

T U R U L

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő
KOVÁCS ELEONÓRA felelős szerkesztő

DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA, KATONA CSABA, KÖRMENDI TAMÁS,
LACZLAVIK GYÖRGY, NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MMXIV

TARTALOM

1. Értekezések

TÓTH ENDRE: A magyar címer színeinek és kettős keresztjének eredetéhez	81
KARLINSZKY BALÁZS: A veszprémi nagyprépostok archontológiája, 1079–1543 – Három prépost portréjával	93

2. Kisebb cikkek

NEUMANN TIBOR: Találkozó Konstanzban (A Kőrógyiak grófi címe)	104
NOVÁK ÁDÁM: Izabella (Erzsébet) királyné pecsétjeiről	109
MISKEI ANTAL: Keresztek és feszületek használata III. Károly magyar királlyá avatásán 1712-ben	112

3. Könyvismertetés

Négy címertani munkáról (ism. AVAR ANTON)	116
---	-----

TURUL

LXXXVII. évfolyam

2014. 3. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.

turul@mnl.gov.hu

Olvasószerkesztők: KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, ZSUPOS ZOLTÁN

Szerkesztőbizottság:

PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés:

Heliox Film Kft.

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap

archívum

Magyar Nemzeti Levéltár
Országos Levéltára

TÓTH ENDRE

A magyar címer színeinek és kettős keresztjének eredetéhez

Legkésőbb az Árpád-kor második felében két címer létezett a dinasztia használatában, amelyek majd I. Ulászló denárján jelennek meg először egyetlen hasított pajzsban a maival egyező oldalhelyes elhelyezésben.¹ Ebben az időben szokatlan, hogy az országnak és az uralkodócsaládnak más legyen a címere.² Nem tudjuk, hogy Magyarországon mi okozta a kettősséget.³ A címerek kezdetének vizsgálatánál több tényező jelent nehézséget, és gátolják az egyértelmű következtetéseket. Az olyan ránk maradt tárgyak, amelyeken címerek jelenhetnek meg, csekély számúak. A 12. század középső harmadában vert apró érmeiken alig van értelmezhető ábrázolás (és nincs lehetőség az uralkodó és az időrend meghatározására). Jelvényt vagy címert tartalmazó kettős pecsét először Imre uralkodása idején készült, és csak néhány példányuk ismert.⁴ Mindenesetre nem húznék éles határt a protoheraldikus és

a valódi címerhasználat közé.⁵ A két címer színeinek dokumentálását pedig az nehezíti, hogy legkorábban olyan tárgyakon látjuk, amelyek jellegüknél fogva színeket nem jelöltek: az érmeiken és a pecséteken szín nem állapítható meg. A Képes Krónika miniátora bizonyára a hagyománynak megfelelően használta a vöröset és az ezüstöt a honfoglalás kori vezérek ragadozó madarat (turult) ábrázoló zászlóin és a későbbi címereken. Nincs jele annak, hogy a vörös és az ezüst az Árpád-korban változott volna. Van azonban egy olyan tárgy, amely a 12. században a vörös és a fehér színek tudatos használatát bizonyítja az Árpád-ház uralkodói szimbolikájában. Ez a Szent Korona keresztpántja. A színeken kívül a címer kettős keresztjének eredetét is keresem.

1.1 A koronázási jelvények hazahozatala után bizonyossá vált, hogy a Szent Koronát nem két önálló *korona* egyesítésével készítették.⁶ Csak a korona alsó része – szokásos szóhasználat szerint *corona graeca* – olyan, jellegzetes bizánci női korona, amelyet a császárnők és császárnék viseltek.⁷ Ez a koronaforma a 11–12. század fordulóján, alighanem a császári koronával egy időben vagy valamivel korábban változott meg (magasabb lett). A Szent Korona felső része (*corona latina*) – síkban kiterítve – kereszt alakú pánt, amelynek szarait meghajlítva, a végüket szögpecseléssel rögzítették a bizánci korona abroncsához. A keresztpánt – a korábbi felvetések

¹ Az érmeiken és pecséteken jól nyomon követhető, hogy az Árpád-ház kihalása után az Anjou-liliomokat nem a kettőskeresztes, hanem a sávzott címerrel egyesítették. Kifejezők e tekintetben a Képes Krónika első lapjának címerábrázolásai. A két címer egy pajzsban Ulászló érmein és pecsétjein jelenik meg: *Döry Ferencz*: I. Ulászló magyar király pecsétjei. *Turul*, 36 (1918–1921) 32–33. – Jelen tanulmányhoz tartozó képeken látható érmék őrzési helye a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára, fényképezte Gedai Csaba. Ezúton köszönöm Tóth Csabának, hogy a fotókat rendelkezésemre bocsátotta.

² *Kovács Éva*: Signum crucis–lignum crucis. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. (Szerk. Székely György.) Bp., 1984. (Memoria saeculorum Hungariae 4.) 408. – *Körmendi Tamás*: A magyar királyok kettőskeresztes címerének kialakulása. *Turul*, 84 (2011) 73–83. szerint a sávzott címer „egyszerre jelképezte a dinasztia és a király hatalmat, a kettőskeresztes pajzs ... kizárólag a királyi reprezentációban ... tudott gyökeret verni” (83).

³ A címer történetéhez: *Döry Ferencz*: Magyarország címerének kialakulása. *Turul*, 35 (1917) 17–33., *Hóman Bálint*: A magyar címer történetéhez. *Turul*, 36 (1918–1921) 3–11.; *Kumorovitz L. Bernát*: A magyar címer kettős keresztje. *Turul*, 55 (1941) 45–62.; *Uő*: A magyar címer hármashegy. *Turul*, 57 (1942) 22–32.; *Bertényi Iván*: Az Árpád-házi királyok címerei és Aragónia. In: *Királylányok messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban*. Katalógus. (Szerk. Ramon Sarobe–Tóth Csaba.) Bp., é. n. [2009]. 189–200.

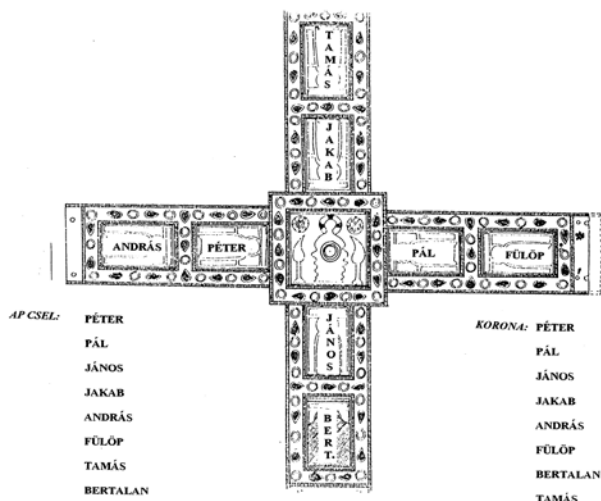
⁴ *Takács Imre*: Címerek az Árpád-házi pecsétjein. *Turul*, 84 (2011) 84–91.; A cikk megjelent a monográfia fejezeteként: *Takács Imre*: Az Árpád-házi királyok pecsétjei – Royal Seals of the Árpád Dynasty. Bp., 2012. (Corpus Sigillorum Hungariae Mediaevalis 1.) 39–48. A továbbiakban az első megjelenésre hivatkozom.

⁵ Ugyanígy: *Veszprémy László*: Az 1167-es magyar zászlókocsitól (carroccio) a székesfehérvári zászlóbontásig. A magyar hadi zászlóhasználat kezdetei. *Történelmi Szemle*, 37 (1995) 213.

⁶ A Szent Korona leírása: *Tóth Endre*: Szent Korona. In: *Magyar Művelődéstörténeti lexikon* XI. Bp., 2011, 102–113.

⁷ *Bárány-Oberschall Magda*: Konstantinos Monomachos koronája. Bp., 1937, (Archaeologia Hungarica XXII.) 37–38; *Uő*: *Folia Archaeologica*, 1–2 (1939) 236–237.; *Uő*: Problémák a magyar szent korona körül. *Antiquitas Hungariae* 1 (1947) 91–99.; *Bárány-Oberschall, M. von*: Die Sankt Stephans-Krone und die Insignien des Königreiches Ungarn. Wien–München, 1961 (Die Kronen des Hauses Österreich, Bd. III.); *Josef Deér*: Die heilige Krone Ungarns. Wien, 1966. (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Klasse. Denkschriften. Bd. 91.) 59–62.; A továbbiakban a magyar kiadást idézem: *Deér József*: A magyarok Szent Koronája. Bp., 2005.; *Tóth Endre*: A magyar koronázási jelvényekről. In: *Koronák, koronázási jelvények*. Ópusztaszer, 2001. 15–48.; *Uő*: A magyar Szent Koronáról és a koronázási jelvényekről. In: *Szent István és az államalapítás*. (Szerk. Veszprémy László.) Bp., 2002. 209–226.

ellenére.⁸ – önmagában nem volt használható, a pántlemezek vége pedig nem csonka. Mind a négy lemez díszítése azonos végződésű, a pántok vége egységesen le van zárva, és a lemez sima illesztési felülettel fejeződik be. A keresztpántot a görög korona befedésére készítették; eredeti, de erősen rongált állapotban őrződött meg.⁹

1. kép – A Szent Korona keresztpántjának rajza

A keresztpántot a következő részekből állították össze:

Keményforrasztással rögzített részek:

- egy négyszögletes aranylemez (amelyre a Krisztus-képet helyezték).
- négy téglalap alakú aranylemez (amelyekre párosával apostolképeket tettek)
- a kövek és gyöngyök befoglalására szolgáló aranszalagok, amelyeknek a felső széle pártázott
- a kőbefoglalások alját takaró gyöngyözött drótok
- a zománcképek keretes befoglalására alkalmas sima aranszalagok
- a filigrándíszítést alkotó, egyik szélén gyöngyözött keskeny aranszalagok
- gyöngyözött drót a keresztpánt szegélyezésére

A foglalatokba tették:

- 64 darab, többségükben csepp alakú, almandin gránát-követ
- 72 darab igazgyöngyöt

⁸ Gondolok például Ipolyi rekonstrukciójára: *Ipolyi Arnold: A magyar szent Korona és a koronázási jelvények története és műleírása.* Bp., 1886. 135–138. – Az aszteriszkosz felvetése már N. P. Kondakovnál, lásd: *Kovács Éva: A magyar koronázási jelvény-együttes kutatásának hat éve. Művészettörténeti Értesítő,* 35 (1986) 33.

⁹ Csak a lemezek végén a díszítetlen, illesztési felületből vágta le. A korona életében történt súlyos rongálás miatt a keresztpántok sérült végét távolították el, és az abroncshoz a már kövekkel ellátott felületet kellett illeszteni. Ezért a jobb illesztés miatt a pánt végéről köveket és gyöngyöket vettek ki.

- nyolc darab téglalap alakú rekeszszománcos aranylemez apostolábrázolással
- egy darab négyszögletes, sülyesztett rekeszszománc aranylemez a trónon ülő Krisztus képével.

A keresztpánt elkészítése – a felsoroltakból látszik – munkaigényes folyamat volt. Meg kellett tervezni, az arany részeket felrakni, keményforrasztással rögzíteni, a köveket és gyöngyöket helyükre rakni és befoglalni, a zománcklemezeket keretekbe tenni. Lényeges körülmény: nem szükségszerű, hogy a keretekből kiemelhető rekeszszománcok a keresztpánttal egy időben, annak számára készüljenek, hanem lehetnek korábbiak is a keresztpánt készítésénél. Az is lehetséges, hogy az apostollemezek és a Krisztus-kép eredetileg nem ugyanahhoz az ötvösmunkához (liturgikus tárgyhoz) tartoztak.¹⁰

A koronázási jelvényegyüttes kiválasztását bizonyíthatóan (mivel ez jellemzi mindegyik darabot) az egyes tárgyak közös tulajdonsága határozta meg: mennyiben kapcsolódnak – mintegy ereklyeként – Szent István személyéhez.¹¹ A palástról ezt felirata árulja el.¹² A ritka formájú jogar csak István sógora, II. Henrik császár és nagybátyja, III. Rudolf burgundi király kezében látható,¹³ korábban és később a forma ismeretlen. Ezért a jogar I. István-kori. A Szent Koronán az apostollemezek voltak annak a tárgynak a részei, amelyik I. Istvánhoz köthető.¹⁴ Az átfúrt igazgyöngyök nem jelentenek másodlagos felhasználást, mert a precíz, vékony átfúrás abban az időben a gyöngyök termőhelyén – valahol keleten – tudták csak roncsolásmentesen elvégezni. A gyöngyök már átfúrva érkeztek Európába. A görög és a latin koronán a szélek keretezésére eltérő készítésű gyöngyözött drótot használtak, amire Bogyay Tamás hívta fel ismételtlen a figyelmet.¹⁵ A latin koronán sima, a görögön úgynevezett *Aequatorschnitt*-es gyöngyözött drótot alkalmaztak, ami (mások mellett) szemlélteti, hogy a két részt nem egy műhelyben állították össze.

¹⁰ *Deér J.:* i. m. 83, 87. szerint egy időben készültek és összetartoznak: ez számára ezért volt fontos, mert ennek alapján keltezte az apostollemezeket a 13. század elejére, II. András uralkodására. A király pecsétjén a feje mellett látható a nap és a hold, mint a latin korona Pantokratora mellett.

¹¹ *Tóth E.:* A magyar Szent Koronáról i. m. 209–226.; *Uő:* Szent István és a koronázási jelvények. *Magyar Szemle,* 20 (2011) 7–8. sz., 17–34., (2011) 9–10. sz. 89–109.

¹² *Tóth Endre:* István és Gizella miseruhája. *Századok,* 131 (1997) 3–74.

¹³ *Tóth Endre:* Das ungarische Krönungszepter. *Folia Archeologica,* 48 (2000) 111–153.

¹⁴ *Tóth Endre:* A Szent Korona apostollemezeinek keltezéséhez. *Communications Archaeologiae Hungariae* 1997, 181–208. – Nagyon mai gondolkodás, ha valaki fennakad azon, hogy egy Szent István személyéhez tartozó tárgyat megcsonkítottak, szétszedtek. *A pars pro toto* szemlélet a kereszténység lényegi jellemzője. Kelleher és mások (lásd Ipolyi Arnold rekonstrukcióját) akkor tévedtek (*Patrick J. Kelleher: The Holy Crown of Hungary.* Roma, 1951. [Papers of Monographs of the American Academy in Rome, vol XIII.] 97.), amikor a korona *keresztpántjaiból* rekonstruáltak könyvtáblát, ami több ok miatt sem lehetséges. Csak a kivehető apostollemezek voltak azok, amelyek egy korábbi – minden bizonnyal Szent István-kori – tárgy részei voltak, legyen az korona, könyvtábla, hordozható oltár vagy ereklyetartó.

¹⁵ *Deér J.:* i. m. 31.; *Bogyay Tamás:* Kritikai tallózás a Szentkorona körül. *Annales de la Galerie nationale hongroise.* 1991. 32.

2. kép – Salamon érme, előlap (Huszár 17.)

3. kép – Szent László érme, előlap (Huszár 27.)

1.2. A keresztpánt lemezein a Krisztus- és apostolképeket filigránnal, almandin gránátkövekkel és gyöngyökkel vették körbe. Elrendezésükben a tudatos tervezés jól tetten érhető. Az apostolok kiválasztása és elhelyezése nem volt véletlenszerű. Az Apostolok Cselekedetei névsora első nyolc apostolának képét tették fel a lemezre. Használhatták volna a misekánon vagy az evangéliumok névsorait is.¹⁶ Az apostolképeket nem tetszőlegesen, hanem a felsorolásnak megfelelően, meghatározott rendben helyezték be a keretekbe. Nemcsak a Krisztus-lemez két oldalán a főapostolok, Péter és Pál lemezét, hanem a többit is. A képeket a mellékelt rajz szerint rakták ki (1. kép). Krisztus jobb oldalán Péter, a balon Pál áll, majd az elülső lemezen János, a hátsón Jakab következik. A második, alsó sorban ugyanilyen rendben indul a lemezek elhelyezése: Krisztustól jobbra András, balra Fülöp áll. Ezután változik a sorrend, mert az Apostolok Cselekedeteiben Tamás következik, a koronán viszont Bertalan lemeze áll: úgy látszik, mintha a két apostol lemezét felcserélték volna. Nem így volt. Eredetileg minden bizonnyal az Apostolok Cselekedeteinek megfelelő Tamás-kép következett a keresztpánt elülső lemezén. A homloknézetben a görög korona Krisztus-lemeze szinte teljesen takarja a Bertalan-képet. Amint azt régóta tudjuk¹⁷ és én is ellenőriztem, a Bertalan-kép erősen sérült, csonka. A névfelirat alatti, nem látható része

valószínűleg hiányzik, ami a koronát ért súlyos rongálás és az azt követő javítás következménye lehet.¹⁸ Mivel eredeti helyén, a hátoldalon a görög korona Mihály császárt ábrázoló kisebb lemeze kevésbé takarta el és a kép csonkasága látszott volna, ezért a homloknézetben lévő, a Krisztus-lemez által szinte teljesen takart, ép Tamás-lemezt kicserélték a csonka Bertalan-képpel. Így a csonka lemez került takarásba, és ezért változott meg a sorrend.

1.3. A tervezettség a gyöngyök esetében is tetten érhető. Véletlennek tartható-e, hogy a Krisztus-lemezt az apostolok számával egyezően 12 igazgyöngy keretezi? Ezekkel együtt a gyöngyök száma a keresztpánton összesen 72, ami Krisztus nagyobb tanítványi körének a számával egyezik.¹⁹ Ez a számszimbolika egyszerű, nem középkori szakmunkákon, bonyolult számításokon, hanem a Szentírás újszövetségi könyvében olvasható, jól ismert számokon alapszik.²⁰

Feltűnő a keresztpánton a gyöngyök és almandinok elrendezése. A bizánci művészetben a felfűzött gyöngysorkeretezés általános,²¹ ahogy a *corona graecán* és az ötvöstárgyak sokaságán látható. Nyugat-Európában a gyöngyök színes kövekkel váltakoznak. Csakhogy a Szent Korona keresztpántján egy-egy és azonos méretű almandin kövek váltakoznak a gyöngyökkel. Amikor a tervező (és az ötvös) ügyelt arra, hogy

¹⁶ A különböző apostolnévsorokat a koronázási palást vizsgálatával kapcsolatban lásd: Tóth Endre: István és Gizella miseruhája i. m. 70.

¹⁷ Az 1880. évi két napos Szent Korona-szemle eredményeként Pulszky Károly írta le a koronát az *Archaeologiai Értesítő*-ben, ahol az ARTHOLOME feliratot közölte (*Archaeologiai Értesítő* 14, [1880] 189–192.; A Bertalan-kép sérüléséről először Kazinczy Ferenc a Veszprémi Istvánnak írt levelében írt: Szombathy János sárospataki professzor szerint a „Szent Bertalan képe alatt forrasztás látszik.” (Kazinczy Ferenc utazásai 1773–1831. [Szerk. Busa Margit.] Bp.–Miskolc, 1995, 74.)

¹⁸ Három lemez teljesen eltörött: a Pál-lemez felül és a képek között, Jakab lemez felül és közepén, a János-lemez felül és közepén.

¹⁹ Vö: Leopold Kretzenbacher: Die heilige Rundzahl 72. Zur Zahlenmystik in Legende und Sakralbau, in *Volks Glaube und Redensart*. In: *Blätter für Heimatkunde* 26, (1952), 11–18; Heinz Meyer-Rudolf Suntrup: Lexikon der mittelalterlichen Zahlenbedeutungen. München 1987. (Münstersche Mittelalter-Schriften 56.) 760–764.

²⁰ Lukács 10, 1; 10, 17.

²¹ Az gyöngyös keretezés minden bizonnyal a késő antik fémtárgyakon gyakori gömböcsös szegélydísz leszármazottja.

keresztpánton összesen 72 igazgyöngy legyen – se több, se kevesebb – arra is figyelt, hogy a gyöngyök és a kövek rendben váltakozzanak, nemcsak a keresztlemezeken, hanem ott is, ahol a középső lemezzel találkoznak. Minden egyes találkozási pontnál a kő- és gyöngyváltás hibátlan. Mivel a keresztpánt lemezein az elgondolás, tervezés és megvalósulás jól nyomom követhető, nem tartható véletlennek az sem, hogy csak két színt, a vöröst és a fehéret használták. Ez, a szinte egyhangú, szabályos díszítés a románkori ötvöstárgyakon ilyen nagy felületen szokatlan. Az aligha tételezhető fel, hogy az Árpádok udvarában ne állt volna rendelkezésre elegendő színes féldrágakő, amelyek változatosabb és tarkább díszítést tettek volna lehetővé. Bár hasonló jellegű hazai kőberakásos ötvöstárggyal alig rendelkezünk, a gyöngyök és színes kövek váltakozó elhelyezésére külföldi analógiák bőven vannak. Az esetek többségében a gyöngyökkel különféle méretű, anyagú és színű kövek váltakoznak, és ezért a tárgy felülete tarka képet mutat, szemben a koronapántok megoldásával. Különleges oka lehet az almandin gránátkövek használatának is. Amennyire közkedvelt volt a különféle gránátok használata az 5. század elejétől a következő évszázadokban, alkalmazásuk az ezredfordulóig egyre inkább visszaszorult, majd szinte megszűnt.²² A 64. többségben egyforma, csepp alakú kő alkalmazása a Szent Korona keresztpántján különlegesnek tartható. Oka aligha lehetett más, mint az, hogy vörös színt akartak használni, és erre csak az almandin gránátkő nyújtott lehetőséget. Mivel a tudatos tervezés az apostollemezek kiválasztásában és elhelyezésében, a számszimbolika pedig a gyöngyök számában és elrendezésében megfigyelhető, a vörös almandin és a fehér gyöngyök váltakozása sem jelzés nélküli. A két szín kiválasztásának aligha lehet más az oka, mint az, hogy ezek az Árpád-ház és a királyság heraldikai színeit, a vöröset és a fehéret (ezüstöt) jelenítik meg. Ha a *corona latinán* ezt a két színt használták, ez azt is jelenti, hogy ezek a színek az uralkodói reprezentációban jó ideje jelen voltak. A színeket a címerhasználat legkorábbi szakaszában – vagy már előtte – alkalmazták. Hogy mikor, az a koronapánt készítésének függvénye.

1.4. A *terminus post quem* jól megállapítható: a Szent Korona azt a bizánci koronatípust követi, amelynek megalkotása és bevezetése – mint ismert – Alexios császár (1081–1118) személyéhez kapcsolódik.²³ A koronatípus változásáról Anna Komnena leírása²⁴ és az ábrázolások sokasága tanúskodik, tehát kb. 1100 előtt nem készülhetett. A Szent Korona nemcsak alakjában követi a kamelaukionformát, hanem – ami legalább ennyire fontos – a képekkel való díszítésében is, amely a keleti császárságban és kulturális hatósugarába eső területeken századok óta jelen van.²⁵

²² Karl Hermann Usener: Almandin. In: Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte I. 384–385.

²³ Elisabeth Piltz: Kamelaukion et Mitra. Insignes byzantines impériaux et ecclesiastiques. Stockholm, 1977. Acta Univ. Upsaliensis Figura. NS 15.

²⁴ Anna Komnena, Alexias III 4,1: idézi Deér J.: i. m. 70., 177. jegyzet.

²⁵ Lásd az orosz diadémokat és a Monomachos-koronát. A római császárságban a tartományi főpapnak volt olyan koronája, amelyet az istenek mellé képe díszített. Ez öröklődött a keleti császárságban.

4. kép – Szent László érme, előlap (Huszár 28.)

Az összeállítás felső időhatára azonban vitatott lehet. Deér József²⁶ szerint a Szent Koronát IV. Béla halála (1270. május 3., pontosabban Macsó Anna kincsrablása) és V. István koronázása²⁷ (1270. június 9/12.) között szerelték össze.²⁸ Véleményét a királyi kincstár kifosztásával indokolta, amit IV. Béla halála után Macsó Anna hajtott végre, szerinte a korábbi korona ekkor tűnt volna el. Deér következtetése azonban nem állja ki a kritikát.²⁹ Amikor a 13. század legelején Konstancia, Imre király özvegye II. András elől kislfiával, a csecsemő III. Lászlóval Lipót osztrák örgrófhhoz menekült, magával vitte a királyi koronát.³⁰ Mivel II. András háborúval fenyegette az örgróft, a korona visszakerült az országba.³¹ Ha ilyen fenyegetésre sor került, akkor a korona királyavató szerepének

²⁶ Deér J.: i. m. 204–206.

²⁷ Zsoldos Attila: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. Bp., 2007. (História könyvtár: Monográfiák, 24.) 120.

²⁸ Deér J.: i. m. 131. szerint az apostolok zománcképei II. András-koriak.

²⁹ Deér hosszú, kétszáz éves időszakot és indokolatlan, többszörös átalakítást és bővítést tételezett fel I. Géza uralkodásától kezdve V. István trónra lépéséig egy olyan tárgyon, ami – véleménye szerint – nem is tartozott a koronázási jelvények közé. Deér véleményét Kovács Éva: Új utak a magyar uralkodói jelvények kutatásában. In: Species, modus, ordo. Válogatott tanulmányok. (A szöveget gond. Verő Mária és Takács Imre.) Bp., 1998. 338. is kifogásolta. Deér kétségtelenül nagy tárgyi és történeti ismeretekre támaszkodó érvelése ugyan logikus következtetések sora, amelynek végeredménye Macsó Anna kincsrablása. Ténylegesen azonban alighanem az eredeti koronázó ékszer feltételezett elrablása befolyásolta döntően véleménye alakítását, és ennek rendelte alá gondolatmenetét. Deér József monográfiájáról a *Folia Historica* 2015. évi számában írok.

³⁰ Már Karácsonyi János: Hogyan lett Szent István koronája a magyar Szent Korona felső részévé. Bp., 1907. 13. hivatkozott rá ebben az összefüggésben.

³¹ III. László 1205. május 3-án halt meg. Május 29-én vasárnap János esztergomi érsek koronázta meg II. Andrást.

5. kép – Szent László előlap (Huszár 21.)

ekkorra már ki kellett alakulnia.³² A megelőző száz éves időszakban – a 12. században – azonban nincs olyan adat, ami a korona jellemzőiből tenné lehetővé az időpont szűkítését. Korábban Koller József³³ Moravcsik Gyula,³⁴ B. Oberschall Magda,³⁵ és én³⁶ – a korona zárt (kamelaukion) formája miatt – III. Béla császári trónöröklése és bizánci kapcsolatai miatt az ő uralkodására tettük az összeállítás idejét.³⁷ Mivel azonban a koronázási együttes darabjait a Szent István személyéhez való kapcsolatuk miatt választották ki a királyi vagy a székesfehérvári prépostság kincstárából, a korona korábbi összeállítása is lehetséges. Tudjuk, hogy Kálmán király számos jelét adta a szent király iránti tiszteletének. Egyik ikerfiát István névre kereszteltette és újra íratta az első király életét. Szakított elődei szokásával és nem a saját maga által alapított vagy építtetett egyházba, hanem a székesfehérvári bazilikába temetkezett.³⁸ Ő adta feleségül 1105-ben Piros-

³² Ezt persze Deér József is jól tudta, és bizonyítja a Szent Istvánhoz kapcsolódó koronázó jelvény létezését. Csakhogy szerinte ez a korona 1270-ben, IV. Béla halála után eltűnt.

³³ Elsőként *Josephus Koller*: De sacra Regni Hungariae corona commentarius. Quinque Ecclesiae, 1800. 180. volt az, aki szerint a korona mai alakját III. Béla korában kapta. *Ipolyi A.*: i. m. 69. 1. jegyzet ezt kétli.

³⁴ *Moravcsik Gyula*: Bizánc és a magyarság. Bp., 1953. 107. Manuel halála utáni történekekről: *Moravcsik Gyula*: III. Béla és a Bizánci Birodalom Manuel halála után. *Századok*, 67 (1933) 518–528.

³⁵ *Bárány-Oberschall M.*: Problémák a magyar Szent Korona körül i. m. 92. Ő állapította meg azt is először, hogy a *corona graeca* bizánci császárnői korona. Ld. a 7. jegyzetben idézett irodalmat.

³⁶ *Tóth Endre*: A magyar Szent Koronáról és a koronázási jelvényekről i. m. 209–226.

³⁷ III. Bélának a császári trón megszerzéséről alakult nézetek kritikájáról: *Makk Ferenc*: III. Béla és Bizánc. *Századok*, 116 (1982) 33–65.

³⁸ *Thoroczkay Gábor*: Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legenda datálásának kérdéséhez. In: *Thoroczkay Gábor*: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok. Bp., 2009. 77. 45. jegyzet; *Tóth*

kát a bizánci trónörökshöz, a későbbi II. János császárhoz. A rokonság miatt módja lehetett megismerni az újonnan kialakított császári koronát. Végül Horvátország és Dalmácia csatlakozásával olyan „kettős királyság” jött létre,³⁹ ami az uralkodói szimbolikában kifejezésre juthatott,⁴⁰ a korábbi, egyszerűbb korona helyett Kálmán „császári” koronát készíttetett. Az elmondottak ugyan nem tekinthetők bizonyítéknak, mégis nyomós érvek a Szent Korona inkább Kálmán-, mint III. Béla-kori összeállítás mellett.⁴¹ Az persze kétségtelen, hogy a bizánci zárt korona bevezetésének az évét nem ismerjük, és e korai keltezéshez szűk a határidő (Kálmán 1116-ban meghalt). Megállapítható: az Árpád-ház és az ország vörös és a fehér (ezüst) színei a 12. században, lehetségesen már a század elején jelen vannak az uralkodói reprezentációban. A két szín a címerek megjelenése előtt érvényesült a hatalmi szimbolikában.

2.1. A kettőskeresztes címer története az utóbbi évszázad kutatásainak eredményeként egyre világosabban áll előtűnk.⁴² Korábban Döry Ferenc,⁴³ Hóman Bálint⁴⁴ és mások,⁴⁵ később Kumorovitz L. Bernát⁴⁶ és Kovács Éva⁴⁷ foglalkozott részletesen kialakulásával és a Szent Kereszt-ereklyékkel. Legújabbán Körmendi Tamás a kettős kereszt címerszerű használatát IV. Béla uralkodására tolta ki.⁴⁸ Takács Imre szintén a kettőskeresztes címer IV. Béla-kori kezdetéről értekezett.⁴⁹ A kettős kereszt jelvényként először Imre király pecsétjén nem

Endre: II. Béla vagy Kálmán? (A székesfehérvári királysír azonosításáról). *Folia Archaeologica*, 52 (2006) 142–143.

³⁹ *Vajay Szabolcs*: Das „Archiregnum Hungaricum” und seine Wappensymbolik in der Ideenwelt des Mittelalters. In: *Überlieferung und Auftrag*: Festschrift für Michael de Ferdinandy zum 60. Geburtstag, 5.10. 1972 (Hrsg. Josef Gerhard Farkas). Wiesbaden, 1972. 647–667. – Horvátország és Dalmácia meghódításával kezdődött az uralkodói titulátúra folyamatos bővülése, lásd: *Engel Pál*: Beilleszkedés Európába, a kezdetektől 1440-ig. Bp., 1990. (Magyarok Európában) 160.

⁴⁰ 1102: *rex Ungarie, Chroacie atque Dalmacie*: Diplomata Hungariae Antiquissima I. Ab anno 1000 usque ad annum 1131. (Edendo operi praefuit Georgius Györffy. Adiuerunt Johannes Bapt. Borsá, Franciscus L. Hervey, Bernardus L. Kumorovitz et Julius Moravcsik.) Budapestini 1992. nr. 116. 330.; 1105: *Colomagnno, Ungariae, Chroacie, et Dalmacie* (Uo.: nr. 125. 347. 30.); 1108: *rex Ungarie, Croatiae atque Dalmatiae* (Uo.: [a továbbiakban: DHA] nr. 130. 357. 2.)

⁴¹ Tóth Zoltán: A Hartvik Legendája kritikájához. Bp., 1942. 112. és *Patrick J. Kelleher*: i. m. 107. szintén Kálmán király korára keltezte a Szent Korona mai alakjának készítését.

⁴² A vélemények összefoglalása: *Körmendi T.*: i. m.

⁴³ *Döry F.*: i. m. 17–33.

⁴⁴ *Hóman B.*: i. m. 3–11.

⁴⁵ *Rómer Flóris*: A kettős kereszt. *Archaeologiai Értesítő*, 4 (1870) 298–300; *Donászy Ferenc*: Nemzeti jelvényeink története. Bp., 1941.

⁴⁶ *Kumorovitz L. B.*: A magyar címer kettős keresztje i. m. 45–62, *Uő*: A magyar címer hármashégye i. m. 22–32.

⁴⁷ *Kovács É.*: i. m. 407–424.

⁴⁸ A vizsgálat alapja a korábban III. Béla veretének gondolt *Réthy László*: Corpus nummorum Hungariae. I–II. Bp., 1899–1907. (a továbbiakban: CNH.) I 263–264. = *Huszár Lajos*: Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute. Bp., 1979. 69. számú érem körültekintő vizsgálata és keltezése IV. Béla uralkodására volt: *Körmendi T.*: i. m. 73–83; *Uő*: Még egyszer III. Béla állítólagos címeres denárjáról és brakteáitáról. *Numizmatikai Közölny*, 110–111 (2011–2013) 71–81.

⁴⁹ *Takács I.*: i. m. 84–91.

önállóan, hanem az országalmán jelent meg,⁵⁰ és használata pajzsban a 13. században az ország címereként állandósult.

Kumorovitz L. Bernát gazdag adattára⁵¹ és ismereteim alapján összefoglalom a kettős kereszt használatát a keleti és a nyugati kereszténységben, azzal a megjegyzéssel, hogy a különféle típusú és alkalmazású kettős kereszt-forma további vizsgálatát szükségesnek tartom.⁵² Figyelemmel kell lenni a tárgyként megjelenő, a festményen, domborművön ábrázolt illetőleg virtuális vagy valóságos jelvényként történt használatára, valamint mindezek földrajzi elkülönülésére és a különböző keresztalakokra.

A kettős keresztet a 10–13. században a keleti és a nyugati egyházban és művészetben eltérően használták. A forma minden bizonnyal a Keletrómai Császárság területén a keresztfelirat táblájából alakult ki.⁵³ Alakja ismert volt a nyugatabbra fekvő országokban is, ha közel sem használták olyan intenzitással. Képe a keleti egyházban két témában gyakori: az *anastasis* – az Úr feltámadása – jelenetben Krisztus kettős keresztet tart a kezében,⁵⁴ és a *hetoimasia* – az Úr második eljövételéhez a trón előkészítése – jelenetben,⁵⁵ ahol a Krisztus eljövételére készített trónra gyakran kettős keresztet helyeztek. Valóságos tárgyként két formában jelenik meg. Az egyik, a tábla alakú sztaurotékáknak – amelyek a kereszttereklye-tartók bizánci formái – a kettős kereszt alakú betétje.⁵⁶ A szorosan vett szakrális, liturgikus körön kívül a császárok gyakran tartanak a kezükben hosszú szárú, kettős keresztet, azaz jelvényként használják, amely a 8. századtól kezdve érméken és pecséteken egyre gyakoribb.⁵⁷ Jelvényt szerepét mutatja, hogy

6. kép – Kálmán érme, előlap (Huszár 34.)

amíg az állami hivatalt betöltők ólombulláin látjuk, a családi, magánpecséteken nem fordul elő.⁵⁸ Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a keleti császárság emlékein a kereszt három különböző változata fordul elő: az egyszerű kereszt, a kettős kereszt, és a *crux florida*.⁵⁹ Az utóbbi a kettős kereszt-hoz hasonlóan szintén jelvénné vált, amint azt az ábrázolások sokasága, így a Szent Korona Géza-lemeze mutatja. A kettős kereszt a szakrális faragványokon a 11–13. században alig, legfeljebb *crux florida* változatban fordul elő.⁶⁰ Ez arra mutat, hogy ekkor a császárságban elsősorban jelvényként és szentkereszt ereklyetartóként használták. A 13. század végétől kezdve szentek kezében is látjuk.⁶¹ Mindenesetre az emlékek hiánya alapján úgy látszik, hogy a kettős keresztet a keleti császárságban körmeneti keresztként nem használták.

A bizánci császárság és a szentkereszt ereklyetartó keresztetek hatására a kettős keresztet a kis-ázsiai kereszties államok

⁵⁰ Péter király ólombulláján nincs kettős kereszt, amint az Eisler János könyvének 97. oldalán közölt rajzon látszik: *Eisler János: Kis könyv a Szent Koronáról.* Bp., 2013. 97. A bulla fényképe DHA I. Tab. Ia. – *Kumorovitz L. B.: A magyar címer kettős keresztje* i. m. 56. 136. jegyzetében Imre nagypécsettjéről, feltehetőleg a kopott példány alapján azt írta, hogy a keresztje egyes és nem kettős.

⁵¹ *Kumorovitz L. B.: A magyar címer kettős keresztje* i. m.

⁵² A kettős keresztet a kora újkortól érseki és patriarkális keresztnek nevezik (*Kumorovitz L. B.: A magyar címer kettős keresztje* i. m. 54.). – Jankovich Miklós szerint a kettős kereszt a templomokon az *exemptiót* jelentette: *Jankovich Miklós: Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. Budapest Régiségei,* 19 (1959) 57–98. *Kumorovitz Bernát* a kereszties háborúk alkalmával megszerzett sztaurotékákkal hozta kapcsolatba a Nyugat-Európában a templomtornyokon megjelenő kettős keresztet.

⁵³ *Kumorovitz L. B.: A magyar címer kettős keresztje* i. m. 50–51.

⁵⁴ Néhány példa: festmény, 11. sz. első fele: Sinai, Szent Katalin kolostor, *Antony Cutler–Jean-Michel Spieser: Das mittelalterliche Byzanz 725–1204.* München, 1996. 280.; Melisende jeruzsálemi királynő (II. Balduin leánya) zsolnároskönyve 1131–1143: *Byzantium, Treasures of Byzantine Art and Culture from British Collections,* (ed. David Backton.) London, 1994. 180. sz. 164–5.; *La Pala D'Oro. Il Tesoro di San Marco.* (Opera diretta da H. R. Hahnloser.) Vol. I. Testi di W. F. Volbach–A. Pertusi– B. Bischoff–H. R. Hahnloser–G. Fiocco. Firenze, 1965. (a továbbiakban: *La Pala D'Oro*) Tav. 31, 45.

⁵⁵ Például: szteatit ikon, 1000 körül. *The Glory of Byzantium.* 103. sz. 156–157.; *Pala d'oro* Tav. VII.; Lásd még: Bogyay Thomas von: *Zur Geschichte der Hetoimasia.* In: *Akten des XI Internationalen Byzantinisten-Kongresses,* 1958, München 1960. 58–61.

⁵⁶ Önmagában álló bizánci kettős kereszt-ereklyetartót nem ismerek.

⁵⁷ *Hóman B.: i. m. 9.; Kumorovitz L. B.: A magyar címer kettős keresztje* i. m. 52.; II. Justinianus (705–711) glóbuszán van kettős kereszt (*A. R. Bellinger–P. Grierson: Catalogue of the Byzantine coins in the Dumbarton*

Oaks Collection and in the Whittemore Collection. 1966. [a továbbiakban: DOC] I S.1413–); III. Theodosius glóbuszán (DOC I 1487.), Theophilus (829–842) glóbuszán és kereszt-jogarán (DOC 2 var.) és a reversen jelvényként (DOC 10, s. 1655, és keresztjogarként DOC 3), és ezután gyakorivá, de nem egyedülivé válik a glóbuszon és nyeles jogarként is.

⁵⁸ *Gustav Schlumberger: Sigillographe de l'Empire Byzantine.* Paris, 1884. kettős kereszt csak az állami hivatali viselők pecsétjén és ólombulláin látható.

⁵⁹ A forma jól adatolva a 4. századi, a keresztet közrefogó faábrázolásokból (pálma, aztán ciprus, majd nyugaton lombos fa) alakult ki. Ld. *David Talbot Rice: The leaved cross. Byzatinoslavica,* 11 (1950) 72–81.; *Johanna Flemming: Kreuz und Pflanzenornament. Byzatinoslavica,* 30 (1969) 88–115.

⁶⁰ Saloniki, Vlatodon monostor, márványkorlát, 1011. század (*The Glory of Byzantium.* New York, 1997. [ed. Helen C. Evans–William D. Wixom.] 37, 2B.

⁶¹ Trani, Szent Pelegrinus-ikon, 14. század, *Adele Cilento: Byzantinisches Sizilien und Süditalien.* Petersberg, 2006. 148. Szent Pataleon-ikon, 13. század, Szent Katalin monostor, Sinai, *The Glory of Byzantium* i. m. 249. sz. 379.

némelyikében jelvényként alkalmazták,⁶² sőt körmeneti keresztként is használták.⁶³

A jeruzsálemi kereszteteklye jellegzetes típusa jól körülhatárolható csoportot képvisel: megjelenésük a szentföldi zárándoklatokkal hozható kapcsolatba.⁶⁴ A hazatérő zárándokok ajándékai tették ismertté a formát.⁶⁵ A kettős keresztet az ortodoxia hatásterületén kívül, Nyugat-Európában korábban nem, a 10–13. században viszont ereklyetartóként egyre gyakrabban használták.⁶⁶ Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a kettőskeresztes emlékek egy része bizonytalan eredetű, mert ezek Konstantinápoly elfoglalása és kifosztása után is nyugatra kerülhettek. A Beatrix császárnét ábrázoló ereklyetartó jól mutatja,⁶⁷ hogy a kettős keresztet nyugaton is ismerték. Olyan képtípust azonban nem ismerek, amelyen Krisztus kezében vagy vele összefüggésben kettős kereszt jelenne meg.⁶⁸ Liturgikus tárgyként a tábla formájú kereszteteklye és az álló kettős kereszt is ritka.⁶⁹

⁶² Használata az érmek és pecsétek tanúsága szerint nem volt általános és állandó. Viszonylag gyakran látjuk az acre-i püspökök pecsétjein a *Hoc signum erit in celo* körirattal: *Gustav Schlumberger–Ferdinand Chalandon–Adrien Blanchet: Sigillographie de l’Orient Latin* (Haut commissariat de l’État Français en Syrie et au Liban, Service des Antiquités. Bibliothèque Archéologique et Historique, Tome XXXVII). Paris 1943. János püspök 1135–1139, 101. nr. 77.; Pl. XX:11.; Frigyes, 12. sz. közepe, 102. nr. 78.; Joscius 1172–1178, 102. nr. 79.; Jacques de Vitry 1216–1227, 103. nr. 82.; Rodulf 12135–1245, 104. nr. 83. Pl. XX:9. – Az emelvényen álló kettős kereszt a johanniták érmein válik majd állandóvá: Pl. XI: 8. 11., 12., XII:1–8. Ld. még: *Hans Eberhard Mayer: Das Siegelwesen in den Kreuzfahrerstaaten*. München 1978. (Bayerische Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, Abhandlungen NF Heft 63.)

⁶³ Ilyen az egyetlen általam ismert kettős kereszt formájú körmeneti kereszt: Saladin und die Kreuzfahrer (Hrsg. von A. Wiczorek–Mamoun Fansa–H. Meller.) Mainz, 1999. 412–413. C. 59.

⁶⁴ A szentföldi vagy annak mintájára készített kettős keresztet ld. Saladin und die Kreuzfahrer i. m. 408–413., 6., 57., 58.

⁶⁵ *H. Meurer: Zu den Staurotheken der Kreuzfahrer. Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 48 (1985) 65–76.

⁶⁶ A Szent Kereszt ereklyéről adatgazdag, alapos összefoglalás: *Berent Schwineköper: Christus-Reliquien-Verehrung und Politik. Blätter für deutsche Landesgeschichte*, 117 (1981) 183–281.

⁶⁷ A Nagy Károly karereklyetartóján I. Frigyes császár felesége, Burgundiai Beatrix császárné (1145–1156–1184) jobb kezében kettős keresztet tart (képe: *Takács I.*: i. m. 88. 2c kép). Téves Deér József véleménye, aki az ábrázolást a bizánci monarchikus reprezentáció utánzásának tartotta (*Deér József: Die Siegel Kaiser Friedrichs I. Barbarossa und Heinrichs VI.* In: *Festschrift Hans R. Hahnloser*. 1961 47–102 = *Byzanz und das abenländische Herrschertum. Ausgewählte Aufsätze von J. Deér. Vorträge und Forschungen XXI*. Sigmaringen, 1977. 211). A császárné nem glóbuszt, hanem *kereszteteklyét* tart a kezében: ezt bizonyítja, hogy a tisztelet jeleként nem csupasz kézzel, hanem textillel fogja a keresztet. Tudjuk, hogy Gautier d’Arras *Eracle* című munkáját, amit az igazi keresztet visszaszerző Heraclius bizánci uralkodóról írt, a császárnénak is ajánlotta: *M.-R. Jung: Gautier d’Arras: Lexikon Literatur des Mittelalters*. Bd. 2. Stuttgart–Weimer, 2002. 186. Eszerint Beatrix császárnénak szorosabb kapcsolata volt a kereszteteklyével, ami indokolhatja az ábrázolást.

⁶⁸ A bizánci anasztasis képtípust a jeruzsálemi pátriárkák is átvették és pecsétjeiken használták: *G. Schlumberger–F. Chalandon–A. Blanchet.*: i. m.; Angoulem-i Fulcherius (1146–1157) 75. Nr.8.; Amlricus (1158–1180) 76. nr. 10.; Heraclius (1180–1109) 76. nr. 12. Pl. I:9.; Albert (1205–1214) 78. Nr. 14. Pl. XIII:13., Girolodus (1225–1239) 79. nr.17.

⁶⁹ *Kovács É.*: *Signum crucis* i. m. 416. A Salzburgban őrzött kettős keresztet magyar, esztergomi eredetűnek tartják. A Namurban őrzött kereszt a 13. század elején készült. Konstantinápolyi rekeszománc képek díszítik,

7. kép – II. István érme, előlap (Huszár 47.)

2.2. Fontos látnunk, hogy a magyar címer kettős keresztje nem mesteralak, amelyet a Szavojai-ház címerében, Anglia zászlóján és a Danebrogon (1219), valamint az utóbbi hatására alakult skandináv zászlókon látunk.⁷⁰ Alakja és lebegő elhelyezése az első (Árpád-kori) ábrázolásokon nem mértani alakzat, hanem a metszéspontból a száruk vége felé kissé szélesedő forma. A korai kettős kereszt-ábrázolások sajátosságára Takács Imre hívta fel újólag a figyelmet,⁷¹ több pecséten a függőleges szár alsó végén hegyes, háromszög alakú nyúlvány van.⁷² Ez fontos részlet, mert az ábrázolt tárgy eredetét mutatja: mintája a rúdra tűzött, azaz körmeneti kereszt (*crux processionalis, Vortragkreuz*) volt, azaz természetes ábrázolás. Huszár 69-es érmén is ilyen kereszt van a pajzsban: alján jól látszik a túske. Az ilyen keresztet a múltban és az újabb korban

amelyeket Jacques de Vitry ajándékának tartanak: *Splendeur de Byzance* 1982, Bruxelles (Ed. Jacqueline Lafontaine-Dosogne.) Bruxelles, 1982. 194–195. A Louvre tábla alakú kereszteteklye-tartójának a középső része a *latin* kereszttel bizánci, a befoglalás és borítója 1200 körüli, Rajna-vidéki munka: a borítót azonban kettős kereszt díszíti: *Byzance. L’art byzantin dans les collections publiques françaises*. Paris, 1992. 237. sz. 322. 1125 körül készült, szentföldről származó ajándék a 23 cm magas, denkendorfi (bei Esslingen) kolostor keresztje: Stuttgart, Württembergische Landesmuseum, Das Reich der Salier 1024–1125, Katalog zur Ausstellung des Landes Rheinland-Pfalz, Sigmaringen, 1992. 433. A nyugat-európai ereklys kettős keresztokról még: *Barbara Crake-Boehm: Une croix-reliquaire limousine au musée du Berry. La Revue des Musées de France. Revue de Louvre*, 56 (2006) 28–37.

⁷⁰ Ezek alkalmazása bizonyára a baltikumi kereszties hadjáratok következménye. A hadjáratokhoz: *Ane Bysted–Carsten Selch Jensen–Kurt Villads Jensen–John H. Lind: Jerusalem in the North: Denmark and the Baltic Crusades, 1100–1522*. Turnhout, 2012. (A kötetet nem tudtam megszerezni.)

⁷¹ Kovács Éva megjegyezte a kereszt alsó nyúlványát: *Kovács É.*: *Signum crucis* i. m. 409.

⁷² IV. Béla pecsétjének hátlapja 1256: *Kovács É.*: *Signum crucis* i. m. 408. Laszkarisz Mária pecsétjének hátlapja: *Takács I.*: i. m. 89. 5c kép.

a hosszú szárról le lehetett venni. A román kori keresztet kétféle módon: köpüs véggel⁷³ vagy hosszabb-rövidebb nyúlvánnyal rögzítették a tartórúdhhoz,⁷⁴ amiről a fennmaradt leletek sokasága tanúskodik. Következésképp: az érmek és pecsétek kettős keresztje szárról levett körmeneti keresztet ábrázol. Ez a kereszt azonban nem a korban szokásosan ábrázolt vagy megformázott kettős kereszt-alakkal egyezik. A román kori kettős keresztet a keresztfa „természethű” ábrázolásai: egyenes, derékszögű szárvégekkel, amelyek közül a felső vízszintes ág a titulus, az INRI felirat táblája. A kettős kereszt a Szentkereszt ereklyetartókon – akár a gyakoribb tábla formában, akár önállóan jelenik meg⁷⁵ – a fa gerendákat másolja. A száruk párhuzamosak, a végük egyenes, ritkán íves vagy kissé befogalt, amely díszített is lehet.⁷⁶ A magyar címer nem ilyen kettős keresztet ábrázol, nem az „igazi kereszt” alakját mutatja, tehát nem a kereszttereklye tartókat,⁷⁷ hanem a nyélnyújtvány miatt a körmeneti keresztet másolja. A jelvényként használt kereszt ezért aligha áll közvetlen kapcsolatban azokkal az adatokkal, amelyek az Árpád-ház kereszttereklyéiről értesítenek.⁷⁸ A szentkereszt ereklyék tisztelete (őrzése és viselése) a keresztény hit nyilvánvaló következménye, amely a címer kettős keresztjének megjelenését befolyásolhatta, de önmagában aligha okozhatta. A kereszt a kereszténység jelképe, amelynek tárgyasult formában és a himnuszköltészetben a 4. századtól kezdve központi szerepe van, és mindkét műfaj képviselői a liturgiában napi szinten jelen vannak. A kettős kereszt azonban – akár már az Árpád-kor második felében is – nem (csak) liturgikus tárgy, hanem a keresztény hitből eredő uralmi szimbólum volt.

A körmeneti kereszt már a kora Árpád-kori érméken látható.⁷⁹ Salamon egyes (háromnegyed alakos) veretein bal kezében hosszú szárú, körmeneti latin keresztet tart⁸⁰ (2. kép), másikon csak az uralkodó fejét fogja közre egy-egy kereszt.⁸¹ Szent László érmeinek hátlapján három, keresztre

emlékeztető tárgy van⁸² (3. kép), más vereteken a középső jelvény nagyobb, csavart szárú körmeneti keresztet ábrázol⁸³ (4. kép). Három hasonló van Kálmán király denárainak a hátlapján⁸⁴ (6. kép). II. István denárain ismét három keresztet ábrázoltak⁸⁵ (7. kép). II. Béla egyik veretén⁸⁶ a középső kereszt nagyobb.⁸⁷ A szárra tűzött kereszt legkorábbi, jól ismert előfordulása az egyetlen Magyarországon megmaradt Árpád-házi királyi sírkőn, I. András tihanyi sírkövén látható.⁸⁸ A 12. század közepén a körmeneti kereszt eltűnik az érmekről. Ezután jelenik meg a kettős kereszt Imre országalmáján, majd, már címerpajzsban IV. Béla érméin.⁸⁹ Jó lenne tudni, hogy a CNH I. 112 = Huszár 67 és Huszár 68 érmek hátlapjára vert pajzs nélküli, kettős kereszt érmét III. Béla verete-e,⁹⁰ vagy ezek is a H. 69-el együtt, amint azt Körmendi Tamás megállapította, IV. Béla-koriak? Továbbá az uralkodónév nélküli, 12. századi érmek némelyikén is felfedezhető kettős kereszt⁹¹ (8. kép) vagy ahhoz hasonló jel:⁹² ezeket vajon mikor verték és hogyan illeszthetők be a kettős kereszt használatba vételének folyamatába? A kettős kereszt Imre király pecsétjén az országalmán, majd II. András érméin szinte állandóan jelen van,⁹³ de címerpajzsban csak IV. Béla érméin jelenik meg,⁹⁴ amelyeken néha még a latin kereszt is feltűnik.⁹⁵ Tehát a rúdra tűzött keresztet a 11. század közepétől folyamatosan jelvényként használták, és a 12. század végén kettős kereszt alakot nyert. Hóman Bálint jogosan következtetett arra, hogy az ország jelvénye a körmeneti kereszt volt.⁹⁶ A nyélnyújtványos kettős kereszt eredetét nem lehet a korábbi, a nyélre tűzött keresttől elválasztani.

A körmeneti kereszt feltűnése a kora Árpád-kori érmeken önmagában is különleges. Más ország jelvényei között a kézben tartott, jogarszerű kereszt ugyan előfordul, de címerként vagy protoheraldikus jelvényként hasonló formában sem a latin, sem a kettős kereszt nem jelenik meg. A birodalmi, cseh és lengyel érmék alapján kétségtelen, hogy körmeneti keresztet *jelvényként* egyetlen szomszédos ország sem

⁷³ Hazai példák: *Lovag Zsuzsa*: Mittelalterliche Bronzegegenstände des Ungarischen Nationalmuseums, Catalogi Musei Nationalis Hungarici S.A. III. Bp., 1999. nr. 42 (székesfehérvári királysírból), nr.49. lh. ism.

⁷⁴ Hazai példák: *Lovag Zs.*: i. m. Nr. 43. (Jászberény?), 45. (Dunaszentmiklós), 46. (Cegléd: a nyúlvány gyakran letörött.)

⁷⁵ A vélhetőleg magyarországi, esztergomi kincstárból származó, ma Salzburgban őrzött, önálló, kettős kereszt (*Kovács É.*: Signum crucis i. m. 416.) is a szokásos gerendaalakot mutatja.

⁷⁶ A zadari sztaurotéka kettős keresztjének szárvégei íveltek és rekesz-zománcos „papucsol” kaptak: *Vinicijes Lupis*: Emajlni reljefi na moćniku glave i desne ruke sv. Vlaha. In: Zbornik Stjepan Gunjača (Ed. Tomislav Šeparović.) Split, 2010. 266–267.

⁷⁷ Ezért nem valószínű Kovács Éva felvetése az ereklyetartó keresztet és a szentkereszt-tisztelet közvetlen hatásáról a magyar címer létrejöttében (*Kovács É.*: Signum crucis i. m. 416.).

⁷⁸ A hazai kereszttereklyékről: *Kovács É.*: Signum crucis i. m. és *Szegfü László*: Néhány X–XI. századi magyar hatalmi jelvényről. In: „Fons, skepsis, lex” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére (Szerk. Almási Tamás–Révész Éva–Szabados György.) Szeged, 2010 417–428.

⁷⁹ Takács Imre lényeges körülményre hívta fel figyelmet, amikor erről írt: *Takács I.*: i. m. 91.

⁸⁰ *Huszár i. m. 17 = Kovács László*: A kora Árpád-kori pénzverésről. *Varia Archaeologica Hungarica*, 7 (1997), 116–117, VII. tábla 2–11.

⁸¹ *Huszár L.*: i. m. 16, *Kovács L.*: i. m. 1997, 6, VII. tábla 1.

⁸² *Huszár L.*: i. m. 27, *Kovács L.*: i. m. 11. tábla 6–9., 12. tábla 1. *Gedai István*: I. Endre király sírköve. *Archaeologiai Értesítő*, 92 (1965) 50. A három kereszt megjelenítéséről szóló értelmezéseket összefoglalta *Kovács L.*: i. m. 150.

⁸³ *Huszár L.*: i. m. 28, *Kovács L.*: i. m. 12. tábla 4–13.

⁸⁴ *Huszár L.*: i. m. 34, *Kovács L.*: i. m. 15. tábla 6–9.

⁸⁵ *Huszár L.*: i. m. 47–48. *Kovács L.*: i. m. 18. tábla 4–13.

⁸⁶ *Huszár L.*: i. m. 53–54 *Kovács L.*: i. m. 19. tábla 8–17.

⁸⁷ CNH I. 56. = *Huszár L.*: i. m. 54.

⁸⁸ A vélemények ingadozás után *Gedai I.*: I. Endre király sírköve i. m. 49–51. és *Uzsoki András*: I. András király sírja Tihanyban és a sírlap ikonográfiai vonatkozásai. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 17 (1984) 145–184. tanulmányai alapján a sírkő aligha lehet másé, mint az alapító királyé. Annak hagyománya, hogy a sírkő I. András királyé, nem a 18. században újra települő bencészekől származik, hanem korábbi: *Mikó Gábor*: I. András király sírkövének legkorábbi említése. *Turul*, 86 (2013) 150–152. A méretek-ből és a hátlapon jól látható nyomokból következik, hogy a sírlapot római szarkofág oldallapjából faragták át.

⁸⁹ *Huszár L.*: i. m. nr. 69. (*Körmendi T.*: i. m.)

⁹⁰ *Takács I.*: i. m. 85. szerint ez az érem is inkább IV. Béla verete.

⁹¹ CNH I 127 = *Huszár L.*: i. m. 116.; CNH 183 = *Huszár L.*: i. m. 183.

⁹² *Huszár L.*: i. m. 114.

⁹³ *Huszár L.*: i. m. 204–205., 215–216., 224–225., 228–229., 250–251.

⁹⁴ *Huszár L.*: i. m. 67.

⁹⁵ *Huszár L.*: i. m. 224., 225., 230., 247., 255. stb.

⁹⁶ *Hóman B.*: i. m. 8.

használta. Kettős keresztet kézben tartott tárgyként, jelvényként ritkán ábrázoltak, és csak eseti vizsgálat döntheti el – ha egyáltalán megállapítható –, hogy használatát mi indokolta.⁹⁷

2.3. A kettős kereszt eredetéről III. Béla bizánci kapcsolataira szokás hivatkozni.⁹⁸ Többé-kevésbé azért, mert a közgondolkodás szerint egyrészt a keresztstípus bizánci eredetű,⁹⁹ másrészt bizánci kapcsolatai miatt a kettős keresztet III. Béla vezette volna be. Használata mögött politikai okot látott Hóman Bálint,¹⁰⁰ Vajay Szabolcs¹⁰¹ és Moravcsik Gyula.¹⁰² Ugyanezt a véleményt képviselte Kumorovitz L. Bernát¹⁰³ is. Makk Ferenc a kettős kereszt átvételében III. Béla szándékát látta, hogy a király egyenrangúnak tekinti magát a bizánci császárral.¹⁰⁴ Kovács Éva vallási indíttatásra gondolt,¹⁰⁵ az Árpádok tulajdonában lévő Szentkereszt ereklyék hatására a kettős keresztet mint győzelmi jelvényt alkalmazták. Tekintettel arra a már említett tényre, hogy a 12. század utolsó harmadában a protoheraldikus jelvényhasználatot mutató tárgyak fajtája és száma csekély és időrendjük bizonytalan, a jelvényforma változásának indoklását bizonytalannak látom a bizánci kapcsolatokkal magyarázni. Azért is, mert a korszakban Magyarország és a keleti császárság kapcsolata, mondhatni, zaklatott volt.¹⁰⁶ Nem látom megalapozottnak azokat a véleményeket, amelyek a kettős kereszt használatát a keleti császársággal összefüggő politikai vagy konkrét vallási okkal magyarázza. Ha tudnánk biztosan, hogy a kettős keresztet III. Béla vezette be a magyar uralmi szimbolikába, akkor gondolhatnánk arra, hogy a királyt bizánci háttere is befolyásolta. A jelvény kettős kereszt alakja csupán a *forma* bizánci eredetét mutatja. Ha ritkán is használják, ismerték nyugatabbra is. Mind Velencében, mind Dél-Itáliában jól ismert volt. A 11. századi szorosabb kapcsolatok Itáliával szintén lehetővé tették kettős kereszt megismerését.

Mi okozta végül is a kettős kereszt alkalmazását jelvényként majd címerként? Mivel az érmek tanúsítják, hogy a keresztjelvényt az Árpád-kor elejétől folyamatosan

használták, a kérdést nem úgy kell feltenni, hogy miért alkalmazták a kettős keresztet, hanem úgy, hogy miért nem maradt meg továbbra is a körmeneti kereszt, miért változtatták meg a korábbi formát, ahogy azt már Kumorovitz L. Bernát kérdezte.¹⁰⁷ Ilyen kérdésfeltevés megkönnyíti a válaszadást.

2.4. A változásnak elvileg két oka lehet. Az egyik a jelentés nélküli formai átalakulás. Van olyan vélekedés, hogy a kettős kereszt már Szent István, I. András, I. Béla stb. érmein feltűnik.¹⁰⁸ Ez a vélemény azokon a vereteken alapszik, amelyeknek a hátlapján a belső kör keresztjének függőleges szára felfelé a külső körgyűrű feliratát kezdő keresztben folytatódik, alakja ezért a kettős keresztre emlékeztet.¹⁰⁹ Esetenként mindkét kereszt függőleges szára egyetlen vonal, és ezért a két egymás feletti kereszt kettős kereszt benyomását keltheti (5. kép). A forma a készítés következménye: a külső körívben olvasható név kezdő keresztjének és a belső kör keresztjének tengelye egy vonalba került, és a mester néha egyszerűbbnek látta a két kereszt függőleges tengelyét folyamatos poncvonallal készíteni. Mivel a verettípus a Karoling-időszaktól kezdve a császárságban, Cseh-, Lengyel- és Magyarországon elterjedt alapséma volt, a néhány kettős kereszt alakú előfordulása nem tényleges kettős kereszt-ábrázolás, hanem a verető készítőjének technikai megoldása. Hogy csupán az éremképek ilyen ábrázolásai alakították-e ki a kettős kereszt formát, nemcsak tipológiailag és eszmetörténetileg valószínűtlen, hanem azért is, mert ezt az éremhátlaptípust 12. században már ritkán vertek.

2.5. Meglepőnek tűnhet: a 12. században a jelvény megváltozásának más, egyszerűbb oka lehetett: a kereszties hadjáratok. A keresztiesek jelvénye a latin kereszt volt, ami Oroszlán-szívű Richárd uralkodásától kezdve az angol zászló alapjául szolgált, és mások mellett¹¹⁰ I. Tamás gróf idejében (1188–1232/33) a Szavojai-ház címere lett.¹¹¹ Nemcsak a háborúkban résztvevők jelölték magukat a keresztrel, hanem Európaszerte a kereszties háborúktól számítható a sárkányos Szent György-ábrázolások megjelenése,¹¹² amelyeken a szent pajzsának ábrája Magyarországon és külföldön is a latin kereszt

⁹⁷ A Slavnik Szobeszlav (985–995) néhány denárán mellképe mellett kettős kereszt van (*J. Šmerda: Denári české a moravské, Brno [1996] 52–53*). Konrád magdeburgi érsek (1134–1142) lemezveretén Szent Móric tart bal kezében kettős keresztet (*Artur Suhle: Deutsche Münz- und Geldgeschichte von Anfängen bis zum 15. Jahrhundert, Berlin, 1973, 89. Abb. 108. és Ludolf magdeburgi érsek (1192–1205) veretén (Hóman B.: i. m. 7.). Svend Estridsen (1047–1076) dán király veretének bizánci érmek a mintái, ezért tart a király kezében kettőskeresztes glóbuszt (képe: Byzantium: an oecumenical Empire. [Ed. Dimitrios Konstantios.] Athens, 2002, 198. 39. kép, idézi *Uzsoki A.: i. m. 169. 21.1. ábra is.*).*

⁹⁸ A kettős kereszt átvételét bizánci hatással magyarázta Hóman B.: i. m. 10., és Kumorovitz L. B.: A magyar címer kettős keresztje i. m. 55.; Donászy F.: i. m. 61.; Moravcsik Gy.: Bizánc és a magyarság i. m. 107.; Körmendi T.: i. m. 83.

⁹⁹ Az ilyen értelmű véleményeket összefoglalta Körmendi T. i. m. 83. (85. jegyzet).

¹⁰⁰ Hóman B.: i. m. 19.

¹⁰¹ Vajay Sz.: i. m.

¹⁰² Moravcsik Gy.: III. Béla és a Bizánci Birodalom i. m. 523–526.

¹⁰³ Kumorovitz L. B.: A magyar címer kettős keresztje i. m. 55: „a kettőskeresztes címerrel a magyar királyi hatalmat a bizánci császári hatalom mellé állította”.

¹⁰⁴ Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged, 1996, 221–222.

¹⁰⁵ Kovács É.: Signum crucis i. m. 407–424.

¹⁰⁶ A korszakról részletesen ld.: Makk F.: i. m. 199–222.

¹⁰⁷ „III. Béla a hordozható latin keresztet a bizánci kettős keresztrel fölcserélte...”: Kumorovitz L. B.: A magyar címer kettős keresztje i. m. 55.

¹⁰⁸ A kettős kereszt kora Árpád-kori előfordulását joggal cáfolja Körmendi T.: i. m. 83. (85. jegyzet).

¹⁰⁹ Például: Huszár L.: i. m. 1. Szt. István = Kovács L.: i. m. 1. tábla 3., 11.; Huszár L.: i. m. 8. I. András = Kovács L.: i. m. 3. tábla 11–13.; Huszár L.: i. m. 19. I. Géza = Kovács L.: i. m. 8. tábla 13., Huszár L.: i. m. 21. I. László = Kovács L.: i. m. 8. tábla 14., 9. tábla 1., 3., 6. és Kovács L.: i. m. 140–141. – Kumorovitz L. B.: A magyar címer kettős keresztje i. m. 55. hosszú szárú keresztnek nevezi I. István egyes érmein a középső kereszt és a körgyűrű keresztjének azonos vonallal poncolt képét, és azért említi, hogy a hosszú szárú kereszt már Szent István uralkodásakor is használatban lehetett.

¹¹⁰ A trieri érsekség és az Aachen címerében a kereszt mesteralak. A trieri fehér pajzsban lévő vörös keresztet az 1217-es kereszties hadjáratkor vették fel. Hans Horstmann: Der Ursprung des Bistumswappen von Köln, Trier und Utrecht. In: Vierteljahresblätter der Trierer Gesellschaft für nützliche Forschungen Bd. 4 (1958) 41–49.

¹¹¹ Luigi Cibrario: Sigilli de' principi di Savoia. Torino, 1834. Tav. V–VI., nr. 22–23., korábban a család pecsétjein címerjelvényként sást használt. A jelvényváltás I. Tamás gróf életében következik be.

¹¹² Tóth Endre: Szent György. In: Szent György a lovasság védőszentje (Szerk. Virág Miklós.) Bp., 1992.

lett. Az ócsai premontrei templom falképén álló Szent György pajzsán egyenes szárú latin kereszt van.¹¹³ A szárazföldi úton a Szentföldre induló zarándokok is Magyarországon utaztak keresztül, 1147-ben III. Konrád és VII. Lajos királyok seregei vonulnak át, 1189-ben I. Frigyes császár vezette kereszties seregét az országon keresztül a Szentföldre. A 12. századi Európában a kereszties lovagok által használt latin kereszt szükségessé tette, hogy attól a magyar királyság jelvényét meg lehessen különböztetni. A helyzet különleges volt: az ország jelvénye olyan volt, amelyet a Szentföldre indulók viselnek, a magyar király azonban nem vezetett hadat. Amikor pedig elhatározták a kereszties hadjáratot, késlekedtek elindulni. Ebben a helyzetben az ország jelvényeként aligha használhattak olyat, amely a keresztieseknek volt az ismertetőjele. A megoldás kézenfekvő volt, mert más lehetőség, mint az eredeti jelvény módosítása, a kettős kereszt alkalmazása, nem volt. Az sem lehetetlen, hogy később a kereszties államok jelvényei is ösztönzést adtak II. András számára a kettős kereszt címerré rögzüléséhez.¹¹⁴ A német lovagrend magyarországi időleges letelepedése (1211–1224) is befolyásolhatta azt, hogy a kettős kereszt címerként állandósuljon. A rend jelvénye is latin kereszt volt ugyanis. Ezek kezdeményezők azonban nem lehetnek, mert Magyarországon a kettős kereszt már korábban feltűnt.

Mivel a 11. század közepétől a körmeneti keresztet jelvényként használták, majd pedig az ország címerévé vált, nem kell-e mégis hitelt adni Hartvik elbeszélésének¹¹⁵ a II. Szilveszter pápa által küldött koronáról és kereszttről? A küldéssel akkor lehetne érdemben foglalkozni, ha „a kereszt mint legátusi jelvény” 11–12. századi formájának értelméről és jelentéséről általában, nem pedig Hartvik fogalmazásában és értelmezésében lehetne olvasni, függetlenül attól, hogy a keresztjelvénynek az Árpád-korban ki mikor és milyen jelentőséget tulajdonított.¹¹⁶ Az alapkérdés az, hogy a 11–12.

¹¹³ Tóth Melinda: Árpád-kori falfestészet. Bp., 1974, (Művészettörténeti Füzetek 9.) 73. kép. Később a pajzsra kettős kereszt került: Vizsoly, a harcos szentek pajzsán (ha nem a restauráláskor „javították ki” a keresztet). Szent György a szentsimoni freskón is kettőskereszties pajzsot tart. *Radocsay Dénes*: Falképek a középkori Magyarországon. Bp., 1977. 27. és 29. képek.

¹¹⁴ Emellett érvelt Takács I.: i. m. 91. is.

¹¹⁵ Hartvik legenda c.9. *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum.* (Ed. Emericus Szentpétery.) I–II. Bp., 1937–38. [Reprint: Bp., 1999.] (a továbbiakban: SRH) II. 412–414.

¹¹⁶ Az Árpád-kori apostoli legáció vizsgálata nem lehet feladat, újra tárgyalását és értelmezését szükségesnek tartom. *Josef Deér*: Der Anspruch der Herrscher des 12. Jahrhunderts auf die apostolische Legation. *Archivum Historiae Pontificae*, 2 (1964) 117–186.; *Ladányi Erzsébet*: Szent István „apostoli követségének” egyik középkori magyarországi értelmezéséről. In: *Egyházak a változó világban.* (Szerk. Bárdos István–Beke Margit.) Esztergom, 1991. 95–97.; *Adriányi Gábor*: A magyar királyok apostoli címe. *Magyar Egyháztörténeti vázlatok*, 2 (1990) 77–87.; A pápai legatiokról: *Kiss Gergely*: A pápai legátusok a XI–XIII. századi Magyarországon. In: „Fons, szkepis. Lex”. i. m. 195–201.; – A 15. század közepén a Német-Római Birodalomtól való függetlenség bizonyítékaként (is) értelmezték. Az apostoli kereszt hordozása a király előtt Kottaner Ilona szerint annak volt a jele, „hogy Magyarország egyetlen királya sem bírja Magyarországot hűbérül a Szent Római Birodalomtól” (A korona kilenc évszázada. [Szerk. Katona Tamás.] Bp., 1979. 76). Véleménye nyilván a királyi udvar felfogását adja vissza. Verböczy Hartvik értelmezését követi: *Tripartitum I.* 11. (Verböczy István Hármaskönyve. Bp., 1897. 71.)

8. kép – 12. századi érem, előlap (Huszár 116.)

században mi volt az apostoli kereszt küldésének a jelentősége? Mit értettek az egyházban *apostoli* keresztnek? Milyen volt a formája? És a pápa keresztküldésén mit értett (vagy értett félre) Hartvik és Kálmán, illetve a királyi udvar? Véleményem szerint szükségtelen feltételezni, hogy a legenda 9. fejezete teljes egészében Hartvik aktuálpolitikai koholmánya: csak „az egyháznak és népeknek mindként törvény alapján történő igazgatása”¹¹⁷ lehet az ő értelmezése és beszúrása. Ezt a szövegrészt III. Ince rendelkezése természetesen kihagyta az ünnepi szolozsma szövegéből.¹¹⁸ A korona¹¹⁹ és a kereszt küldése az apostoli levél mellett tárgyyszerű és hiteles lehet.¹²⁰ Mindenesetre a pápától érkezett keresztnek a magyar udvarban kezdettől nagy jelentőséget tulajdonítottak, ha I. András sírkövén kifaragták, majd Salamontól kezdve az érmek hátlapjára folyamatosan ráverték. Az éremhátlap ábrázolása egyértelműen arra mutat, hogy a korábbi *lancea regis*-t a körmeneti kereszt váltotta fel. Aligha tételezhető fel, hogy a változás nem szándék nélkül történt. Az ábrázolások tanúsága szerint ez a kereszt kétségtelenül latin kereszt volt. A 12. század vége felé pedig gyakorlatiasan gondolkodtak: a jelvényt fontosnak tartották, és ezért kettős keresztte átalakítva az ország címereként megtartották, hogy ne lehessen összetevésíteni a keresztiesek jelével.

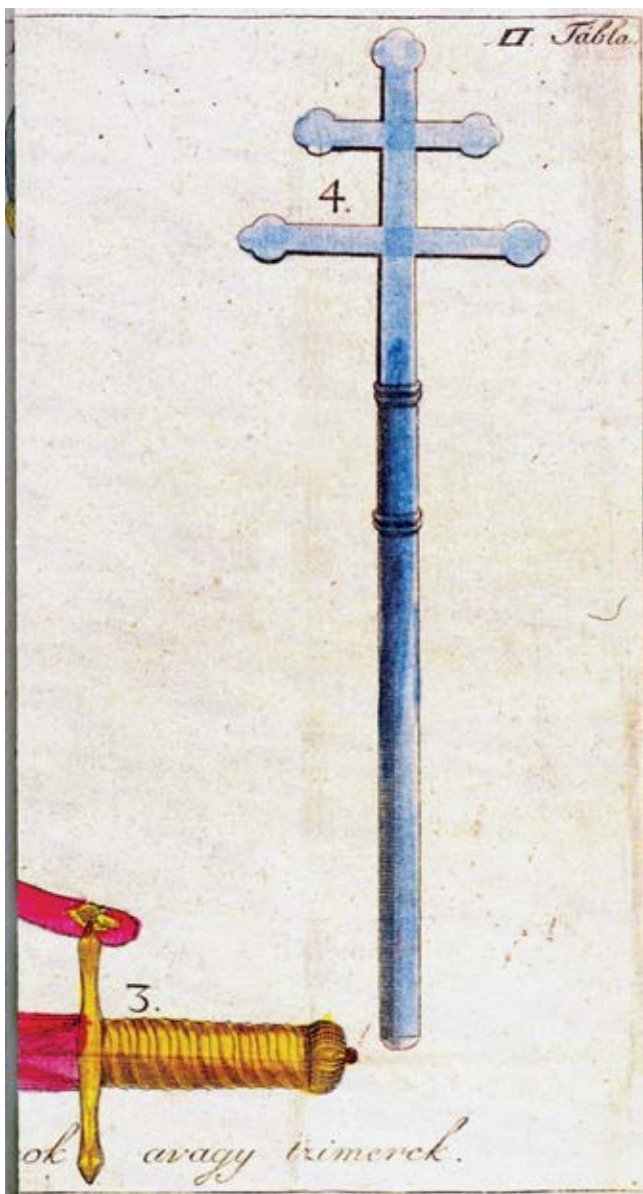
2.6. A 13. században a kettős kereszt nemcsak az uralkodói szimbolikában terjedt el. Számos olyan gyűrű ismert,

¹¹⁷ „ecclesias simul cum populis utroque iure ordinandas” c. 9. SRH II. 414.

¹¹⁸ *Szovák Kornél*: Krónikák, legendák intelmek. In: SRH reprint II. 771.

¹¹⁹ Bartoniek Emma a pápai koronaküldést hitelesnek tartotta. In: SRH II. 367.

¹²⁰ A koronaküldéssel kapcsolatban írtam róla: *Tóth E.*: Szent István és a koronázási jelvények i. m. 105–106.

9. kép – A koronázási kettős kereszt Decsy Sámuel könyvéből

amelyek lapjára kettős keresztet véstek.¹²¹ Önálló tárgyat, amely az Árpád-korra keltezhető, csak egyet ismerek.¹²² A Magyar Nemzeti Múzeum őriz egy 6,7 cm magas, kettős kereszt alakú, függeszthető ereklyetartó tokrészt,¹²³ az egyszerű díszítés miatt minden bizonnyal a tárgy hátoldalát. Eredete ismeretlen, ezért azt sem lehet kizárni, hogy a tárgy

¹²¹ Lovag Zsuzsa: Árpád kori pecsétygyűrűk. *Folia Archaeologica*, 31 (1980) 228. 3–4. képek.; *Takács I.*: i. m. 91.

¹²² Egy másik, kettős kereszt alakú, 13–14. századra keltezett kis mellkereszt (4 cm) a Benaki Múzeum őriz Athénban; Byzantium: an oecumenical Empire, (Dimitrios Konstantios). Athens. 2002, 94. sz., 184.

¹²³ Magyar Nemzeti Múzeum 1882. 137.1.; *Kovács Éva*: Árpád kori ötvösség. Bp., 1974. 44.7. sz.; *Kiss Etele*: Bizánci ötvösművészet. Kettőskereszt alakú ereklyetartó fele. In: *A magyar keresztényiség ezer éve*. (Szerk. Zombori István–Cséfalvay Pál–Maria Antonietta De Angelis.) Bp., 2001. 277. 2.15.

balkáni eredetű. A gyűrűk pontosabban nem keltezhetők és ritkán köthetők ismert személyhez. Van egy olyan tárgycsoport, amely a kettős kereszt elterjedésének a menetét jobban megismerhetővé teszi: ezek a pecsétek és nemzetségi címerek. Vizsgálható, hogy az országos tisztséget viselők címerében mikor jelenik meg a kettős kereszt, amint erről és a sávozott címer használatáról az országos tisztségviselők pecsétjein Rác György értekezett.¹²⁴ Kérdés az is, hogy a kettőskeresztes gyűrűket hivatali jelként viselték-e? Jó példa Dénes nádor 1237. évi pecsétje, amelyen nem a Tomaj nemzetség címere, hanem nyolcszögletű csillagalakzatban kettős kereszt látható:¹²⁵ a pecsét akkor készült, amikor a sávozott címert IV. Béla a trónra lépése után kettőskeresztesre cserélte,¹²⁶ és az uralkodóváltáskor Ampod fia Dénest Tomaj nembeli Dénes váltotta a nádori tisztségben.¹²⁷

Nem tudok válaszolni arra a kérdésre, hogy az Árpád-kori kettős kereszt csak jelvénytörzse, virtuális volt-e, vagy valóságos tárgyként, hosszú száron esetleg használták-e? Mindenesetre IV. Béla uralkodása idején a király (a hadsereg) előtt keresztet vittek.¹²⁸ Kérdés, hogy milyen volt ez a kereszt? Kutatási feladat lehet, hogy az Árpád-korban és később a kettős kereszt csak ábrázolt jelvény volt-e a címereken, gyűrűkön, pecséteken vagy pedig létező körmeneti kereszt.¹²⁹ A 18. század végén kétségtelenül létező jelvény volt. Kérdés, hogy mióta? Decsy Sámuel könyvében a II. táblán ugyanis a felirat szerint (korpusz nélküli ezüst) apostoli kettős kereszt látható¹³⁰ (9. kép). Eszerint a kettős kereszt a kora újkorban a koronázási jelvények tartozéka volt. De a „legatusi kereszt” már jóval korábban, a 15. században is közéjük tartozott, ha a gyermek V. László koronázásának érvényességét kétségbe vonók felsorolják azok között

¹²⁴ Rác György: Az Árpádok sávozott címere egyes főúri pecséteken a XIII–XIV. században. *Levéltári Közlemények*, 63 (1992) 123–134. és *Új: Az Ákos nemzetség címere*. *Turul*, 68 (1995) 11–34.

¹²⁵ Képe: *Lővei Pál*: Dénes nádor pecsétje (1237). in: *Megpecsételt történelem*. (Szerk. Hegedűs András.), nr. 52.

¹²⁶ „Az 1236–37. évekből fennmaradt pecsétek többsége kettőskeresztes, ami jól mutatja azt, hogy a XIII. század első felében a méltóságviselők a mindenkori király jelvényét vésték pecsétjükre, még akkor is, ha az illetőnek volt nemzetségi címerábrája. Jól példázza ezt Tomaj nb. Dénes nádor esete, akinek 1237-es pecsétjén egy nyolcszögletű csillagban kettőskereszt van. Tudjuk azonban későbbi adatokból, hogy a Tomaj nemzetség ősi jelvénye a griff, amely azonban nem látható a nádor pecsétjén.” *Rác György*: *Az Árpádok sávozott címere* i. m. 124.

¹²⁷ *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája, Bp., 2011, 19. – További példák: Ákos nem (*Rác Gy.*: *Az Ákos nemzetség címere* i. m. 27–32.) Rátót nem (*Körmendi Tamás*: *A magyarországi nemzetségi címerek kialakulásának kérdéséhez*. *Századok*, 143 [2009] 409.).

¹²⁸ Pl. 1238-ban IV. Béla levele a pápához: „...*crucem nobis et nostro exercitui anteferre (licet)*.” *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. (Studio et opera Georgii Fejér.) I–XI. Budae 1829–1844. IV/1. 114. *Idézi Gedai I.*: I. Endre király sírköve i. m. 50. és *Ladányi E.*: i. m. 96.

¹²⁹ A hordozható kereszt a főpapi joghatóság jelvénye (*Kumorovitz L. B.*: *A magyar címer kettős keresztje* i. m. 52.), ami egyszerű latin kereszt (Uo. 53. A kettős és hármas kereszt csak a kora újkortól lesz az érseki joghatóság jelvénye. Verböczy a kettős keresztet a pápa adományának tartotta Szent István számára a térítésben elért érdemeiért.

¹³⁰ *Decsy Sámuel*: *A Magyar szent Koronának és az ahhoz tartozó tárgyaknak története*. Bécs, 1792. II. tábla.

a jelvények között, amelyeket nélkülöztek a koronázáskor.¹³¹ Eduard von Engerthnek Ferenc József koronázásáról készült festményén¹³² Lipovnický István mint a rangban a legfiatalabb¹³³ c. püspök ilyen kettős keresztet emel magasra. Ipolyi Arnold nem írt erről a kettős keresztéről.¹³⁴ Fél századdal később, IV. Károly felkenésénél és koronázásánál pedig egy 15. századi korpuzsos, latin keresztet tartottak, amit ma az esztergomi érseki kincstárban őriznek, és apostoli keresztnek neveznek.¹³⁵

3. Összefoglalva: a kettős kereszt-jelvény és címer alakulása a következő lehet.¹³⁶ István koronázására II. Szilveszter pápától a *littera*ével és a koronával együtt nyélre tűzött, latin körmeneti kereszt is érkezett. Hogy ezt a keresztet a pápa küldte-e I. István számára, vagy pedig a felkenésre és koronázásra érkezett pápai legátus jelvénye volt, amit itt hagyott, nem tudjuk. Ezt a keresztet legkésőbb I. András uralkodásától kezdve folyamatosan a királyság jelvényeként használták. A kereszties háborúk megindulása után az ország jelvényét a keresztiesek jelvényétől meg kellett különböztetni. Mivel

a keresztformához ragaszkodtak, az átalakítás egyetlen lehetősége a kettős kereszt felhasználása volt. A változás ideje (és ezért a körülményei) a tárgyi emlékek szűkössége miatt a 12. század második felén belül meghatározhatatlan. Maga a kettős kereszt-forma nem lehetett ismeretlen a 12. század utolsó harmadában Magyarországon sem. Nem szükségszerű feltételezni a Bizánc felé irányuló vagy onnan jövő politikai indítékot, sem pedig a Szent Kereszthez kapcsolódó ereklyetisztelet közvetlen hatását. Csak a forma átvételéről volt szó, ami a keresztény kultúrában bármiféle más háttér nélkül természetes volt. Imre uralkodásakor a kettős kereszt kétségtelenül ismert és használt volt, de korábbi használata sem lehetetlen. A kettőskeresztes országalma mint felségjelvény használatban maradt.¹³⁷ Királyi pecséteken a 13. század második felében,¹³⁸ érmen majd csak Vencel veretén jelenik meg. Imre országalmája jelezheti a kettős kereszt bevezetését az uralkodói jelvények közé, illetve a korábbi latin körmeneti kereszt módosulását. Lehetséges, hogy Imre és II. András sávozott címerpajzsa nem a családi vitáknak, hanem a kereszties címer éppen változó, még kialakulatlan használatának a velejárója.

¹³¹ 1439: „...absentibus etiam omnibus apparamentis sacris, nec non gladio, sceptro, pomo et cruce legationis sanctissimi Stephani primi regis nostri”, idézi *Deér J.: A magyarok Szent Koronája* i. m. 191., 230.

¹³² *Papp Katalin*: Eduard von Engerth: Le couronnement de François-Joseph I. a Buda en 1867. *Bulletin du Musée hongrois des beaux-arts*, 87 (1997) 79–88. azonosítása.

¹³³ *Böhlöny József*: Sacra regni corona. *Történelmi Szemle*, (1978) 357.

¹³⁴ *Ipolyi A.*: i. m.

¹³⁵ Kérdés, hogy a Kottaner Ilona által apostoli keresztnek nevezett jelvény latin vagy kettős kereszt volt-e? *Hóman B.*: i. m. is (nyilván IV. Károly koronázása alapján) az apostoli keresztet egyszerű hordozható keresztnek nevezte.

¹³⁶ A korábbi véleményeket összefoglalta: *Körmendi T.*: i. m. 83. (85. jegyzet.)

¹³⁷ Az országalma kettős keresztje a kereszttereklyék formáját követi.

¹³⁸ *Takács I.*: i. m. 89. 6a-c képek.

KARLINSZKY BALÁZS
A veszprémi nagyprépostok archontológiája,
1079–1543 – Három prépost portréjával

A veszprémi székeskáptalan az ország egyik legrégebb és forrásadottságok szempontjából talán az egyik legkedvezőbb helyzetben lévő egyházi intézménye. Maga a veszprémi egyházmegye egyike a legkorábbi alapításúaknak, és a 11. század első évtizedében már biztosan létezett, s ugyancsak a 11. századból, Szent László uralkodásának idejéből már a testület kanonokjairól is maradtak fent adatok.¹ Mind a püspökségnek, mind a székeskáptalannak fennmaradt középkori levéltára is, amelyekből számos forrás publikáció látott napvilágot az elmúlt két évszázadban.² A veszprémi székeskáptalan

¹ A veszprémi püspökség 1002 előtt jött létre. Egyes vélemények szerint az első püspökségnek tekinthető, mások szerint az esztergomi érsekséggel párhuzamosan alapították az ezredfordulón. A téma bőséges irodalma közül jelentősebb például: *Fraknoi Vilmos*: Bevezetés. In: *Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára. I–IV.* (Edd. Guilelmus Fraknoi–Josephus Lukcsics.) Bp., 1896–1907. (a továbbiakban: MREV) I. LXXVI–CLVIII., LXXVI–LXXVII.; *Gerevich Tibor*: Magyarország románkori emlékei. Bp., 1938. 45.; *Gutheil Jenő*: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1977. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 1.) 43–57.; *Kosztai László*: A váci püspökség alapítása. *Századok*, 135 (2001) 2. sz. 363–375. 365.; *Solymosi László*: Veszprémi püspökség. In: *Korai Magyar Történelmi Lexikon* (Főszerk. Kristó Gyula.) 727–729. Bp., 1994.; *Thoroczkay Gábor*: Szent István egyházmegyéi. In: Szent István és az államalapítás. (Szerk. Veszprémi László.) Bp., 2002. (Nemzet és emlékezet) 482–494. 484–486.; *Thoroczkay Gábor*: Néhány megjegyzés a Szent István-i egyházszerzés folyamatához. In: „Fons, skepsis, lex.” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. (Szerk. Almási Tibor–Révész Éva–Szabados György.) Szeged, 2010. 437–444. 437.; *Zsoldos Attila*: Vár, város, ispánság és megye–Veszprém az Árpád-korban. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 26 (2010) 5–23. 14.

² Elég itt csak utalni a *Codex Diplomaticus IX/7.* kötetének Beke Kristóf által összeállított, az egyházmegye alapdokumentumait tartalmazó gyűjteményére – *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XII.* (Ed. Georgius Fejér.) Budae, 1829–1844. (a továbbiakban: CD) IX/7. Anecdota a Christophoro Beke eruta ac Historia Cathedralis Ecclesiae Vesprimiensis inserta 631–737. –, a Fraknoi Vilmos és Lukcsics József által négy kötetben közreadott veszprémi Monumentára – (MREV). –, *Kumorovitz Bernát* regesztáira – *Kumorovitz L. Bernát*: Veszprémi regeszták (1301–1387). Bp., 1953. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II/2.) (a továbbiakban: VR) –, illetve *Gutheil Jenő* Veszprémi okmánytárára – Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárakból (1002–1523). (Szerk. Gutheil Jenő, kiadja Kredics László.) Veszprém, 2007. (A veszprémi egyházmegye múltjából 18.) (a továbbiakban: VO) –, valamint ennek Érszegi Géza és Solymosi László által szerkesztett Pótkötetére: Veszprém város okmánytára. Pótkötet. (1000–1526). (Összeáll.

által kiadott oklevelek is áttekinthető mennyiségűek, mintegy másfél ezerre rúgnak. Ezek közül elsősorban a hiteleshelyi és privilegiális formában kiállítottak lennének hasznosíthatók egy archontológiai összeállítás szempontjából: előbbiben a káptalani kiküldöttek, utóbbiban a méltóságsorokban felsorolt dignitáriuskanonokok szerepelnek.

A kedvező forrásadottságok ellenére a hazai egyháztörténet mindezidáig adós maradt a veszprémi székeskáptalan archontológiájának összeállításával: nem készült sem teljes körű, sem a középkor időszakát felölelő kanonoknévsor. A középkori kanonokok jelenleg is legrészletesebb jegyzékét Kredics László és Solymosi László munkájaként a Magyar Katolikus Lexikon tartalmazza, azonban természetéből adódóan éppen a forráshivatkozásokkal marad adós.³

Érdeemes számba venni a veszprémi kanonokokra vonatkozó eddigi részeredményeket, prozopográfiai összeállításokat és életrajzi feldolgozásokat. A biográfiák közül a legbővebb Pfeiffer János munkája, aki valamennyi veszprémi egyházmegyes pap életrajzát közölte, ez azonban csupán a székeskáptalan kora újkori újjáalakítása (1628) utáni időszakot öleli fel.⁴ Ennél szűkebb módon, az újkori nagyprépostok személyére fókuszált Strausz Antal a káptalan újjáalakításának háromszáz éves évfordulójára, 1930-ban összeállított

Érszegi Géza–Solymosi László.) Veszprém, 2010. (A veszprémi egyházmegye múltjából 20.) (a továbbiakban: VOSuppl.) Nagyobb lélegzetű forráskiadványban hozzáférhető az 1515. évi veszprémi zsinat – A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai. (Kiadja Solymosi László.) Bp., 1997. –, az 1524. évi püspöki urbárium – A veszprémi püspökség 1524. évi urbáriuma. (Közvetései Kredics László–Solymosi László.) Bp., 1993. (Új Történelmi Tár 4.) –, illetve az 1495 és 1528 között vezetett, de narratív beszámolókból 1552-ig jutó káptalani számadáskönyv is: A veszprémi káptalan számadáskönyve, 1495–1534. (Krónika, 1526–1558.) Javadalmások és javadalmak, 1550, 1556. (Kiadja Kredics László–Madarász Lajos–Solymosi László.) Veszprém, 1997. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 13.) (a továbbiakban: Szk).

³ *Kredics László–Solymosi László*: A veszprémi székeskáptalan. In: Magyar Katolikus Lexikon. XV. (Főszerk. Diós István.) Bp., 2010. 144–152.

⁴ *Pfeiffer János*: A veszprémi egyházmegye történelmi névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. 1. köt. München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VIII.) – Bár az újkorban a veszprémi székeskáptalan létszáma a török előtti időszak harmadára, tizenkettőre csökkent, Pfeiffer János monumentális munkája így is több mint 600 személy életrajzát tartalmazza.

préposti életrajzi füzetében.⁵ A középkor időszakára végzett archontológiai adatgyűjtést Békefi Remig: a középkori oktatásügyről szóló monográfiájában a kiadott források alapján a székeskáptalan olvasó- és éneklőkanonokjait, valamint ismert helyetteseiket, a sublectorokat és succentorokat közölte.⁶ Célzott adatgyűjtést végzett Zala megye középkori történetének összeállítója, Holub József a zalai főesperesekkel kapcsolatban.⁷ A veszprémi székesegyház 15. század második feléből származó könyvjegyzékét Solymosi László dolgozta fel és tette közzé. Ebben a káptalani könyvtár használói között előfordul kanonokokról rövid életrajzokat is készített.⁸ Ugyanebből a korszakból, a 15. század második felének humanista műveltségű veszprémi főpapjairól írt tanulmányt Ritoókné Szalay Ágnes.⁹ Kifejezetten archontológiai adatsorral a Zsigmond-kor időszakából rendelkezünk C. Tóth Norbert munkája révén, aki mindkét veszprémi káptalan, a Szent Mihályról nevezett székes-, és a Mindenszentekről nevezett társaskáptalan prépostjait összegyűjtötte.¹⁰

Néhány nevesebb veszprémi kanonok pályafutása – elsősorban a 15. században a humanista körökben mozgóké – ismert és kutatott. Megemlítendő itt a veszprémi püspököt is adó Kamarcai Vitéz familia¹¹ több tagja vagy Balbi Jeromos, Beriszló Péter, Boskovieci László, Isvalies Péter, Karai László, Statileo János vagy éppen Verancsics Antal. Többségük azonban Nágocsi Gáspár (kanonok 1478–1509, éneklőkanonok 1510–1513)¹² és Vetési László (nagyprépost 1473–1475)¹³ kivételével nem Veszprémben ért karrierje csúcsára, így az életükkel, munkásságukkal foglalkozó tanulmányok, szócikkek is csak pályájuk egyik állomásaként tárgyalják veszprémi kanonokságukat.

⁵ *Strausz Antal*: A veszprémi nagyprépostok 1630–1930. Veszprém, 1930.

⁶ *Békefi Remig*: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Bp., 1910. 174–183.

⁷ *Holub József*: Zala megye története a középkorban. I. A megyei és egyházi közigazgatás története. Pécs, 1929. 346–351.

⁸ *Solymosi László*: Könyvhasználat a középkor végén. Könyvkölcsönzés a veszprémi székesegyházi könyvtárban. In: Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról: Az Országos Széchényi Könyvtárban 1986. február 13–14-én rendezett konferencia előadásai. (Szerk. Szestey N. László.) Bp., 1989. 77–119.

⁹ *Ritoókné Szalay Ágnes*: Humanista veszprémi főpapok. In: Tudomány és művészet Veszprémben a 13–15. században. (Szerk. V. Fodor Zsuzsa.) Veszprém, 1996. (Veszprémi múzeumi konferenciák 6.) 90–98.

¹⁰ *C. Tóth Norbert*: A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387–1437. Bp., 2013. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 4.). E sorok írója a középkori káptalani birtokigazgatás kapcsán a dékánokat vette számba PhD-értekezésében: *Karlinszky Balázs*: A veszprémi káptalan a középkorban. A veszprémi székeskáptalan középkori birtokai. Piliscsaba, 2013. 223–228. (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar.)

¹¹ A családra újabban lásd *Pálosfalvi Tamás*: Vitézek és Garázdák. A szlavóniai humanisták származásának kérdéséhez. *Turul* 86 (2013) 1. sz. 1–16.

¹² *Solymosi L.*: Könyvkölcsönzés i. m. 108–109., illetve *Erdő Péter*: Egyházi jogélet a középkori Veszprémben a Nágocsi Gáspár-féle kódex tükrében. In: Tudomány és művészet Veszprémben a 13–15. században. (Szerk. V. Fodor Zsuzsa.) Veszprém, 1996. (Veszprémi múzeumi konferenciák 6.) 78–89.

¹³ *Ritoókné Szalay Á.*: Humanista i. m. 90–93., illetve *uő*: Vetési László vershagyatéka. In: *Ritoókné Szalay Ágnes*: „Nympha super ripam Danubii”. Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből. (Szerk. és a mutatót összeáll. Jankovits László.) Bp., 2002. (Humanizmus és reformáció) 85–94.

Más egyházmegyék kanonoki testületeihez hasonló intézménytörténeti munka Veszprém esetében eddig nem készült.¹⁴ Így a veszprémi székeskáptalan tagjairól készítendő átfogó archontológiai vagy prozopográfiai jellegű összeállítás során kizárólag a források alapján kell rekonstruálni a testület középkori személyi állományát. Noha egy teljes körű, részletes archontológia összeállítása nagy munka, hiánya remélhetőleg apránként is pótolható. Egy ilyen részfeladat megoldása olvasható a középkori veszprémi nagyprépostok (tehát a székeskáptalan prépostjainak) alábbi archontológiájának összeállításával. A lajstrom társadalom- és intézménytörténeti értékelésére e közlemény keretei között értelemszerűen nem lehetett vállalkozni, viszont a különböző időszakok (a 13., a 14. és a 15. század) nagypréposti életpályáinak különböző mélységű megismerhetőségét három nagyprépost életrajza kívánja érzékeltetni.

Veszprémi nagyprépostok¹⁵

Márton	1079 (VO 21. p.)
András	1131–1141 (VOSuppl 47. p.)
Fulcerius	1164k. (VO 28. p.)
Cherubin	1181 (VO 31. p.)
Chempo	1207. VIII. 10. (VOSuppl 62. p.) ¹⁶
Tamás királyi kancellár 1209–1217 ¹⁷	1214. V. 2. (MREV I. 29. p.) ¹⁷
István (Marcell fia)	1214 (VO 33. p.)

¹⁴ A székeskáptalanok bibliográfiájára újabban: *Fedeles Tamás*: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). Pécs, 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből 17.) 23–45.

¹⁵ A kézirat lezárásáig már nem volt mód felhasználni e frissen megjelent kétkötetes forráskiadványt: *Cameralia documenta pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536)*. I. Obligationes, Solutiones. II. Divisiones, Provisiones, Visitationes, Quindennia, Rationes, Annatae, Obl. Part., Legationes, Varia, Taxae. (Feltárta, szerk. és közreadja Lukcsics József, Tusor Péter, Fedeles Tamás, Szerkesztőtárs: Nemes Gábor.) Bp.–Róma, 2014 (Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I. 9–10.). Szerencsére a veszprémi adatokat nagyobbrészt a MREV kötetek is valószínűleg tartalmazzák.

¹⁶ 1181-ben egy Cempo nevű kanonok is szerepelt egy oklevél méltóság-sorában: VO 31.

¹⁷ A lexikon 1210–1212-re teszi prépostságát: *Kredics L.–Solymosi L.*: i. m. 145.

¹⁸ *Fejérpataky László*: A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp., 1885. 97. (Előtte alkancellár 1209-ben: uo. 95.) *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája. Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) 107.

Bertalan	1222. X. 31. (ÁÚO ¹⁹ XI. 170. p.) 1224 (VOSuppl 72. p.) ²⁰ királynéi kancellár (1224) ²¹	Andronicus	1288 (DF 200038) ³⁴ 1298. V. 24. előtt (MREV II. 379. p.) ³⁵ királynéi alkancellár (1292–1297) ³⁶
János	1226 (ÁÚO VI. 436. p.) 1230 (ÁÚO VI. 493. p., VOSuppl 81. p., DF ²² 229926., 259712.)	Kéki István ³⁷	1298. XI. 21. (MREV IV. 313. p.) 1309. V. 17. (AO ³⁸ I. 175. p.) ³⁹
Kázmér	1232 (ÁÚO VI. 514. sz.) 1239 (VOSuppl 100. p., HO ²³ III. 4. p.)	Türje nb. (Szentgróti) Pósa ⁴⁰	1312. IV. 24. (VR 55. sz.) ⁴¹ 1323. XII. 21. (DL 40437.) ⁴²
Henrik	1239 (ÁÚO VII. 92. p., CD IV/1. 167. p.) 1256 (DL ²⁴ 445.)	János	1324. IX. 15. (VR 151. sz.) 1353. V. 26. (DF 207407.) királynéi alkancellár (1324–1346) ⁴³
Favus	1257 (CD IV/2. 443. p., ÁÚO II. 294. p.) ²⁵ 1271 (VO 56–58. p.)	Péter (László fia)	1353. VIII. 22. (MREV II. 158. p.) ⁴⁴ 1360. III. 24. (MREV II. 187. p.) ⁴⁵
Ármai Pál ²⁶	1273. (PRT ²⁷ II. 341. p., ÁÚO IV. 31. p.) ²⁸ 1285. II. 16. (DF 200709.) ²⁹ legum doctor (1275), ³⁰ királyi klerikus (1281), királynéi alkancellár (1281), ³¹ esztergomi kanonok (1277–1294), majd esztergomi nagyprépost (1287–1293), ³² pécsi püspök (1293–1305) ³³	János (Márton fia)	1360. V. 20. (MREV II. 188. p.) ⁴⁶ 1366. VII. 11. (DL 69984.)
		János	1367. VII. 1.U (VR 610. sz.) 1382. 10. 13. (VR 778. sz.) ⁴⁷ baccalaureus in decretis (1369) ⁴⁸

¹⁹ Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I–XII. (Szerk. Wenzel Gusztáv.) Pest–Bp., 1860–1874. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria) (a továbbiakban: ÁÚO)

²⁰ A lexikon 1222–1226-ra teszi prépostságát: *Kredics L.–Solymosi L.*: i. m. 145.

²¹ *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 115.

²² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF).

²³ Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. (Kiad.: Ipolyi Arnold–Nagy Imre–Páur Iván–Ráth Károly–Stummer Arnold–Véghely Dezső.) I–VIII. Győr–Bp., 1865–1891. (a továbbiakban: HO)

²⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL).

²⁵ Favus nevű veszprémi kanonok 1231-ben tűnik fel (VOSuppl 84.), 1237-ben már mint veszprémi főesperes – VO 40–42. (16. sz.) –, majd 1240 és 1244 között zalai főesperesként szerepel az oklevelekben: VOSuppl 101., és 106. (54. sz.). A három hivatalviselő feltehetőleg azonos a nagypréposttal.

²⁶ Származására: CD VI/1. 318–319.

²⁷ A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története I–XII/B. (Szerk. Erdélyi László–Sörös Pongrácz.) Bp., 1902–1916. [Az egyes kötetek függelékében közölt okmánytári rész bővített CD-ROM kiadása: Collectio Diplomatica Benedictina, A Pannonthalmi Bencés Főapátsági Levéltár középkori oklevelei. (Szerk. és a szöveget gondozta Dreska Gábor.) Pannonthalma, 2001.] (a továbbiakban: PRT)

²⁸ Korábban somogyi főesperes 1268–1271 között: *Veress E.*: i. m. 8. és 15–16.

²⁹ A lexikon szerint 1286-ig viselte prépostságát: *Kredics L.–Solymosi L.*: i. m. 145.

³⁰ VOSuppl 139. 1271-ben még decretorum doctor: *Veress E.*: i. m. 15–16.

³¹ *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 117.

³² *Kollányi Ferenc*: Esztergomi kanonokok 1100–1900. Esztergom, 1900. 19.

³³ *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 95., Továbbá *Kosztá L.*: A püspök i. m. 86–89., valamint *Kosztá László*: Az 1306-os pécsi püspökválasztás. Megjegyzések a pécsi püspökség 14. század eleji archontológiájához. In: Írásbe-

liség és egyházszerkezet. Fejezetek a középkori magyar egyház történetéből. (Szerk. Koszta László.) Szeged, 2007. (Capitulum III.) 59–72. 64.

³⁴ Feltehetőleg azonos az 1277–1279 közötti örkanonokkal, Andronicus: VO 73–75. (41. sz.)

³⁵ Javadalmát fehérvári örkanonokságra cserélte.

³⁶ *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 117.

³⁷ Származására: VR 305. és 418. sz.

³⁸ Anjoukori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VI. (Szerk. Nagy Imre.) Bp., 1878–1891. VII. (Szerk. Tasnádi Nagy Gyula.) Bp., 1920. (Monumenta Hungariae Historica, Okmánytárak) (a továbbiakban: AO)

³⁹ Prépostsága után veszprémi püspök volt 1310–1322 között: *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp., 1996. (Historia Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) I. 77.

⁴⁰ 1299–1306 között a zalai főesperes szintén Pósa volt. Mivel a főesperes egyértelműen a Türje nem tagja volt, a két személy azonossága esetén a nagyprépost családja is ismert. Vö. Zala vármegye története. Oklevéltár I–II. (Szerk. Nagy Imre–Véghely Dezső–Nagy Gyula.) Bp., 1886–1890. (a továbbiakban: ZO) I. 126., illetve *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. Magyar középkori adattár. CD-ROM. Bp., 2001. Türje nem Szentgróti tábla.

⁴¹ A Veszprémi regesztákban 1311-ben (VR 50. sz.) egy János prépost, királynéi alkancellár szerepel. A datálás azonban hibás, a szóban forgó oklevél, amelyben a kanonokok Druget Vilmos nádor (1333–1342) előtt jelentettek be tiltakozást, valójában 1341-ben kelt.

⁴² Utóda, János 1323. december 18-án még a szentendrei főesperességet viselte: VR 141. sz.

⁴³ AO IV. 627–630. (367. sz.)

⁴⁴ Korábban esztergomi kanonok 1351–1353 között: *Kollányi F.*: Esztergomi kanonokok i. m. 55.

⁴⁵ Fehérvári préposttá választását jóváhagyta VI. Ince pápa: *Bossányi Árpád*: Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású okmányai. I–II. Bp., 1916–1918. (a továbbiakban: Bossányi) II. CCL. sz. 1359-ben kőí prépost: Bossányi II. CCCXXXIX. sz.

⁴⁶ 1380. március 21-én még unokaöccsét, Imre kanonokot küldte ki a káptalan vizsgálatra: DL 101691.

⁴⁸ VO 149.

László	1384. IV. 26. (DL 7074.) ⁴⁹ 1392. III. 10. (DL 98244.) doct. art. et med. (1384)	Branda bíboros speciális káplánja (1412), ⁵⁹ veszprémi adminisztrátor (1412), ⁶⁰ vicarius in spiritualibus (1413–1415, ⁶¹ 1429, ⁶² 1437–1438 ⁶³)
Ludovicus de Flisco bíboros	1394. II. 14. (VO 167. p.) 1397. II. 2. (DL 106209.)	kosztolányi Szentvidi Bálint ⁶⁴ 1440. III. 26. (MREV III. 110. p.) ⁶⁵ 1440. IX. 15. (MREV III. 114. p.) ⁶⁶
Rakolupi Bereck (Márton fia) ⁵⁰	1397. VIII. 12. (DL 42653.) 1411. VII. 27. (ZsO III. 766. sz.) ⁵¹	Debrentei Himfi Tamás 1440. X. 1. (MREV III. 115. p.) ⁶⁷ 1446. IV. 17. (Suppl. II. 688. sz.) ⁶⁸
királyi káplán (1401), ⁵² királyi speciális káplán (1405) ⁵³		a bölcsész- (1428), majd a jogi kar diákja (1430) ⁶⁹
Koruskai János	1412. VI. 9. (ZsO III. 2255. sz.)	
Péter (Pál fia)	1412. XI. 17. (DL 9990.) ⁵⁴ 1415. III. 17. ⁵⁵	
Liptói Miklós	1416. VI. 17. (ZO II. 405. p.) ⁵⁶ 1438. VIII. 8. (Bónis ⁵⁷ 2481. sz.) ⁵⁸	

⁴⁹ 1384 előtt nem fordul elő a forrásokban. Az országos oklevél-adatbázisban és a préposti archontológiában (*C. Tóth N.: Archontológia i. m. 72.*) ugyan az 1379. esztendőben kezdődik hivatalviselése, azonban az oklevél, amelynek méltóságsorában olvasható László prépost neve, 1389-re keltezhető. Vö. VR 735. sz.

⁵⁰ Zsigmondkori oklevéltár. I–II. (Összeáll. Mályusz Elemér.), III–VII. (Mályusz Elemér kéziratát kieg. és szerk. Borsa Iván.), VIII–IX. (Szerk. Borsa Iván, C. Tóth Norbert.), X. (Szerk. C. Tóth Norbert.), XI. (Szerk. C. Tóth Norbert, Neumann Tibor.), XII. (Szerk. C. Tóth Norbert, Lakatos Bálint.), XIII. (Szerk. C. Tóth Norbert, Lakatos Bálint, Mikó Gábor.) Bp., 1951–2014. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II/1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39., 41., 43., 49., 52.) (a továbbiakban: ZsO) II. 3904. és III. 766. sz.

⁵¹ *C. Tóth N.: Archontológia i. m. 72.* 1412. szeptember 14-én már volt prépostként, kolozsmonostori szerzetesként említik: ZsO III. 2681. sz.

⁵² ZsO II. 937. sz.

⁵³ ZsO II. 3904. sz.

⁵⁴ *C. Tóth N.: Archontológia i. m. 72.* December 18-i dátummal: ZsO. III. 3087. sz.

⁵⁵ Ez kiközösítésének napja. Április 15-én ennek ellenére még prépostként említették az esztergomi káptalan által kiadott oklevélben (ZsO V. 510. sz.), ezt követően azonban már folyamatosan az okleveles források a káptalannal folytatott vitájáról. Vö. 132–134. jegyzet.

⁵⁶ *C. Tóth N.: Archontológia i. m. 72.* csak november 29-i adatot ismer (ZsO VI. 1181. sz.)

⁵⁷ *Bónis György: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bírászkodás történetéhez a középkori Magyarországon.* (A szerző hátrahagyott kéziratát gond. és szerk. Balogh Elemér.) Bp., 1997. (Jogtörténeti Tár 1/1.) (a továbbiakban: Bónis)

⁵⁸ A Magyar Katolikus Lexikon egy Vencel nevű prépostot is említ az 1438. évben: *Kredics L.–Solymosi L.: i. m. 145.* Az adat háttérében a VO 128. sz. oklevele állhat, amelyben Albert király meghagyta Rozgonyi Simon veszprémi püspök főkancellárnak, hogy a királyné pecsétjét szolgálta ki alkancellárjának, Vencel prépostnak. A szóban forgó Vencel azonban nem veszprémi, hanem esztergom-hegyfoki prépost volt: *C. Tóth N.: Archontológia i. m. 41.* IV. Jenő pápa az új prépost, Szentvidi Bálint kinevezésekor hivatali elődjeként 1440. március 26-án Liptói Miklóst említette. Szentvidi a hivatalért járó 250 forintos annátát április 8-án fizette meg: MREV III. 11. (CLXXXIII–CLXXXIV. sz.)

⁵⁹ ZsO III. 1985. sz.

⁶⁰ MREV II. 365–366. (CDLXXVII. sz.)

⁶¹ ZsO IV. 155. sz., MREV II. 378. (CDXCIV. sz.)

⁶² HO III. 357.

⁶³ 1437: Bónis 2460. sz., VOSuppl 387–401. (223–226. sz.), HO V. 232–233. (162. sz.), Bónis 2481. sz. 1438: VOSuppl 380.

⁶⁴ Származására 1430-ban kiadott közjegyzői aláírása utal: Valentinus Thome de Costelano alias de Sancto Vito DF 201254. (Vö. *Solymosi L.: Könyvkölcsönzés i. m. 94.*)

⁶⁵ 1435-ben veszprémi kanonok (DF 201267.), majd 1435 decemberétől örkanonok: VOSuppl 383.

⁶⁶ E napon folyamodik ellenében Debrentei Himfi Tamás a prépostságért. Szentvidi a továbbiakban e méltóságban nem fordult elő, a prépostságról Debrentei fellépése után lemondhatott – vö. *Lukcsics Pál: XV. századi pápák oklevelei. I–II. Bp.–Pécs, 1931–1938.* (Olaszországi Magyar Oklevéltár I–II.) (a továbbiakban: Suppl.) II. 1001. sz. Ezt követően előbb mint közjegyző állított ki egy oklevelet 1443-ban (VO 209.), majd 1448-ban ismét korábbi zalai főesperesi címét viselte: VO 216. Utoljára 1456-ban szerepelt oklevélben e méltóságában: VOSuppl 417.

⁶⁷ 1430-tól veszprémi kanonok. 1440. szeptember 15-én folyamodott a prépostságért Szentvidi Bálint ellenében, és október 1-én már prépostként kérte családjának a veszprémi székesegyházbeli Szent László-oltárra vonatkozó kegyúri jogának megerősítését a pápától.

⁶⁸ E napon kelt egri püspöki kinevezése. Az országnagyok 1446. június 16-án nevezték ki a Rozgonyi Simon püspök halálával megürült egyházmegye fejévé: DL 102498. 1447. február 11-én már egri püspökként fogadott el nyugtát: DL 102506. Püspökségét azonban nem tudta elfoglalni, 1447. december 20-án már Hédervári Lászlót nevezte ki a pápa püspöknek: Suppl. II. 995. sz. (Vö. *Engel P.: Archontológia i. m. I. 69.*) Debrentei egri promóciója ellenére 1446-tól folyamatosan birtokolta a préposti címet, és Tatai Bálint 1448. január 26-án benyújtott *supplicatio*ja szerint *illam* [sc. preposituram] *absque canonico titulo, pretextu laicalis potentie per triennium vel circiter detinuit*: MREV III. 133. Szűk egy hónappal később, február 20-án Debrenteit a pápa pannonhalmi commendátorra nevezte ki *per promotionem Ladislai ad ecclesiam Agriensem*: MREV III. 134. (CCXXVII. sz.) Ennek ellenére még 1449–1450-ben is prépostként fordult elő a szlavón báni és országbírói törvényszéken: 1449. május 20.: DL 102515. és 38910., illetve 1450. március 9.: DL 44563. Életére újabban: *Mórá Miklós: Debrenthei Tamás.* In: *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon II.* (Főszerk. Kőszeghy Péter.) Bp., 2004. 175.

⁶⁹ *Tüskés Anna: Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365–1526 között.* Bp., 2008. (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken I.) 2089. sz.

Tatai Bálint ⁷⁰ szabolcsi főesperes (1443)	1443. IV. 6. (MREV III. 122. p.) ⁷¹ 1449. II. 21. (MREV III. 134. p.)	Vetési László ⁷⁹ ferrari diák (1467–1473) ⁸¹	1473. XI. 22. (DF 260800.) ⁸⁰ ferrari diák (1467–1473) ⁸¹
Emódi Pál	1446. X. 19. (LC 1. p.) ⁷² 1455. VI. 16. (DL 3642.) ⁷³	Boskovicei László ⁸² bécsi diák (1470), ferrari diák (1481), olmützi kanonok és a brünni Szent Péter-társaskáptalan kanonokja (1481-től)	1481 ⁸³ 1482. II. 6. (LC 6. p.)
Nagyváti György ⁷⁴	1461. V. 16. (DL 72275.) 1462. I. 11. (VO 233. p.)	Csicseri Orosz Péter ⁸⁴ ferrari diák (1489) ⁸⁵	1488. V. 21. (VO 287. p.) 1501. VII. 13. (Szk 63. p.)
Somi László ⁷⁵	1465. VI. 7. (DF 201400.) 1466. XII. 3. (DF 201411.)	Orosz Zsigmond	1505. VII. 13. (Szk 103. p.) 1528. (Szk 300 p.)
ruszakai Kornis Mihály ⁷⁶	1467. III. 23. (DL 88443.) ⁷⁷ 1473. X. 26. (VOSuppl 432–433. p.) ⁷⁸	Pápoci Imre ⁸⁶	1540. (Bedy, 1938. 341. p.) 1543. V. 3. (ETE IV. 256. p.) ⁸⁷

⁷⁰ Veszprémi kanonok 1436–1440 között. (1436: DF 201272.) Szentvidi Bálintot követte annak zalai főesperességében 1440. március 26-án: MREV III. 110–111. (CLXXXII. sz.) A címért járó 120 forintos annátát szintén április 8-án fizette meg: MREV III. 111. (CLXXXIV. sz.)

⁷¹ E napon prépostként nyert teljes bűnbocsánatot. Prépostságában újbóli megerősítésért – és egyúttal szabolcsi főesperessége megtartásáért – 1446. október 8-án folyamodott: MREV III. 127. (CCXVIII. sz.) 1448. január 26-án Debrentei Tamás ellenében ismét a prépostságában történő megerősítésért nyújtott be *supplicatiót*: MREV III. 133–134. (CCXXVI. sz.) Kinevezésére ezt követően nem sokkal, 1448. február 5-én került sor: Suppl. II. 1003. sz.

⁷² A római Szentlélek-társulat anyakönyve 1446–1523. Liber confraternitatis Sancti Spiritus de Urbe. Bp., 1889. (Vatikáni Magyar Okirattár I/5.) (a továbbiakban: LC) – Korábban aradi prépost: Suppl. II. 891. sz. Másnap, 1446. október 20-án 38 márka annátá fizetését vállalta (Debrentei) Tamásnak az egri püspöki székre történő promóciója miatt az üresedésben lévő préposti stallumért: MREV III. 128. (CCXIX. sz.)

⁷³ Bodó Miklós fehérvári prépost ismeretlen időpontban kirabolta és elfogatta. Az erről szóló uralkodói panaszt 1455. szeptember 16-án regisztrálták a pápai Curiában: MREV III. 147–148. (CCXLVII. sz.)

⁷⁴ A két fentebb jelzett oklevélén kívül más adat nincs róla. Mivel az 1461-es említés egyértelműen *Naghwath*-nak (DL 72275.), az 1462-es pedig *Nagywagh*-nak (DF 201379.) olvasható, így származása bizonytalan. Elképzelhető, hogy a prépost családja azonos a több pécsi kanonokot adó, Baranya megyében birtokos Nagyváti családdal (*Fedele* T.: i. m. 271–273. sz.), mint ahogy a familia Sopron megyei eredete sem zárható ki Nagyváti néven: *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–V. Bp., 1890–1913. III. 656–657.

⁷⁵ Feltehetően a káptalani Nagyberény központú somogyi birtokaival szomszédos Somi családból származott. *Csánki D.*: i. m. II. 592. („Somberény”), 640. és 693.

⁷⁶ DL 88571. Vö. *Solymsi L.*: Könyvkölcsönzés i. m. 89.

⁷⁷ Korábban pécsi örkanonok (1445–1452), majd pécsi székesegyházi főesperes (1453–1462): *Fedele* T.: i. m. 207. sz.

⁷⁸ 1473-ban a prépostságtól megfosztották, ezt követően 1484-ig segedi főesperes volt. VOSuppl 429., VOSuppl 430. Főesperesként először 1473. november 22-én tűnt föl: DF 260800. 1484. augusztus 21-én még élt (VO 276.), de szeptember 29-én már néhai: *Solymsi L.*: Könyvkölcsönzés i. m. 98. (52. jegyzet).

⁷⁹ Vetési Albert veszprémi püspök unokaöccse. Életére legutóbb bőséges szakirodalmi hivatkozással: *Jankovits László*: Vetési László. In: Magyar Művelődéstörténeti Lexikon XII. (Főszerk. Kőszeghy Péter.) Bp., 2011. 427.

⁸⁰ Prépostságáról további adatot nem találtam. Vetési László ismert személyisége a kor humanistáinak. Fennmaradt Rómából Vetési Albert püspöknek, nagybátyjának írott levele 1474-ből (MREV IV. 460–461., CCCLXXXVII. sz.), illetve 1475 februárjában a bíborosi konzisztóriumban előadott beszéde: MREV III. 324–334. (CDLXXXI. sz.) A lexikon minden bizonnyal ezéért datálja hivatalát 1473–1475-re: *Kredics L.–Solymsi L.*: i. m. 145.

⁸¹ *Veress E.*: i. m. 368–369.

⁸² A morva származású Boskovice z Boskovic család I. Mátyás király cseh királyságbeli támaszának számított egészen 1485-ig, amikor az uralkodó cseh kancellárját, Jaroslav Boskovicot (Ladislav testvérét) hűtlenség vétsége miatt lefejeztette. Származására, családjára lásd *Ritoókné Szalay Ágnes*: Egy ideális fejedelem és ideális városa a morva reneszánsz kezdetén. In: *Üő*: „Nympha super ripam Danubii” i. m. 114–115., illetve *Üő*: Humanista i. m. 93–94. *Antonín Kalous*: Boskovice urai Mátyás király diplomáciai és politikai szolgálatában. *Századok*, 141 (2007) 2. sz. 375–389. 387. Közös Boskovicei László és prépost elődje, Vetési László pályafutásában, hogy mindketten a ferrari egyetemen tanultak és Vetési Albert püspök mellett végeztek diplomáciai tevékenységet.

⁸³ *Ritoókné Szalay Á.*: Humanista i. m. 93.

⁸⁴ Az északkelet-magyarországi nemes család birtokos volt Szabolcsban, Szatmárban, Ungban és Zemplénben. *Csánki D.*: i. m. I. 532., 492., 389. és 369–370. Az Orosz Péter és Zsigmond közötti családi kapcsolatot nem sikerült feltárnom.

⁸⁵ *Veress E.*: i. m. 376–377.

⁸⁶ 1505-től pozsonyi kanonok, ahol 1511-ben és 1519-ben dékánná is megválasztották, majd 1517-ben, 1526-ban, 1533-ban és 1543-ban vikárius lett. *Köblös József*: Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában. (A budai, fehérvári, győri és pozsonyi káptalan adattárával) Bp., 1994. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.) Pozsony 44. sz. 1511-től egyúttal győri kanonok is, ahol 1530–1532 között olvasókanonok, majd 1533-ban mosoni főesperes. Bedy szerint ezt követően nyerte el a veszprémi prépostságot. *Bedy Vince*: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmege múltjából III. sz.) 341.

⁸⁷ Egyháztörténeti emlékek a magyar hitújítás korából. I–V. (Szerk. Bunyitay Vince–Rapaics Rajmund–Karácsonyi János–Kollányi Ferenc–Lukcsics József.) Bp., 1902–1912.

Három prépost-életajz

A méltóságok adatait három személy veszprémi működésének pályaképe egészíti ki a 13., a 14. és a 15. századból. Választásom azért esett sorrendben Pál, János és Liptói Miklós prépostokra, mert hivatalviselésük és személyük jól jellemző egy-egy korszakot. Pál prépost pályafutása példázta azt, hogy a 13. század második felében az itáliai egyetemeken szerzett jogi végzettség mennyiben segítette elő egy klerikus karrierjét a főesperesi pozíciótól a püspöki székig úgy, hogy közben szűkebb veszprémi pátriája javára is tudott tevékenykedni a királyi udvarban. János prépostnak a 14. század első felében történt hivatalviselése már egy korszak lezárását jelentette. Személyében egy királynéi udvari méltóság, az alkancellári tisztség – 13. századi előzmények után – összefonódott a veszprémi prépostsággal az 1340-es évek derekáig. Új főpásztorra, Garai János, az Anjouk alatt a bárók közé kerülő család egyik törekvő tagjának kinevezésével azonban a veszprémi káptalan fejének korábbi udvari tisztsége elenyészett. Liptói Miklós nagyprépost pályaképe, aki Zsigmond uralkodása második felében viselte veszprémi prépostságát, már inkább egy, a székeskáptalan érdekében működő, hivatalnok-prépostot mutat.

1. Pál (1273–1286)

Pál prépost egyike volt a 13. század második felének legismertebb egyházi méltóságainak. Prépostsága egybeesik az V. István király halála után előállt polgárháborús időszakkal, majd későbbi karrierje során egészen a pécsi püspöki székig jutott. Annak a tanult főpapi csoportnak volt egyik képviselője, amely IV. László király uralkodása során 1277-ben kezdeményezte az ifjú király nagykorúvá nyilvánítását, és feltehetően kérésükre érkezett az országba a viszonyok konszolidálása céljából 1279-ben Fülöp pápai legátus.

Pál a Bars megyében birtokos Ármai családból származott. Nagybátyját Benedeknek hívták, másik Pál nevű nagybátyja pedig 1263–1275 között veszprémi püspök volt.⁸⁸ Utóbbinak köszönhette egyházi karrierje indulását: Pál püspök IV. Béla kipróbált híveként előbb mint pozsonyi (1259–1262), majd mint fehérvári prépost (1262–1263), végül pedig mint veszprémi püspök vezette a király és a királyné kancelláriáját.⁸⁹

⁸⁸ Életére és pécsi püspökségére újabban lásd *Kosztá László*: A püspök és városuk a 14. század közepéig. In: A középkor évszázadai (1009–1543). (Szerk. Fedeles Tamás–Sarbak Gábor–Sümei József.) Pécs, 2009. (A Pécsi Egyházmegye története 1.) 57–107. 83–89. Származásával kapcsolatban korábban felmerült, hogy a Balog nem Szécsi ágából, illetve hogy a Tétény nemből származott volna. Utóbbit már Karácsonyi megcáfolta: *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1995. 1007. A Szécsi családdal való kapcsolatot – Györffy György nyomán – újabban Zsoldos Attila vitatta, az Ármaiakhoz sorolva a prépost rokonságát: *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 341–342. Rokonságára: *ÁÜO VIII.* 155–156. (108. sz.), *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I–IV.* (Ed. Knauz Nándor et al.) Esztergom–Bp., 1874–1999. (a továbbiakban: MES) II. 179., CD VI/1. 318. = *Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynék okleveleinek kritikai jegyzéke.* (Szerk. Szentpétery Imre–Zsoldos Attila.) Bp., 2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 45.) (a továbbiakban: RAD) 271. sz. E sorokon elsősorban veszprémi tevékenységére fókuszálók.

láriáját.⁸⁹ Rajta kívül az uralkodó azon törekvése is segítette a későbbi prépost pályakezdését, hogy a király támogatta a fiatal klerikusok külföldi egyetemi tanulmányait. Ennek anyagi alapját a Pál püspök jóvoltából 1268-ban már viselt somogyi főesperesi cím jelentette. A javadalom révén valóban kijutott egyetemre: 1268 és 1273 között kimutatható bolognai tartózkodása, ahol 1271-ben előbb *decretorum doctor*, 1275-ben pedig emellé *legum doctor* fokozatot szerzett.⁹⁰

1273-ban tűnik fel először prépostként a káptalan által kiadott oklevelek méltóságsorában.⁹¹ E tisztség elnyerésében is prépost nagybátyja működhetett közre, illetve nem hagyhatjuk figyelmen kívül az uralkodói család támogatását sem. Mint láttuk, nagybátyja, Pál püspök egy évtizeddel korábban Mária királyné kancellárja volt, a püspök testvére pedig, Pál prépost nagybátyja, Benedek ispán is kapott IV. Béla feleségétől adományt.⁹²

Pál közel másfél évtizedes veszprémi prépostsága idejére esett a veszprémi székesegyház nevezetes elpusztítása, amely után a prépost következetesen igyekezett a veszprémi püspökség és a székeskáptalan számára az elszenvedett veszteségekért kárpótlást szerezni az uralkodótól. A püspöki székváros 1276 tavaszán bekövetkezett feldúlása a Gutkeled–Köszegi-, illetve a Csák–Ákos–Kán–Rátót-klikkek küzdelmének egyik jellemző epizódja volt. Míg az előbbi párt tagjai Szlavónia és Nyugat-Magyarország területei fölött alakítottak ki tartományúri hatalmat, addig a másik párt elsősorban az ország Dunától keletre eső területei felett szerzett fennhatóságot. Összeütközésbe a Dunántúl közepén kerültek, ahol a Csákok Fejér és Komárom megyei birtokai a Köszegiek érdekszférájával voltak határosak.⁹³ A konfliktus közvetlen kiváltó oka az volt, hogy 1275 májusában, Pál püspök halála után az üresedésben lévő veszprémi püspökségre a káptalan Köszegi Pétert választotta meg.⁹⁴ 1275 késő őszen azonban ellenkező fordulat állt be az ország kormányzásában, amikor a Csák-párt kerül hatalomra. Csák nembeli Péter nádor a Dunántúl jelentős részén elterülő veszprémi egyházmegyének a Köszegi érdekszférába történő kerülését nehezítve tört rá Veszprémre és gyűjtötte fel annak székesegyházát, de a Köszegi család vasi fészkeig már meg sem kísérelt eljutni.⁹⁵

⁸⁹ Királyi kancellár 1272–1274 között több alkalommal (*Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 109.), alkancellár 1259–1262 között (uo. 111.), királynéi kancellár 1263–1269 között (uo. 115.)

⁹⁰ *Veress Endre*: Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864. Bp., 1941. (Olaszországi magyar emlékek III.) 8–17. 1275: VOSuppl 139. (89. sz.)

⁹¹ *Kosztá László* csak 1275-re, nagybátyja halálának évére teszi Pál hazatértét. Ebben az évben uralkodói adományt kapott fajszi és vámosi királyi, királynéi és hercegi népekre – VOSuppl 139–140. (81. sz.) a korábbi kiadások felsorolásával; regesztája: RA 2639. –, tehát ekkor már ténylegesen itthon tartózkodhatott. Azonban már korábban megjelent a székeskáptalan okleveleiben prépostként. 1273: PRT II. 341., *ÁÜO IV.* 31.

⁹² RAD 271. sz.

⁹³ *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Bp., 2002. (Milleniumi Magyar Történelem) 402–403., illetve *Zsoldos Attila*: A Henrik-fiak: A Héder nembeli Köszegiek „családi története”. *Vasi Szemle*, 64 (2010) 6. sz. 651–661., 655–658.

⁹⁴ *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 101.

⁹⁵ Mindeközben a bukott ellenpárt képviselőjében Geregye Miklós a Vértés környéki Csák-birtokokat dülta, de nem kerülte el a pusztulást Eszter-

Nem sokkal a püspöki székhely tavaszi feldúlását követően, 1276. június 21. körül már ismét az ellenpárt jutott hatalomra. Kőszegi Miklós, Péter püspök testvére lett a nádor, másik fivére, Iván a tárnokmester, Gutkeled nembeli Joakim pedig a horvát-szlavón bán.⁹⁶ 1276. június 29-én a veszprémi káptalan már új körpecsétje alatt – a mandula alakú régi ugyanis elpusztult – adott ki oklevelet, augusztustól pedig megindultak az elszenvedett károk ellentételezéseként tett királyi adományok.⁹⁷

A kárpótlásként az udvartól származó, szinte közvetlenül a pusztítás után tett adományok mögött azonban nem (csak) a kormányra került Kőszegi–Gutkeled-pártot kell látnunk. Veszprém köztudottan szorosan kapcsolódott a királyné személyéhez. Bár a helyi hagyományokkal ellentétben egyetlen magyar királyné sincs a városban eltemetve, az uralkodói hitvesek és a város kapcsolata az Árpád-korban bizonyosan élő volt. Gizella királyné alapította és látta el bőkezű adományokkal a veszprémi egyházat, amelyet Szent István emelt püspökséggé. A királyné kapcsolata a veszprémi püspökséggel az egyházjog rendszerébe a kegyuraságon keresztül illeszkedett be. A gyakorlatban ez a püspököknek a királyné személye körüli kiemelt helyzetét is jelentette, beleértve a királyné koronázási jogát, és hogy a püspök a királynéi kancellári tisztséget viselte.⁹⁸

Ismert, hogy IV. László nagykorúsítását az a hazai tanult, külföldi egyetemeken iskolázott, jogi műveltségű egyházi réteg kezdeményezte, akik a pártküzdelmeken kívül állva és a királyi hatalom gyengeségét megtapasztalva érdekeltek voltak az erős központi hatalom helyreállításában.⁹⁹ Képviselőik ott voltak az udvarban, pontosabban a királyi család különböző tagjainak környezetében, így pontosan érzékelték

gom, illetve a tihanyi apátság sem. *Szűcs J.*: i. m. 399–400. Tihanya: CD V/2. 367–369.

⁹⁶ Magyarország történeti kronológiája I. A kezdetektől 1526-ig. (Főszerk. Benda Kálmán, szerk. Solymsi László.) Bp., 1981. [1. kiad.] 171.

⁹⁷ VO 62–71. (32–39. sz.), 75–79 (42–43. sz.), VOSuppl 141–142. (83. sz.)

⁹⁸ *Zsoldos Attila*: A magyar királyné és Veszprém az Árpád-korban. In: Válaszúton. Pogányság–kereszténység. Kelet–Nyugat. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről. (Szerk. Kredics László.) Veszprém, 2000. 177–184., 178–181. Ez utóbbról 1269-ben és 1276-ban is úgy vélekedett az akkori uralkodó, hogy az 500 márkás javadalommal járó tisztséget a mindenkori veszprémi püspök töltheti be, még ha a gyakorlat sokszor mást is mutatott. A kancellárságról: 1269: CD IV/3. 501. = VO 55., illetve 1276: CD V/2. 338. = VO 66. Vö. *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 115–116. (királynéi kancellár), 115–116. (királynéi alkancellár). Így veszprémi püspök volt a kancellár 1263–1269 között (Pál, 1263–1275), 1277-ben és 1284–1285-ben (Kőszegi Péter, 1275–1289), valamint 1289–1290-ben és 1291–1300 között (Rád nb. Benedek, 1289–1309). Veszprémi prépostként volt kancellár Bertalan 1224-ben, alkancellár Pál 1281-ben és Andronicus 1292–1297 között. A királynéi koronázási joga körül 1216-ban merült fel először vita az esztergomi érsek és a veszprémi püspök között. A dolgot pápai megbízott útján ekkor mindkét fél érdekeit figyelembe véve rendezték. Király és királyné együttes koronázásakor előbbit az érsek, utóbbi a püspök kente fel és koronázta meg; ha csak királyné koronázásra kerül sor, akkor az érsek volt a felkenés, a püspöké a koronázási joga; ha valamilyen okból az érsek nem tudott jelen lenni, akkor a püspök végezhetette mindkét szertartást. A 13. század végére azután a koronázási jog a gyakorlat szerint még szabályosan megválasztott esztergomi érsek idején is a veszprémi püspökre szállt. A királynéi koronázási jogról bővebben: *Kollányi Ferenc*: A veszprémi püspök királynéi koronázási jogának története. Veszprém, 1901.

⁹⁹ *Szűcs J.*: i. m. 408–409.

a gyengülő királyi hatalomból az egyház számára közvetlenül, az ország számára pedig közvetetten jelentkező károkat. E csoportnak volt Veszprém szempontjából lényeges szereplője Pál prépost, aki többször töltött be udvari tisztséget: 1281-ben királynéi alkancellár, majd pécsi püspökként 1295-ben Tomasina anyakirályné kancellárja volt.¹⁰⁰ 1275-ben már mint az uralkodó hű klerikusa kapott IV. Lászlótól adományt királyi, hercegi és királynéi népekre a Veszprém megyei Fajszon és Vámoson.¹⁰¹ Talán nem tévedünk nagyot, ha az 1276-os adományok kieszközölőjét az ő személyében keressük, mint ahogy nevét az egyik oklevél kérvényezői között meg is említik.¹⁰²

A helyzet furcsasága abban áll, hogy bár az elpusztított Veszprém volt a püspök székvárosa és temploma a főpásztor katedrális, és noha Csák Péter a rivális Kőszegi-pártot kívánta büntetni utóbbi egy tagjának püspöksége miatt, valójában a székesegyházban felhalmozott kincsek jó része a káptalanra illette, azaz az 1276. évi kártételeket is ténylegesen a káptalan szenvedte el. A több oklevélben is felsorolt károk személy szerint a kanonokokat, a prebendás papokat és familiárisaikat érték, de elpusztult a káptalan tagjainak a sekrestyében őrzött könyvtára és levéltára, a káptalan pecsétje, továbbá kifosztották a székesegyház kincstárát és elpusztították iskoláját is.¹⁰³ Bár az emberéleteket pótolni nem lehetett, de a megsemmisült vagyonért cserébe jól jövedelmező fekvőségekhez jutott a káptalan. A pillanatnyi veszteséget tehát – a kanonokok kimutatása szerint 50 ezer márkát – elkönyvelve hosszú távon mindenképpen „jól járt” a testület. Az adományok sora ugyanis a püspökség szempontjából egyetlen lényeges, a főpásztor királynéi kancellárságára vonatkozó jog helyreállításán kívül¹⁰⁴ a Pál prépost vezette káptalant gazdagították. Megújult ekkor egy Billege birtokra vonatkozó IV. Béla-féle vitatott és egy 1222-es hamis, 11 települést érintő adománylevél, továbbá a Kál-völgyben királynéi szőlőművesek és királyi kenyéradó udvarnokok, a foki vám kétharmada, a szalánkeméni sójvédelmek, Karos faluja vásárával és vámjával együtt ezután a kanonokok jövedelmeit gazdagították, nem beszélve arról, hogy szolgálonépeik felett bíráskodási privilégiumot is kaptak.¹⁰⁵

¹⁰⁰ *Zsoldos A.*: Archontológia i. m. 95. és 117.

¹⁰¹ VOSuppl 139–140. (81. sz.) Az adományt „magistro Paulo, discreto viro, legum doctori, Wesprimiensi preposito, dilecto et fideli clerico nostro ob sue lucem sapientie et industriam singularem, presertim eius fide ac gravitate explorata” tette az uralkodó.

¹⁰² VO 69.

¹⁰³ *Szűcs J.*: i. m. 399.

¹⁰⁴ VO 66. (36. sz.)

¹⁰⁵ Az adományok: VO 62–63. (32. sz.), 63–64. (33. sz.), 65. (35. sz.), 67–69. (37. sz.), 69. (38. sz.), 69–71. (39. sz.) és 75–78. (42. sz.). Az eset egyébként nagyon hasonló az 1217-es és 1275-ös szinten uralkodói részről történő kárpótlásokhoz. Előbbi esetben a kétségtelenül értékes Gizella-korona helyett jutottak 3, 4 vagy 11 faluban telkekhez a kanonokok – VO 35–39. (12–14. sz.) –, míg 1275-ben némi készpénz fejében egyrészt Szerente, másrészt veszprémi és alsóörsi uralkodói népek felett szereztek joghatóságot: VO 59–60. (29. sz.). Bár nem szabad figyelmen kívül hagyni az uralkodói bőkezűséget sem, nem nehéz észrevenni, hogy kincsekért cserébe sokszor olyan birtokokhoz jutottak, amelyeket évszázadokkal később az újkorban is fialtathattak.

A püspök királynéi kancellárságának megerősítése utat nyitott a század végéig a veszprémi püspökséget, illetve káptalant érintő és egymást követő, királynéktól származó adományoknak. Bár a királynék már korán, a 11. században – Gizella Alsóörsön és Pannonhalmán, Adelheid pedig Merenyén¹⁰⁶ – tettek birtokadományt a veszprémi egyháznak, de ezek száma jelentősen csak az 1276-os dűlős után, éppen Pál prépost kezdeményezésére szaporodott meg. Jellemző az is, hogy ezek sora III. András feleségeivel zárul, vagyis az Árpád-kort követően újabb királynéi adomány tételére már nem került sor.¹⁰⁷

Pál veszprémi préposti tisztségével párhuzamosan már 1277-től stallummal bírt az esztergomi székeskáptalanban is, amelynek, immár veszprémi méltóságától megválva 1287 és 1293 között prépostja lett. Egyházi karrierje végpontját azonban nem ez, hanem az 1293 és 1305 között viselt pécsi püspöksége jelentette. Mindezek elnyerésében az udvarral kialakított jó viszonya mellett bizonyára szerepet játszott tanultsága is, jól példázva azt, hogy a 13. század második felében az egyetemi végzettség jó alapot biztosított egy nagy ívű egyházi pályafutáshoz.

2. János (1324–1353)

Az esztergomi prépostságig, majd pécsi püspökségig jutó Pállal ellentétben Jánosnak a veszprémi nagyprépostság pályafutása csúcspontját jelentette. Közel három évtizedig töltötte be a méltóságot a 14. század második negyedében, és ezzel párhuzamosan közel két évtizedig királynéi alkancellár is volt. Mint ez utóbbi tisztség viselője, bejáratos volt a királynéi és az ettől a korszakban lényegesen nem különböző királyi udvarba is. János préposton keresztül I. Károly uralkodása idején szorosan összekapcsolódott a veszprémi püspökség és káptalan tisztségviselőinek személye Erzsébet királyné udvartartásával: kancellárjai a korszakban a veszprémi püspökök,

¹⁰⁶ Gizella királyné adományai ismeretlen időpontban: Visinec (RAD 307. sz.), Alsóörs (RAD 308. sz.), Pannonhalma (DHA 239. 81. sz., RAD 310. sz.); Adelheidé 1082-ben: Merenye (DHA 238. 81. sz., RAD 310. sz.).

¹⁰⁷ A királynék birtokai az országban több helyen, de legnagyobb sűrűségben éppen a veszprémi egyházmegye területén, a Dunántúl középső sávjában, vagyis Zala, Veszprém, Somogy, Fejér, továbbá Győr, Komárom, Esztergom és Tolna megyékben feküdtek, és eredetüket tekintve az államalapítás korába nyúlnak vissza. A királyi hitvesek kezén lévő birtokállomány a 13. század folyamán fokozatosan bővült, és csak néhány évtizedes késéssel, az 1270-es évektől követte a királyi birtokok eladományozásának trendjét. Vö. *Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában.* Bp., 2005. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.) 31–32., 50., 62. A veszprémi káptalan esetében ez a jelenség éppen egybeesett az 1276 után megsokasodó uralkodói adományokkal. A királynéi adományok sora az 1276. évi pusztítás után a következő: 1276. aug. 3. = VO 63–64. (33. sz.), RAD 168. sz. (Kál-völgy); 1276. aug. 9. = VO 69–71. (39. sz.), RAD 112. sz. (Kál-völgy, Karos); 1280. szept. 26. előtt = VO 82–83. (46. sz.), RAD 185–186. sz. (Nagyberény); 1282. = RAD 201. sz. (hantai kiváltságok); 1283. márc. 31. = VO 86–87. (49. sz.), RAD 204. sz. (Ladány); 1283. szept. 28. = VO 87–89. (50. sz.), RAD 206. sz. és RAD 254. sz., 1289. = RAD 228. és 229. sz., 1289. okt. 17. = RAD 232. sz. (mind Nagyberény); 1290. máj. 11. = VO 92–93. (53. sz.), RAD 239. sz. (Kál-völgy); 1291. = RAD 258. és 259. sz. (Nagyberény); 1299. dec. 18. = RAD 279. sz. (Jutas); 1300. okt. 23. = RAD 281. sz. (Nagyberény).

alkancellárja, a királynéi kancellária tényleges vezetője pedig éppen János nagyprépost volt.

Származásáról, iskolázottságáról semmit sem tudunk. A forrásokban először szentendrei főesperesként tűnik föl Márton fehérvári főesperes 1318 körül kelt végrendeletének tanúi között.¹⁰⁸ Főesperességére a következő adatok 1323 május–júliusából származnak, amikor Henrik veszprémi püspök, volt szepesi prépost vezetésével a káptalan tagjai több esetben kérvényezték az uralkodótól korábbi birtokjogaik helyreállítását.¹⁰⁹ Utoljára az év december 18-án szerepelt János főesperesként, amikor éppen a püspöke számára biztosított (hajmás-) kéri vámszedési jog helyreállítását kérte I. Károlytól.¹¹⁰

Legközelebb 1324. szeptember 15-én már Pósa nagyprépost utódként és egyúttal királynéi alkancellárként ismét csak káptalani birtokügyekben járt Visegrádon.¹¹¹ Udvari méltóságát bő két évtizeden keresztül viselte. Erzsébet anyakirályné alkancellárjaként utoljára egy privilegialis formában kelt függőpecsétetes oklevelet – a Nyulak-szigeti domonkos kolostor és a budai Szűz Mária-plébánia plébánosa közti perbeli egyezséget – foglalt írásba 1346. július 29-én.¹¹² Bár prépostságát ezt követően még fél évtizedig viselte, alkancellárként nem fordul elő a forrásokban. Nevét prépostként utoljára egy 1353. május 26-án kelt káptalani oklevélben olvashatjuk.¹¹³ A következő évben, halála után VI. Ince pápa augusztus 22-én már utódát, László fia Pétert erősítette meg méltóságában.¹¹⁴

Királynéi alkancellársága elnyerésében minden bizonyítással Henrik püspök (1323–1333) működött közre, aki veszprémi püspöki kinevezése óta királynéi kancellár is volt.¹¹⁵ Tisztségét János prépost Henrik utóda, a lengyel származású Meskó (1334–1344) alatt is megőrizte, és minden bizonyítással

¹⁰⁸ VO 42. János nevű veszprémi kanonok két esettől eltekintve a végrendelet keletkezésének ideje előtti öt évtizedben nem ismert. 1311-ből egy János nevű prépostról van adatunk, illetve egy hasonló nevű fehérvári főesperesről 1309 és 1315 között. (*Kredics L.–Solymosi L.*: i. m. 148.) A káptalani hierarchiát nézve előbbivel aligha azonosítható prépostunk – még ha ő is viselte a királynéi alkancellárságát –, ellenben elképzelhető, hogy a fehérvári főesperesség után a rangosabb szentendrei lépett volna. Az sem kizárt, hogy veszprémi mesterkanonokságára nem maradt fenn forrás, mint ahogy épp ezért más egyházmegyéből való származását sem lehet elvetni.

¹⁰⁹ Az első oklevél még általánosságban fogalmazta meg a káptalan jogigényét több zalai településre: 1323. máj. 23.: VR 130. sz. A később kiadott privilegiumok szerint már konkrét oklevelekkel támasztották alá a kanonokok követelésüket: 1323. máj. 28.: VOSuppl 200–207. (132–135. sz.), 1323. jún. 26.: VR 136–137. sz., 1323. júl. 18.: VOSuppl 207–209. (136. sz.)

¹¹⁰ VR 141. sz.

¹¹¹ VR 151. sz.

¹¹² AO IV. 627–630. (367. sz.) A következő, *datum per manus*-formuláskirálynéi oklevél 1349. augusztus 22-én kelt, amelyet már János választott veszprémi püspök, királynéi kancellár jegyzett: DL 4071.

¹¹³ DF 207407.

¹¹⁴ MREV II. 158. (CLXXXIII. sz.). VI. Ince uralkodásának első évében (1352. dec. 18 és 1353. dec. 17. között László fia Péter 81 forint adót fizetett, miután „fuit eidem confirmata XI. kalendas Septembris” – MREV II. 137.

¹¹⁵ Henriket a szepesi prépostságban János követte. Megválasztása 1323. február 13-án történt (MREV II. XLV.), tehát Henrik ezt megelőzően került Veszprémbe. Királynéi kancellárként első említése 1323. máj. 22-i. (VR 129. sz.)

lehetett a királynéi kancellária tényleges vezetője.¹¹⁶ Az alkancellári hivatal háttérbe szorulása a veszprémi püspöki szék betöltése körüli, 1340-es évek közepi válság rendeződése után következett be. Meskó halála után ugyanis VI. Kelemen pápa 1344. augusztus 9-én Büki vagy Harkácsi István (1344–1345) csanádi püspököt nevezte ki Veszprémbe, akit azonban hamarosan, az uralkodó ellenkezésének dacára a kalocsai érsekségre emelt. Büki érseki kinevezésével egy napon, 1345. március 2-án a pápa az új csanádi püspököt, Galhardus de Carceribust nevezte ki veszprémi főpásztorrá, amely kinevezést I. Lajos király szintén nem volt hajlandó elfogadni. Az uralkodó egy Avignonba küldött levelében meglehetősen átlátszóan úgy érvelt, hogy mivel a veszprémi püspök a királyné kancellárja, ezért a kinevezendő személy nem nélkülözheti a magyar nyelvben való jártasságot. 1346. március 30-án kelt válaszában VI. Kelemen kifejtette, hogy már korábban is külföldiek töltötték be a veszprémi püspöki széket – éppen a lengyel származású anyakirályné mellett a szintén lengyel Meskó –, akik helyett a káptalan prépostja végezte a kancelláriai feladatokat. Július 19-én végül Galhardust brindisi érsekké nevezte ki a pápa: sem ő, sem elődje nem foglalta el veszprémi püspöki székét. VI. Kelemen pápa továbbra is fenntartotta magának az áthelyezés útján megürülő főpapi székek betöltésének jogát, és július 19-én az Avignonban időző királyi követet, Garai János pécsi kisprépostot nevezte ki veszprémi püspökké.¹¹⁷ Az újonnan kinevezett főpásztor sem igyekezett hivatalosan elfoglalni székét, és egészen 1351-ig nem szenteltette föl magát püspöknek.¹¹⁸ János prépost tehát Garai János püspöki kinevezésével veszítette el királynéi alkancellári hivatalát Erzsébet anyakirályné udvarában. Erre, ha nem is azonnal 1346-ban, de – mint láttuk – legkésőbb 1349-ben sor került. (Ne feledjük, hogy 1349 és 1353 között – az anyakirálynén kívül – királynéja sem volt az országnak.) Főpásztora ugyanis az 1346-os tárgyalásokat követően 1347 kora tavaszától diplomáciai ügyekben ismét külföldön, Itáliában tartózkodott, ahová 1347 végén I. Lajos király követte, majd az 1348–1349-es, s végül 1350–1352-es esztendő is külföldön találták.¹¹⁹

¹¹⁶ *Gárdonyi Albert*: A magyar királyné udvari kancelláriája az Anjouk alatt. *Turul*, 33 (1915) 64–84., 70–72.

¹¹⁷ Garai János püspökre újabban lásd *Árvai Tünde*: A sohasem volt székesi prépost. Garai János veszprémi püspök pályafutása. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. (Szerk. Bagi Dániel–Fedeles Famás–Kiss Gergely.) Pécs, 2012. 33–43. Korábban felmerült, hogy Garai János püspök azonos lenne a János nevű nagypréposttal, vagy a Henriket váltó székesi préposttal, esetleg Péc nembeli Demeter fia János egri és veszprémi kanonokból 1349-ben előlépő székesi préposttal, ezekkel a feltételezésekkel azonban az új püspökéletrajz leszámolt.

¹¹⁸ A püspöki szék körüli bonyodalmakra részletesen: MREV II. XLVII–LI. Az egyes eseményekre: 1344. aug. 9.: MREV II. 103. (CVIII. sz.), 1345. márc. 2.: István érseki kinevezése – MREV II. 108. (CXVI. sz.), illetve Galhardus püspöki áthelyezése – MREV II. 109. (CXVII. sz.), 1346. márc. 30.: MREV II. 114–115. (CXXV. sz.). Ugyanezen a napon kelt levelében a pápa Galhardus veszprémi püspök érdekében történő közbenjárásra kérte Erzsébet királynét: MREV II. 116. (CXXVI. sz.), 1346. júl. 19.: MREV II. 117–118. (CXXIX. sz.)

¹¹⁹ *Árvai T.*: i. m. 39–41. Garai János püspök és a káptalan közötti viszony az 1340-es évek végén nem lehetett konfliktustól mentes. A Zala megyei Nosztre birtok (ma Csopak területén, Veszprém m.) 1296-ban került a püspök és a káptalan közös birtokába: Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár

Bár János prépostként természetesen székeskáptalanja érdekében is tevékenykedett, királynéi alkancellárként többször tartózkodott az udvarban Visegrádon, majd Budán. A királynéi udvartartásban elfoglalt helyéből adódó fontos szerepét több oklevélben nyomon követhetjük. Az 1323-as birtokjogi megerősítő oklevelek kapcsán már kimutatható jelenléte az uralkodó környezetében. 1327-ben Köcski Sándornak Felvinc erdélyi birtokot az esztergomi káptalannak odaadó ítéletlevele egyik tanújaként, illetve bírótársaként szerepelt. 1329-ben Benedek csanádi püspök előtt püspökével az esztergomi keresztetek konventjével kötött megegyezést Visegrádon a budafelhévi, 1330-ban pedig László kalocsai érsek ugyancsak visegrádi házában a Csepel-szigeti tizedek ügyében. 1332-ben Erzsébet királyné alkancellárjaként hozott ítéletet egy ügyben.¹²⁰ Kancelláriai munkájából adódóan tehát ismerhette I. Károly gyűrűspecsjét is, ezért egy vitatott hitelességű oklevél kapcsán fel is kérték a hamisítás tényének megállapítására.¹²¹

Garai János püspöki kinevezésével a veszprémi prépostok királynéi alkancellári szerepe a 14. század közepétől háttérbe szorult. Bár a veszprémi püspök és a királynéi székeskáptalan bizonyára a későbbiekben is szoros maradt, a székeskáptalan tagjainak királynéi udvari tisztségéről mindössze Csajági György olvasókanonok protonotáriusi tisztsége tanúskodik.¹²² Az a szoros összefonódás tehát, amely a 13. század második felében vagy éppen János prépostsága alatt volt tapasztalható a nagyprépostok királynéi kancellársága révén a székeskáptalan és a királyi udvar között, a későbbiekben megszűnt.

(a továbbiakban: VÉL), Veszprémi káptalan magánlevéltára, Patvására 1–6. (DF 200740. – kiadása: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica.* (Szerk. Szentpétery Imre–Borsa Iván.) Bp., 1923–1987. (a továbbiakban: RA) 4049. sz. –, DF 200742. – regesztája: RA 4050. sz. –, DF 200743., 200745. – kiadása: RA 4058. és 4064. sz. –, DF 200746., 200747.) 1348-ban Garai János püspök a káptalan bejegyzése nélkül, de annak pecsétjét felhasználva cserélte el ezt a birtokot: VR 408. és 411. sz. Nem lehet megállapítani, hogy János prépost eltávolítása a királynéi kancelláriából oka vagy következménye volt-e a püspök és a kanonokok közti birtokvitának. Ezúton köszönöm Farkas Péternek, hogy felhívta a figyelmemet Nosztori esetére.

¹²⁰ 1327: MES III. 110., 1329: MES III. 717., 1330: CD VIII/3. 476–477. (CXC VIII. sz.), 1332: AO II. 598.

¹²¹ 1336-ban Pál országbíró egy végrendelet hitelességével kapcsolatos nyomozás során írásba foglalta az udvarban a király utasítására elvégzett vizsgálatot. Ennek keretében Szécsényi Tamás erdélyi vajda, Péter bácsi prépost, királyi titkos kancellár, István mester királyi speciális jegyző, Ugali Pál országbírói ítélmester, továbbá Neksei Demeter tárnokmester, Tatamér fehérvári prépost, Hahót nb. István fia Miklós zalai ispán, Lackfi István lovászmester, Szerémi Tamás ajtonállómester, Magyar dictus Pál gimesi várnagy, Sáfár István pilisi ispán, visegrádi várnagy, valamint Giléthy Miklós és János mellett János veszprémi prépost, királynéi alkancellár egybehangzóan állították, hogy a kérdéses gyűrűspecset nem az uralkodóé. AO III. 253–256., *Grünn (Gárdonyi) Albert*: I. Károly király gyűrűspecsjét. 1. közl. *Turul*, 20 (1902) 54–60., 54–55.

¹²² 1388: ZsO I. 632. sz.

3. Liptói Miklós (1416–1438)¹²³

Az esztergomi egyházmegye papjává felszentelt Liptói Miklós több mint két évtizedig töltötte be a veszprémi nagypréposti méltóságot. Méltóságviselése előtt és után zavaros viszonyok jellemezték a kanonoki testületet, hosszú préposti hivatali ideje ezzel szemben a stabilitás időszaka volt. Liptói személyében világlátott, diplomáciai érzékkel rendelkező személy került a stallumba, aki nem volt rest Rómától Zalamerenyéig a káptalan és egyházmegyéje valamennyi ügyében személyesen eljárni.

Veszprém előtti pályafutására kevés adat ismert, mindenestre Liptói 1413-ban és 1415-ben váci kanonokságot is viselt veszprémi kanonikátusa mellett.¹²⁴ Családja Liptó megyéből származott, és a későbbiekben Madocsányi néven vált ismertté. Állítólagos ősük Teplai Kelemen volt – Madocsány (Madočany) ma Liptovská Teplá (Liptóhévíz vagy Liptótepla) része –, aki IV. Béla királytól kapta az előnevűül szolgáló települést Trencsén megyében.¹²⁵ A család a források szerint azonban csak 1412. április 17-én kapott nemességet Zsigmondtól. Ekkor Madocsányi László fia Pál és Pál fia Miklós – a későbbi nagyprépost – kérésére Pált és fiait: Miklóst, Jakabot, Lőrincet és Lászlót, illetve Miklós kivételével ezek leszármazóit az uralkodó kivette Nagyvár (Liptóvár) királyi vár szolgálonépei közül.¹²⁶ Az ügy referense Ozorai Pipo temesi ispán volt, az indoklás szerint pedig Pál érdemei, illetve Miklós kérelmére, aki ekkor már Branda bíboros különleges káplánja volt, történt a nemesítés.

Liptói számára a Brandához fűződő kapcsolat gyümölcsözőnek bizonyult. A néhány éve Magyarországon tartózkodó legátust 1412. szeptember 1-én nevezte ki XXIII. János pápa a veszprémi püspökség adminisztrátorává,¹²⁷ és mint láttuk, Liptói veszprémi kanonoksága is a következő évtől biztosan adathozható. Az adminisztrátori kinevezést megelőzően 1412-ben már a bíboros speciális káplánja volt, kapcsolatuk tehát korábbi keletű lehetett. A következő év elején, 1413 februárjában már Branda helynökeként, az egyházmegye szentszéki bíróságának vezetőjeként (*vicarius in spiritualibus*) járt el egy ügyben.¹²⁸ Befolyását mutatja, hogy XXIII. János pápa a salzburgi és esztergomi érsekek mellett őt rendelte ki Branda mint veszprémi adminisztrátor mellé jogvédőül.¹²⁹ A következő év elején, 1415. január 20-án a három évvel korábbi nemesítés után címeradományt is kapott Zsigmond királytól Konstanzban.¹³⁰

Liptói Miklós nagyprépostként 1416-tól állt a veszprémi székeskáptalan élén. Elődje, Pál fia Péter rövid időt töltött a stallumban 1412 és 1416 között¹³¹ (Mivel ezek az évek egybeesnek Branda veszprémi adminisztrátorságával, nem kizárható, hogy ő is a legátus révén került hivatalába.) Péter azonban még 1414 végén szembekerült a káptalannal bizonyos paloznaki szőlők jogtalan elfoglalása miatt. Mivel a prépost a szőlőt és a 80 forint értékű bort többszöri felszólítás ellenére sem volt hajlandó a káptalannak visszaadni, a kanonokok az ügyet Piacenzai Vicedomini Máté (Matteo Vicedomini de Piacenza) esztergomi érseki helynök elé vitték, aki 1415. február 9-én felszólította a prépostot a károk megtérítésére, majd március 21-én ennek elmaradása után a prépostot kiközösítéssel sújtotta.¹³² Április 20-án ezt a legátus súlyosbította, és a kiközösítést a káptalan által megnevezendő mintegy 40, a préposttal kapcsolatban lévő személyre is kiterjesztette. Az ügy végrehajtásával megbízottak erről május 29-én tettek jelentést, hozzátéve, hogy Péter prépost még a kiközösítést tartalmazó oklevelet sem volt hajlandó átvenni.¹³³

A préposti méltóságban a váltásra ezt követően, legkésőbb 1416 első felében kerülhetett sor, az adatok azonban egymásnak ellentmondóak. A káptalan képviselői a konstanzi zsinat elé tárták az ügyet, ahol ekkor Kanizsai János érsek és helynöke, Vicedomini is tartózkodott. Péter prépost eddigre már kiközösítette a káptalan tagjait János szentgyörgyi apáttal. Június 24-én a zsinat megbízta az ügyben eddig is eljáró András zirci apátot, hogy vizsgálja ki az ügyet Péter állítólagos préposttal – *qui se gerit pro preposito eiusdem ecclesie* – szemben. A zirci apát november 27-én kelt ítéletében elmarasztalta Pétert, és a káptalannak adott igazat.¹³⁴ Mindeközben más ügyekben is folytatott a káptalan pereskedést különböző egyházi intézményekkel. A Péter préposttal szembeni keresethez hasonlóan az a per is megjárta a konstanzi zsinatot, amelyet a tihanyi bencésekkel szemben az apátság falvaiból származó tizedekkel kapcsolatban kezdeményeztek, és amelynek 1416. évi tárgyalásai során, június 17-én már Liptói Miklós képviselte a testületet nagyprépostként.¹³⁵ A kanonokok a zalai plébánosokkal a tizednegyed visszatartásával kapcsolatban 1414 óta zajló perben jogaik védelméért szintén a zsinathoz fordultak. 1417. június 4-én Liptói Miklós ismét mint nagyprépost képviselte a káptalant Konstanzban.¹³⁶ Préposti kinevezéséről nincs tudomásunk, de ennek

¹²³ Vö. C. Tóth N.: Archontológia i. m. 72.

¹²⁴ 1413: MREV II. 370., 1415: ZsO V. 110. sz. Egy Liptói Miklós nevű személy már szerepelt az esztergomi kanonokok között az 1397-re keltezett, azonban minden bizonnyal később összeállított vizitáció szövegében, aki vel Liptói prépost azonossága feltételezhető.

¹²⁵ Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal I–XIII. Pest, 1857–1868. VII. 232–234. és 589–590.

¹²⁶ ZsO III. 1985. sz.

¹²⁷ MREV II. 365–366. (CDLXXVII. sz.)

¹²⁸ ZsO IV. 155. sz.

¹²⁹ ZsO IV. 1958. sz.

¹³⁰ ZsO V. 110. sz. 1420. július 13-án immár csak Miklós prépost érdemeire való tekintettel kiállított oklevél uralkodói megerősítése: ZsO VII. 1962. sz.

¹³¹ Pál fia Péter először 1412. december 18-án fordul elő prépostként, tehát néhány hónappal Branda veszprémi kinevezése után: DL 9990.

¹³² VO 179–185. (119. sz.) – A vikárius személyéről és helynöki működéséről lásd: C. Tóth Norbert–Lakatos Bálint–Mikó Gábor: A pozsonyi prépost és káptalan viszálya (1421–1425). A szentszéki bíraskodás Magyarországon – a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején. Budapest, 2014 (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 3.), 23–39., 214–221. Ezúton köszönöm Lakatos Bálintnak, hogy értékes észrevételeivel segítette a tanulmány elkészítését.

¹³³ VO 185–189. (120. sz.)

¹³⁴ ZsO V. 2055. sz. (június 24.) és 2469. sz. (november 27.)

¹³⁵ MREV III. 1–3. (1. sz.). A perről részletesen PRT X. 55–56. és forrásai: ZO II. 402–408. (175–176. sz.); MREV IV. 379–380. (CCCXXXVIII. sz.); MREV IV. 383–385. (CCCXL. sz.); ZO II. 414–416. (181. sz.)

¹³⁶ MREV IV. 382. A per végül csak 1421-ben zárult le a kanonokok számára kedvező ítélettel: MREV IV. no. (389–425. (CCCXLIV–CCCXLI. sz.). Holub J.: i. m. 396–399.

megeősítését 1417. november 29-én ugyancsak Konstanzban maga Branda kérvényezte számára.¹³⁷ Bő negyed évvel később Liptói már Rómában tartózkodott, amikor március 5-én Molnári Kelemen győri választott püspök nevében befizette a servitiumot.¹³⁸ Külföldi tartózkodása egyúttal indokolja azt is, hogy miért maradt távol a kanonoktársai által 1417. november 29-én megejtett püspökválasztástól.¹³⁹

A következő időszakban Liptói zavartalanul birtokolta a préposti címet. Több ízben megfordult Rómában, így például 1424-ben, amikor egyfelől április 14-én saját részére a főpapi jelvények viselésének jogát kérvényezte, másfelől egy jó hónappal később, május 24-én Rozgonyi Péter nevében ő járt el a főpásztor kinevezési bullájáért járó díjak ügyében.¹⁴⁰ Négy esztendővel később immár az új veszprémi püspök, Rozgonyi Simon nevében három alkalommal fizetett be a pápai udvarban különféle taksákat fél éven belül, 1428 szeptembere és 1429 februárja között.¹⁴¹

Befolyását, tekintélyét mutatja, hogy prépostsága során nem egyszer mint az egyházmegye szentszéki bíróságának vezetésével megbízott helynök járt el. Fentebb már láttuk, hogy Branda adminisztrátor helynökeként 1413-ban már feltűnt a forrásokban mint helynök és általános ügyhallgató (*vicarius in spiritualibus et causarum auditor generalis*).¹⁴² A legátus helynökeként Csuzi László veszprémi oltárigazgatót örkanonokká nevezte ki 1415. január 2. előtt, amikor Branda kérésére az adományt a pápa megerősítette.¹⁴³ Másfél évtizeddel később viszont, 1429. május 29-én egy káptalani oklevél nevezte Liptóit a szentszéki bíróság vezetésével megbízott helynöknek.¹⁴⁴ Így történt ez az 1430-as évek utolsó harmadában is.¹⁴⁵

Liptói ekkorra már javakorabeli ember volt: legkésőbb a 14. század utolsó évtizedében születhetett. Az 1440-es évek polgárháborús éveit már nem élte meg. 1440. március 26-án üresedésben lévő helyére Szentvidi Bálint zalai főesperes nyert kinevezést IV. Jenő pápától.¹⁴⁶

¹³⁷ Suppl. I. 3. sz.

¹³⁸ MREV IV. 387. (CCCXLII. sz.)

¹³⁹ Huszonkét veszprémi kanonok látta el aláírásával azt a dokumentumot, amellyel több évi széküresedés után Rozgonyi Péter dömösi prépostot választották püspökké. VO 193–197. (124. sz.)

¹⁴⁰ Április 14.: Suppl. I. 737. sz., május 24.: MREV III. 45. (XLVIII. sz.)

¹⁴¹ MREV III. 62. (LXXXII–LXXXIV. sz.) Az 1421–1422 során több alkalommal a budai királyi udvarban mint a Kazai Kakas család ügyvédje feltűnő Liptói Miklós vélhetően nem azonos a rangban magasán felette álló veszprémi préposttal: ZsO VIII. 1119. sz. (1421. november 10.), ZsO IX. 1160. sz. (1422. november 20.)

¹⁴² ZsO. IV. 155. és 856. sz.

¹⁴³ MREV II. 378. (CDXCIV. sz.)

¹⁴⁴ HO III. 357.

¹⁴⁵ 1437: Bónis 2460. sz., VOSuppl 387–401. (223–226. sz.), HO V. 232–233. (162. sz.), Bónis 2481. sz. 1438-ban szintén egy káptalani oklevél méltóság-sorában fordult elő helynökként: VOSuppl 380.

¹⁴⁶ MREV III. 109–110. (CLXXX–CLXXXI. sz.) Szentvidi kinevezését követően 1440 októberében Debrentei Himfi Tamás is elnyerte a préposti címet, s ezzel a prépostok és a káptalan között az 1450-es évekig állandóvá váltak a nézeteltérések.

A három korszak három szereplőjének életpályáját áttekintve egyfelől megállapítható, hogy közös volt bennük a politikai szerepvállalás. A veszprémi prépost – már csak az udvarban betöltött tisztsége jellegénél fogva – az országos politikában így vagy úgy részt vett, és ezeket a külső, országos kapcsolatokat tudta helyben saját káptalanra, kanonoktársai érdekében (vagy éppen ellenükben) kamatoztatni. Másrészt megállapítható az is, hogy a három személy esetében hasonló pályáiv rajzolható meg. Valamennyien korábbi kanonoki stallumaik után érték el a veszprémi nagyprépostságot, majd, ha szerencsésük volt, még innen is tovább tudtak lépni – adott esetben egy püspökségre. Jellemző módon a korábbi tisztségek kevésbé vagy ritkábban kötődtek magához a veszprémi káptalanhoz. Erre annak idején már Mályusz Elemér is rámutatott a középkori magyarországi egyházi társadalomról írott összegzésében, ahogy Köblös József is a budai, pozsonyi, fehérvári és győri kanonoki testületek esetében, illetve Fedeles Tamás a pécsi káptalan kapcsán: a prépost legtöbbször világi és/vagy egyházi patrónusok kegyéből, kívülről kerül a káptalan élére, nem pedig belülről, a káptalani hierarchiát végigjárva jutott el a préposti stallum birtokába.¹⁴⁷

A hazai egyháztörténet-írás egyik nagy adóssága a középkori egyházi méltóságok rangsorának megállapítása, olyan módon, hogy a püspökségeken kívül a jelentősebb préposti, főesperesi, kanonoki stallumokat is figyelembe kellene venni. Nyilván ez a feladat nagysága és bonyolultsága (több száz éves időszakot és számos, változó körülményekkel jellemezhető alkorszakkal kellene azonos szempontok szerint és azonos mélységig vizsgálni), valamint forrástani nehézségei (statisztikailag értékelhető mennyiségű életrajz elemzéséhez ezeket az életpályákat egytől egyig fel kellene tárni) miatt igen nehezen lenne kivitelezhető. De ennek hiányában is a fenti archontológiai összeállításon végigtekintve annyit azonban sejtésként megfogalmazhatunk, hogy a veszprémi prépost rang és befolyás szempontjából a magyarországi egyházi közélet felső részébe tartozott, a tisztség pedig ennek megfelelően bizonyos időszakokban egy másik egyházmegye főpapság előszobájaként is szolgált.

¹⁴⁷ Fedeles T.: i. m. 52–53., Köblös J.: i. m. 76., 85., Mályusz Elemér: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp., 1971. 119–120.

NEUMANN TIBOR
Találkozó Konstanzban
(A Kórógyiak grófi címe)*

1434 decemberében, talán egy német küldöttség tagjaként a Würzburghoz közeli Castell grófja, II. Vilmos (ur. 1426–1479)¹ Pozsonyba utazott, hogy felkeresse az ott tartózkodó császári udvart.² A fiatal gróf, mint azt december 18-án, a Duna parti városban kelt oklevelében elbeszéli, tudomással bírt arról – méghozzá szülei és Fülöp „castelli gróf, kórógyi úr” okleveleiből –, hogy élnek vér szerinti rokonai Magyarországon, akik szintén a castelli grófok törzsökéből származnak. Így az utazás előtt úgy döntött, magával viszi a császári – és egyben magyar királyi – udvarba azokat a dokumentumokat, amelyek a rokonságot igazolják. Az udvarban tartózkodó uraktól és „barátaiktól” való tájékozódást követően rá is talált Fülöp fiára, Kórógyi Jánosra, akit magához hasonlóan ugyancsak Castell grófjának szólított, és felfedte előtte rokonkapcsolatukat. „Örvendeztünk e tény felett” – írta oklevelében Vilmos gróf. A német és magyar főúr közötti találkozó olyannyira sikeresnek bizonyult, hogy végül kölcsönös örökösödési szerződést kötöttek egymással: ha Vilmos vagy utódai örökös nélkül hunynának el, a németországi grófságot minden tartozékával együtt János vagy utódai örökölhetik. És bár Kórógyi engedélyt kapott a castelli grófi cím használatára, azt természetesen kikötötték, hogy a grófság és annak tartozékai, illetve alattvalói felett Vilmos családjának kihalásáig nem rendelkezhet semmilyen joggal. Ugyanezt rögzítették a felek a Kórógyi-féle birtokokkal kapcsolatban is. A rokonság egyértelmű jeleként Vilmos az oklevél első sorában magát nemcsak castelli grófnak (*comes de Castell*), hanem kórógyi úrnak (*dominus de Korogd*) is nevezte.³

* Köszönettel tartozom Jesko Graf zu Dohna castelli levéltárosnak a dolgozat elkészítésében nyújtott segítségéért. Kutatásaimat az OTKA (K 100 749. és K 105 916.) támogatta.

¹ Életére és uralkodására ld. *Friedrich Stein*: Geschichte der Grafen und Herren zu Castell von ihrem ersten Auftreten bis zum Beginne der neuen Zeit 1058–1528. Schweinfurt, 1892. 131–142.

² Zsigmond császár és király 1434. okt. 16-tól 1435. jan. 9-ig időzött Pozsonyban: *Engel Pál–C. Tóth Norbert*: Itineraria regum et reginarum Hungariae (1382–1438). Bp., 2005. 129.

³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 12649. – Az oklevél szövegét ld. a függelékben. – Az oklevél tartalmát ismerteti: *Stanko Andrić*: Korodski, Ivan II. In: Hrvatski Biografski Leksikon VII. „Kam–Ko”. (Főszerk. Trpimir Macan.) Zagreb,

A hazai szakirodalom régóta ismeri az 1434-ben kelt oklevelet, hiszen a kutatók számára korán hozzáférhetővé vált az Országos Levéltár „Neo-regestrata acta” nevű gyűjteményében. 1899-ben megjelent összefoglaló művében Pauler Gyula úgy értelmezte a fent leírt történéseket, hogy a Kórógyiak ugyanolyan módon és közel ugyanabban az időben kerestek kapcsolatot a régi frankóniai (oberfrankeni) családdal, mint a vegliai és modrusi grófok a régi római Frangipani (Frangepán) nemzetséggel. Nem mondta ki ugyan határozottan, de a Frangepán-féle fikcióra utalva egyértelműnek tűnik, hogy nem fogadta el a két család közötti rokonságot.⁴ Mályusz Elemér az 1434. évi oklevélre hivatkozva azzal egészítette ki Pauler érvelését, hogy Kórógyi János apja, Fülöp (Fülöpös) „ismételten felkereste leveleivel Castelli Vilmos grófot és igyekezett benne tudatosítani rokonságukat”, aki azonban 1434-ig „tartózkodóan” fogadta a távoli rokonok jelentkezését. Ám ekkor Vilmos Pozsonyban meggyőződve arról, hogy nincs oka szégyenkezni magyarországi rokonsága miatt, a kapcsolatot e szerződéssel fűzte szorosabbra.⁵ Később Mályusz értelmezésére is hivatkozva Engel Pál úgy fogalmazott, hogy Kórógyi Fülöp minden bizonnyal „nagyzási hóbortban szenvedett”:⁶ mindketten ismertek ugyanis olyan forrást, amelyben Fülöp már Vilmos gróf 1434. évi engedélye előtt magát castelli grófnak nevezte.⁷

A Kórógyiak⁸ különös castelli grófi címét, illetve megszerzésének folyamatát azonban egészen másként kell

2009. (<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10054>) (Köszönettel tartozom a szerzőnek, hogy felhívta munkájára a figyelmem.)

⁴ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története. I. k. Bp., 1899. 488.

⁵ *Mályusz Elemér*: Az V. István-kori gesta. (Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat 58.) 67.

⁶ *Engel Pál*: Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437). (Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat 83.) Bp., 1977. 60–61. (146. jegyzet).

⁷ Mályusz 1433. évi, míg Engel 1431–1432. évi okleveleket idézett ezzel kapcsolatban (DL 12514., illetve MNL OL, Diplomatikai Fényképgyűjtemény [=DF] 248847., 248821.).

⁸ A 12. század végéig visszavezethető leszármazásukat ld. *Engel Pál*: Középkori magyar adattár. Középkori magyar genealógia. CD-ROM. „Kórógyi” című tábla. – Történetükre l. *Stanko Andrić*: Korodski. In: Hrvatski Biografski Leksikon i. m. (<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10053>)

rekonstruálnunk. Egyfelől más színben tünteti fel a történetet az a tény, hogy Kórógyi Fülöp már egy 1417. novemberi oklevélben magát „castelli grófnak és kórógyi úrnak” (*comes de Castellis dominusque de Korogh*) címezte, és ezzel összefüggésben az oklevelet vörös viasz pecséttel látta el.⁹ Ugyanez év januárjában ugyanakkor pecsétjén még zöld színű viaszt látunk, és ekkor csak királynéi tárnokmesteri tisztségére tett utalást.¹⁰ A másik fontos megjegyzésünk, hogy pusztán nagyzási hóbortból a középkori Magyarországon senki sem használhatta grófi címet és pecsétjein vörös viaszt. Utóbbi jog a 14. század második felére kialakult hazai gyakorlat értelmében csak a királyt és a főpapokat illette meg,¹¹ míg a nemesség képviselői, akár bárói tisztséget viseltek, akár nem, rendszeren zöld viasszal zárták le leveleiket. A kivételt Zsigmond király apósa, Cillei Hermann bán jelentette, aki stájerországi grófi címének köszönhetően természetesen jogosult volt a vörös viasz használatára Magyarországon kelt oklevelein is.¹² Ez alapján bizonyos, hogy Kórógyi Fülöp királyi engedéllyel vette birtokba ezt a jelentős presztízs-értékkel bíró kiváltságot. Ezt az a tény ugyancsak megerősíti, hogy 1425-ben Frangepán Miklós vegliai, zenggi és modrusi gróf – arra hivatkozva, hogy ősei már éltek a vörös viasz használat kiváltságával, de valamiféle okból vagy nemtörődomségből közvetlen ősei felhagytak e szokással – külön oklevelet kért és kapott Zsigmond királytól, hogy felújíthassa ezzel kapcsolatos jogait.¹³

De mégis milyen, 1417 januárja és novembere közötti eseménynek köszönhető a Kórógyiak grófi címüket? Nem nehéz rájöttünk arra, hogy mindez kapcsolatban lehet az ekkor zajló konstanzi zsinattal. Kórógyi valamikor január után – legkésőbb júniusban – csatlakozott Zsigmond királyhoz,¹⁴ aki ez évben több hónapot töltött a német városban.¹⁵ Egészen véletlenül azt is tudjuk, hogy májusban Vilmos gróf is Konstanzban járt, ahol az uralkodótól apjával, I. Leonhard gróffal (ur. 1399–1426) és testvérével, V. Frigyesselel (ur. 1426–1428) együtt birodalmi hűbér alá eső birtokokat kapott.¹⁶ A két család találkozására bizonyára itt és ekkor kerülhetett sor. Hogy a konstanzi tömegből Fülöp miért éppen a castelli

grófokat szemelte ki, egyszerű kérdésnek ígérkezik: azért, mert észrevette, hogy címerük teljesen azonos.¹⁷

A heraldikai irodalom nem foglalkozott az 1434. évi oklevél elemzésével, de felhasználta annak a jelenségnek a magyarázatára, hogy a Kórógyi – és a vele egyébként nem rokon Gilétfi – család, illetve a német castelli grófok miért használták ugyanazt a négyelt háromszögpajzsot jelvényként: a két család rokonságát a címerazonosság alapján egyértelműnek tekintették.¹⁸ Igaz, az 1472-ben kihalt Kórógyiak címerének színeit nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy már jóval a konstanzi zsinat előtt is a négyelt pajzs volt a címerük. Ezt igazolja Fülöp apjának, Kórógyi István egykori macsói bánnak 1397. évi észéki sírköve (amelyen a sisakdísz egy kutya, lásd az 1. képet),¹⁹ valamint Fülöp pecsétje az 1402. évi híres sokpecsétes oklevélen.²⁰ A konstanzi történelem számomra valószínűsíti azt, hogy a castelli grófi címerhez²¹ (lásd a 2. képet) hasonlóan a Kórógyiak esetében is az 1. és 4. mező vörös, míg a 2. és 3. mező ezüst lehetett. Ezt támaszthatja alá a Kórógyi-sírkő címerpajzsának 1. és 4. mezejében látható damaszkolás, amely mindenképpen heraldikai színre, és nem fémre (aranyra, ezüstre) utal.²²

Vilmos gróf oklevelének megfogalmazása, mely szerint magyarországi rokonságáról „szüleink és rokonunk, a kegyes emlékü Fülöp castelli gróf és kórógyi úr, János mostani gróf apja oklevelének tartalmából” értesült, egyértelműsíti, hogy nem lehet szó arról, amire Mályusz Elemér gondolt, hogy tudniillik Fülöp többször is megkereste leveleivel a castelliakat annak érdekében, hogy meggyőzze őket távoli rokonságukról. Valójában csupán egy vagy két oklevélre gondolhatunk: a konstanzi találkozót követően, vélhetően Zsigmond király támogatása mellett Leonhard gróf és Fülöp egymást testvérré vagy rokonná fogadták, és az adopción túl engedélyt adtak egymásnak arra, hogy egymás címeit kölcsönösen felvegyék: a magyarországi környezetben szokatlanul csengő *dominus de Korogh* titulus léte, amelyet a grófi cím mellett Fülöp és utódai 1417-től kezdve a család 1472. évi kihalásáig

⁹ DL 53969., kivonata: Zsigmondkori oklevéltár. I–XII (1387–1425). (Összeállította Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint.) Bp., 1951–2013. (a továbbiakban: ZsO) VI. 1064. sz.

¹⁰ DL 53919., regesztája: ZsO VI. 12. sz.

¹¹ Vö. Csánki Dezső: Harminchat-pecsétes oklevél 1511-ből. *Turul*, 5 (1887) 56.

¹² A Cilleiek grófi címeire ld. Peter Štih: The Counts of Cilli, the Issue of their Princely Authority and the Land of Cilli. In: *Uő: The Middle Ages between the Eastern Alps and the Northern Adriatic. Select Papers on Slovene Historiography and Medieval History*. Leiden–Boston, 2010. 338–379.

¹³ Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv Adel RAA 119–16. (Az oklevél szövege 1855. évi hiteles másolatban maradt fenn, fotóját Péterfi Bencének köszönöm.) – Regesztái: Regesta Imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigmunds (1410–1437). (Verzeichnet von Wilhelm Altmann.) Bd. I–II. Innsbruck, 1896–1900. 6277. sz., ZsO XII. 403.

¹⁴ Jún. 24-én Fülöp Konstanzban kelt királyi oklevél relátora: ZsO VI. 599.

¹⁵ *Itineraria* i. m. 101.

¹⁶ Regesta Imperii XI. i. m. 2331. sz. – A két castelli grófra ld. F. Stein: *Geschichte* i. m. 119–131.

¹⁷ A horvát szakirodalom is valószínűsíti, hogy a két család Konstanzban találkozott az 1410-es években, vö. Andrić, S.: Korodski i. m.

¹⁸ Csoma József szerint a „Keled nemzetség”, azaz a Kórógyiak és a Gilétfiek Frankóniából származnak, egy törzsből a castelli grófokkal. *Csoma József: A nemzetségi címerek tanulmánya. Értekezések a Történeti Tudományok köréből* XIX/3. Bp., 1900. 5–6. – Rá hivatkozva ugyanígy fogalmaz *Szentpétery Imre* is: Hédervári Imre 1447-iki felmentő levele. *Turul*, 20 (1902) 153–165., aki hivatkozva is a DL 12649-et, de az oklevél kibocsátóját tévesen Kórógyi Vilmosnak nevezi.

¹⁹ Lővei Pál: Posuit hoc monumentum pro aeterna memoria. Bevezető fejezetek a középkori Magyarország síremlékeinek katalógusához. (Akadémiai doktori értekezés.) Bp., 2009. III. k. 67. (371. kép.)

²⁰ Lővei Pál: Az ország nagyjainak és előkelőinek 1402. évi oklevelén függő pecsétek. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. (Szerk. Neumann Tibor–Rácz György.) Bp., 2009. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 40. – *Analecta Mediaevalia* III.) 164., 179. (A pecsét az oklevélen töredékes.)

²¹ A castelli címerhez Csoma említett munkáján kívül ld. még az 1475 körüli augsburgi címereskönyv ábrázolását: http://codicon.digitale-sammlungen.de/Blatt_bsb00001650,00155.html (Letöltés: 2014. szeptember 11.)

²² Erre a szempontra Körmendi Tamás hívta fel a figyelmet, amit ezúton is köszönök neki.

mindig használtak, csak ezzel magyarázható.²³ Mint fentebb szót ejtettünk róla, a szerződést bizonyosan megerősítette Zsigmond király is, és azt is tudjuk, hogy annak érvénye nem terjedt ki Fülöp testvére, Istvánra, mivel egy évvel később, 1418-ban, mikor a két fivér együtt tett bevallást a császári káptalan előtt, csak Fülöp használta a grófi címet.²⁴

Hogy a konstanzi, majd a pozsonyi találkozó milyen hangulatban telt el és az újdonsült rokonok között milyen érzelmi szálak szövődtek, sosem fogjuk megtudni. Az azonban az 1434. évi oklevélből bizonyos, hogy a Castelliek és a Kórógyiak 1417-ben hamar tisztázni igyekeztek azt a kérdést, miként lehetséges, hogy eddig nem tudtak egymás létezéséről. Saját történeti hagyományaikban vélhetően egy közös pontra bukkantak: a keresztes hadjáratokra. Vilmos gróf ezzel is kezdte oklevelét: „A rég elmúlt években és időkben Castelli gróf őseink Németföldről útra keltek a keresztes hit védelmében és katonai megsegítésére a hitetlen pogányok ellen, semmi más nem lebegve a szemük előtt, csak a megfeszített Isten. E katonai események során igen hősiességek és vitéznek bizonyultak, és ily dicséretesen és dicsőségesen birtokolták a castelli grófságot örökös jogon minden tartozékával és birtokaival együtt, amelyet és amelyeket ma mi tartunk a kezünkben mint jogos örökös.” Majd utalva szülei, illetve Fülöp gróf okleveleire, így folytatja: ezekből „megtudtuk, hogy Magyarország földjén, Kórógyon él egy atyánkfia és rokonunk, aki a mi nemzetiségünkben veszi eredetét”. A meglehetősen hibás latinsággal írott szövegből csak gyaníthatjuk, hogy a keresztes hadjáratra történő utalás azt igyekezett megmagyarázni, miként szakadt a család egyik ága Magyarországra.²⁵

Ha a Castelli–Kórógyi szerződés már 1417-ben létrejött, jogosan merül fel a kérdés, miért érezték a felek fontosnak az 1434. évi második szerződés megkötését. Hasonlóképpen válaszra vár, miért állt érdekében a Castellieknek az, hogy egy távoli magyar családdal megosszák címüket. Sajnos nem ismerjük az 1417. évi megállapodás pontos tartalmát, így azt sem tudhatjuk, hogy a két cím használatának engedélyezésén túl már ekkor is írásba foglalták-e a kölcsönös örökösödést. Ha nem, akkor az 1434. évi szerződés ebben jelentette az újdonságot – ha viszont igen, akkor a felek csupán újabb oklevéllel erősítették meg szüleik elhatározását. Úgy gondolom, az utóbbi lehetőség a kézenfekvőbb, mivel az a tény, hogy 1434-ben Vilmos gróf magával hozta Pozsonyba a korábbi szerződés példányát, és az udvarban ő kereste meg Kórógyit, egyértelműen mutatja, hogy a találkozó kezdeményezője ő volt, ami alapján valószínűnek tűnik, hogy az 1417. évi oklevélnek volt olyan passzusa, amely a castelli grófok számára valamilyen anyagi előnyt helyezett kilátásba, leginkább az örökösödési jog biztosításával. Igen valószínűnek tűnik ez alapján, hogy Vilmos gróf, ha már útja Magyarországra vezetett, meg kívánt

győződni arról, hogy az eltelt 17 évben nem történt-e valami változás a Kórógyi-vagyon birtoklásában – még az is elképzelhető, hogy értesült az általa személyesen ismert Fülöp valamikor 1432–1433-ban bekövetkezett haláláról.²⁶ Ha azt tapasztalta volna, hogy a rokonnak tekintett család kihalt, az 1417. évi oklevéllel rögtön fel is léphetett volna a királyi udvarban jogai érvényesítéséért. Az sem lehetetlen, hogy a pozsonyi út egy utolsó kétségbeesett próbálkozás volt: Vilmos ugyanis a következő évtől, 1435-től kezdődően ismeretlen okból a grófság tartozékainak nagyarányú eladásába és zálogosításába fogott.²⁷

Az 1417-ben és 1434-ben megkötött szerződés bizonyosan mindkét fél számára előnyösnek tűnt. Amennyire egyértelmű ez a grófi címet szerző Kórógyiak esetében, olyannyira nem nehéz ennek tisztázása a másik fél esetében sem. A Castelli grófok nem voltak éppen szegények: a 14. század elején Würzburg környékén mintegy 50–60 falu felett rendelkeztek – igaz, birtokaik kiterjedése a helyi hatalmasságokkal vívott harcokban gyakran változott, 1330 után kedvezőtlen irányba –, amit a régióban számos töredék jószág, jog és haszonvétel egészített ki.²⁸ Vilmos gróf ez idő tájt I. Frigyes brandenburgi örgróf (1415–1440) szűkebb kíséretéhez tartozott.²⁹ A Zsigmond király, majd császár környezetébe tartozó Kórógyiaknak 1472. évi kihalásukkor ugyanakkor Engel Pál számításai szerint négy várak, 11 mezővárosuk és 284 falujuk volt – ebben az esetben viszont hangsúlyozni kell, hogy 1417-ben és 1434-ben a négy várból kettő még nem volt a birtokukban.³⁰ A grófoknak következőképpen saját birtokvagyonuknál jelentősebb magyarországi birtokállomány megöröklésére nyílt kilátásuk a szerződéssel. Más kérdés, hogy nem maradt nyoma annak, hogy 1434 után a két család között bármilyen kapcsolat állt volna fenn. A Castelli grófok az 1434. évi oklevél erre vonatkozó passzusa ellenére saját okleveleikben sohasem használták a „kórógyi úr” címet,³¹ ami érthető is, hiszen Németföldön e titulus aligha bírt értelmezhető jelentéssel. Noha 1472-ben, mikor Kórógyi Gáspár halálával családja kihalt, még mindig II. Vilmos uralkodott Castellben, bizonyára nem értesült azonnal a hírről, illetve az akkori politikai körülmények sem kedveztek annak, hogy a Castelliek lépéseket tegyenek a Kórógyi-vagyon megszerzésére.

²⁶ Engel P.: Genealógia i. m. „Kórógyi” tábla.

²⁷ F. Stein: Geschichte i. m. 135–137., Kurt Andermann–Jesko Graf zu Dohna: Die Herren und Grafen zu Castell im hohen Mittelalter. In: Hochmittelalterliche Adelsfamilien in Altbayern, Franken und Schwaben. (Hg. von Ferdinand Kramer und Wilhelm Störmer.) München, 2005. (Historischen Atlasforschung in Bayern Band XX.) 470.

²⁸ K. Andermann–J. Graf zu Dohna: Die Herren und Grafen i. m. 449–471., elsősorban 455.

²⁹ F. Stein: Geschichte i. m. 132–133.

³⁰ Engel Pál: A magyar világi nagybirtok megoszlása a 15. században I–II. In: *Uő: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok.* (Szerk. Csukovits Enikő.) (Millenniumi Magyar Történelem, Historikusok.) Bp., 2003. 31., 61. (65. jegyzet).

³¹ Monumenta Castellana. Urkundenbuch zur Geschichte des fränkischen Dynastengeschlechtes der Grafen und Herren zu Castell 1057–1546. Hrsg. von Pius Wittmann. München, 1890. passim.

²³ Az ehhez hasonló, az ifjabb Stiborici Stibor által használt „dominus et heres de Bolondoch” (pl. DF 285413.), „herre zum Pluntsch” (pl. DF 241549.) cím egyértelműen külföldi hatást, szóhasználatot tükröz.

²⁴ 1417. okt. 10.: ZsO VI. 2416–2418. sz.

²⁵ Mályusz Elemér úgy vélte e passzus alapján, hogy „Vilmos grófnak tettett a gondolat, hogy már ősei is harcoltak a törökökkel, sőt akkori áldozataik ellenértékéül jutottak Castell grófság birtokába”. *Mályusz E.: Az V. István-kori gesta* i. m. 67.

Nem tudjuk természetesen eldönteni, hogy a címerazonosság – hiszen távolról sem bonyolult címerképről beszélünk – valós rokonságot takart-e. A sisakdíszek különbözősége (a süveg pávatollal, illetve a kutya) ezt nem erősíti meg, de az eltelt évszázadokra tekintettel nem is cáfolja. A magyar krónikakompozíció 13. századi bejegyzése szerint a Kórógyiak ősei Meissen vidékéről származtak, de Mályusz Elemér kimutatta, hogy a vonatkozó bejegyzésben több család 12. század közepi Magyarországra kerülésének a története keveredik.³² Számunkra a vélt vagy valós rokonságnál sokkal fontosabbak ezúttal a történet azon tanulságai, amelyek a főnemesi címek középkori hazai kialakulásával kapcsolatban mutatkoznak meg.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a Cilleiek után a Kórógyiak az első olyan család a Magyar Királyságban, amely a világi arisztokrácia soraiból nyugat-európai értelemben vett grófi címet viselt.³³ És jóllehet Fülöp első okleveleiben e címét még egyszerűen castelli *comes*-ként tüntette fel, a magyarországi latinságban erősen „tülterhelt” jelentéskörrel szereplő szót, elsősorban annak ’ispán’ jelentése miatt utolsó éveiben már ő sem, ahogy utódai sem, érezte elegendőnek. A grófi cím emiatt lett a család titulárájában *perpetuus comes*, amely fogalomnak ’örökös ispán’-ként történő fordítása teljesen hibás volna: ahhoz ugyanis semmilyen ispáni tisztség nem járult.³⁴ Azt is hangsúlyoznunk kell, hogy jóllehet a grófság és a vörös viasz használati jog komoly presztízsbeli értéket hordozott, mint német főnemesi cím nem emelte ki a Kórógyiakat a hazai arisztokrácia soraiból.³⁵ Emiatt látjuk azt, hogy a sokpecsétes okleveleken a család tagjai a vörös viaszpecsét ellenére sem kerültek előrébb, azaz előkelőbb helyre, mint korábban. A sorrend kialakításában a 15. század közepén még a bárói tisztségviselés és a földbirtok mérete nyomott nagy súlyt a latban, és nem a nyugat-európai mintákból táplálkozó főnemesi címek és státusszimbólumok.

Az oklevél szövege:

Pozsony, 1434. december 18.

Hártyán, vörös viaszba nyomott és hártvaszalagon függő pecséttel, hevenyészett fogalmazattal. A hátlapon 18. századi kézzel: *Dispositio*

³² Mályusz E.: Az V. István-kori i. m. 64–65.

³³ E kijelentésnél nem veszem figyelembe a Magyar Királyság osztrák határa mellett élt „grófokat” (pl. a Fraknói vagy 1459-ig a Szentgyörgyi és Bazini családokat), sem a horvát grófokat, hiszen grófi címük nem uralkodói címadományozás, hanem egy hosszabb történeti fejlődés eredményeként alakult ki. Ezekre ld. összefoglalóan: Schiller Bódog: Az örökös főrendiség eredete Magyarországon. Bp., 1900. 222–244.

³⁴ Schiller Bódog kiváló könyvében, nem ismervé a német Castelleikkel fennálló kapcsolatot, egy jegyzetben így kiáltott fel: „Grófság-e s Mátyás király adományából ered-e Újlaki Miklósnak „comes perpetuus de Telchak [...]” czíme [...]? [...] S mit tartsunk Koroghy Jánosnak „perpetuus comes de Castellis” czíméről [...]?” Schiller B.: Az örökös főrendiség i. m. 251. (129. jegyzet.) – A válasz mindkét esetben egyértelműen igen.

³⁵ Pl. az 1447-ben kibocsátott Hédervári-féle sokpecsétes oklevélen Kórógyi pecsétje a 20. – ekkor betöltött macsói báni tisztségének megfelelő – helyen függ, több zöldszínű pecsétet használó bárót követően. *Szentpétery I.*: Hédervári i. m. 164.

comitis de Castel et domini de Korogh super bonis suis. DL 12649. (Neo-regestrata acta 443–15.)

Nos, Wilhelmus comes de Castel et dominus de Korogd recognoscimus ac notum facimus per hanc patentem litteram omnibus et singulis etc. pro nobis ac pro omnibus nostris heredibus et successoribus, quod multis revolutis annis et temporibus parentes³⁶ nostri, quondam comites in Castel partibus Teutonie ob fidei Christiane defensionem et actuum militarium auxilium se contra perfidos paganos nil quam Deum crucifixum pre oculis habentes iter peregerunt et in huiusmodi actu militari se multum viriliter et strenue exhibuerunt, sic tamen, quod comitatum de Castel cum omnibus suis pertinentiis et possessionibus hereditarie laudabiliter et honorifice tenuerunt, quem et quas nos hodie ut verus heres in nostra tenemus possessione. Sic ex proscriptioe ac tenore litterarum parentum nostrorum ac bone memorie Philippi comitis de Castel et domini de Korogd, patris Iohannis pronunc comitis de Castel et domini de Korogd, fratris nostri ad nostram devenit notitiam, quomodo in partibus Ungarie, videlicet in Korogd habemus fratrem ac consanguineum, de nostra progenie ortum habentem³⁷ ab antiquo, sed quia divina providentia sic diserneret et ordinaret, ut nos Wilhelmus prefatus ad partes Ungarie, videlicet in Posonium proficisceremur et ex relatione et proscriptionibus ac litteris parentum nostrorum et ibidem per multorum dominorum et amicorum nostrorum interlocutionem informatus, quod idem prefatus Iohannes comes de Castel et dominus de Korogd de nostra progenie duxissemus originem, ita invenimus comitem de Castel, fratrem nostrum in civitate prefata et per litteras parentum nostrorum et Iohannis prefati fratris nostri plene et clare eum informando, quomodo ipse frater noster et carnalis amicus existeret, de qua re sic habita multum gauderemus. Quare animo deliberato ac persuasione dominorum et amicorum nostrorum disposuimus et pro nobis recepimus, si ex dispositione divine clementie de hoc seculo absque heredibus migraremus, qui licite nostras teneret possessiones, tunc prefatus dominus Iohannes comes in Castel, frater noster ac sui heredes de suo sanguine procedentes debent omnia nostra bona et possessiones nil dempto hereditarie possidere, facientes cum talibus bonis sicut propriis absque dolo et fraude, et concordii animo ac plena voluntate, ut fratres carnales et amici uniti sumus, quod prefatus dominus Iohannes comes et sui heredes masculini sexus gaudere debent in antea titulo isto sub scripto, videlicet comes in Castel et dominus in Korogd, quam quidem tituli formam nos et nostri heredes ac successores consimiliter et eodem modo observant et debent observare sine fraude, sed quamdiu nos et frater noster prefatus aut nostri heredes vivent, interim prefatus dominus Iohannes frater noster aut sui heredes nullam iurisdictionem aut potestatem habere debent in possessionibus nostris, hominibus aut bonis quibuscunque, nec et nos super possessionibus, hominibus aut bonis ipsius quibuscunque sine dolo. In cuius rei testimonium sigillum nostrum est appensum. Datum Posonii, anno Domini millesimo quadringentesimo tricesimo quarto, sabbato ante festum Beati Thome apostoli.

³⁶ Helyesebben talán: progenitores.

³⁷ Az eredetiben: habens.

1. kép – Kórógyi István sírköve 1397-ből
Eszék, Szent Kereszt-templom
(Lővei Pál felvétele, 2010)

2. kép – A castelli grófok címere az Augsburgi
Címereskönyvből, 1475 körül
Bayerische Staatsbibliothek, Cod. icon. 311. 76r.

3. kép – II. Vilmos castelli gróf pecsétje 1432-ből
(Jesko Graf zu Dohna felvétele,
Fürstlich Castell'sches Archiv, UA C I a 2674.)³⁷

4. kép – II. Vilmos castelli gróf pecsétje 1434-ből
(DL 12649.)

³⁷ A castelli grófok pecségeiről további képeket tartalmaz a következő kiadvány: Monumenta Castellana i. m. Tafel V.

NOVÁK ÁDÁM Izabella (Erzsébet) királyné pecsétjeiről*

2012. november 27-én mutatták be a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (a továbbiakban MNL OL) Takács Imre „Az Árpád-házi királyok pecsétjei” című kötetét. A kiadvány a Corpus Sigillorum Hungariae Mediaevalis című sorozat első darabjaként jelent meg.¹ A könyvet nemrég ismertette Kurecskó Mihály jelen folyóiratban.² Írásának első felében megérdemelten méltatta a sorozat kezdeményezését, a szerzőt, és a bevezető tanulmányt is. A katalógus kapcsán azonban több elvi és szerkesztési hibára, sőt tárgyi tévedésre is felhívta a figyelmet. Rövid cikkemben részben magam is szeretném kiegészíteni Kurecskó megjegyzéseit azzal a céllal, hogy hozzájáruljak a középkori királyi pecsétek mind teljesebb megismeréséhez.

Takács Imre a katalógus 45. tételeként lajstromba vett kettőspécstől közlésénél a leírt pecsét eredeti példányai közé vette a DL 921. jelzetű oklevélen lévő pecsétet, mely – ahogy azt Kurecskó Mihály helyesen megállapította³ – különbözik a leírt és közölt pecsétől. A katalógusi tételhez adott szakirodalmi hivatkozások között szerepelt ugyan mind Kubinyi András, mind pedig Bodor Imre a témához szorosan kapcsolódó – pontos jegyzetekkel ellátott – írása,⁴ amelyekben mindketten felhívják a figyelmet arra, hogy Izabella királyné két különböző pecsétet használt, mindez mégsem hasznosult a leírásban.

Takács – nyilvánvalóan egy korábbi munkáját alapul véve⁵ – arról írt, hogy „Ép példánya nem ismert.” Időközben megjelent a királynéi oklevelek kritikai jegyzéke, ahol

a szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy maradt fenn ép példánya a lenyomatnak.⁶ Ráadásul a Diplomatikai Fényképgyűjtemény fekete-fehér fotóin – a megszokottól eltérően – is látható az ép pecsét.⁷ Kassa Város Levéltárában eltöltött féléves szakmai gyakorlatom során alkalmam volt alaposan megnézni az említett pecsétet, amit a levéltár hozzájárulásával közölhetek jelen dolgozatban.⁸

Az ép pecsét lehetőségét ad arra, hogy segítségével a fellelhető pecsét töredékeket azonosítsuk, és kronológiai sorrendbe helyezzük. Az oklevelek pontosabb datálásához felhasználtam a már említett kritikai jegyzék pontosításait.⁹ Az alábbi táblázatban 18 db olyan oklevelet tüntettem fel, amely pecsét töredéket hordoz. Ezekből hármat csak további levéltári kutatás segítségével lehetne azonosítani,¹⁰ illetve kétöt nagy valószínűséggel soha többé.¹¹ A pecsétek sorszámánál – ahol lehetett – feltüntettem a 2. pecsét változatainak sorszámát is Bodor Imre észrevételei alapján.¹² Izabella királyné

* A szerző az MTA–DE Lendület Magyarország a Középkori Európában Kutatócsoport tagja. A tanulmány elkészítését támogatta a Debreceni Egyetem belső kutatási pályázata.

¹ Takács Imre: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei* – Royal Seals of the Árpád Dynasty. Bp., 2012. (Corpus Sigillorum Hungariae Mediaevalis 1.)

² Turul, 86 (2013) 77–79.

³ „...a szóban forgó pecsét előlapján a királyné trónon ülő alakjának jobb karja nyújtott (ellentétben a katalógusban leírttal), a hátapon a kereszt lapján nem kereszt alakú formák, hanem plasztikus bordázat látható, a kereszt szárainak találkozásánál a sarkokból kinövő heraldikai liliomok vannak.” Kurecskó M.: *Ismertetés* i. m. 77.

⁴ Kubinyi András: Buda város pecséthasználata kialakulása. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 14 (1961) 117., Bodor Imre: *Árpád-kori pecsétjeink I. Az Árpád-ház pecsétjei*. Turul, 74 (2001) 10.

⁵ Vö. *Megpecsételt történelem*. Kiáll. kat. (Szerk. Hegedűs András.) Esztergom, 2000. 31.

⁶ *Szentpétery Imre–Zsoldos Attila: Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és a királynéok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Budapest, 2008. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 45.) 175. sz. oklevél.

⁷ DL–DF adatbázis: *Collectio Hungarica Diplomatica*. (Szerk. Ráczy György.) <http://mol.arcanum.hu/dldf> – Megtekintés: 2014. február 11. DF 269 474. – Az adatbázisban az oklevél Erzsébet királyné neve alatt szerepel, de ha használjuk Zsoldos Attila kritikai jegyzékét, akkor láthatjuk, hogy az 50 db eredetiben fennmaradt Izabella által kiadott oklevél közül csupán 17 db szerepel Izabella királyné neve alatt.

⁸ Archív mesta Košice AS. Garadna K 2. Az oklevél regesztája és teljes szövegű átírása: *Szentpétery–Zsoldos*: i. m. 175. sz. oklevél. A pecsétkép közlésére a levéltár engedélyét ezúton is köszönöm.

⁹ *Szentpétery–Zsoldos*: i. m. Az utolsó oszlopban az oklevelekhez tartozó jegyzékben szereplő sorszámokat tüntettem fel.

¹⁰ DF 236 705., DF 236 495. Eredetijük: Prímási Levéltár, Esztergom. Esztergomi Székesfőkapitány Magánlevéltára, Acta radicalia 29. 1. 3. és 26. 1. 16.; DF 283 665. Eredetije: Hrvatski Državni Arhiv. Obitelj Draskovic: Archivum maius 12. 7.

¹¹ DL 86 863. Eredetije: Családi levéltárak (P szekcióból) Esterházy család hercegi ága, Repositorium 35 A 1. A Pecsét vászonzsákba varrt morzsalékből áll, kibontása talán a végleges megsemmisülését vonná maga után. – DF 200 718. Eredetije: Veszprémi Érseki és Főkapitányi Levéltár, Veszprémi Székesfőkapitány Magánlevéltára, Oklevelek: Alsóórs 7. A pecsét töredék oly mértékben kopott, ma már azonosíthatatlan.

¹² „A pecsét 1282-ből fennmaradt példányán az előlapi pecsétmezőben a királyné bal oldalán egyenlőszárú kereszt alakú megkülönböztető jelet találunk, amely az 1284. évin a kereszt fölé helyezett apró csillaggal egészült ki.” Bodor I.: i. m. 10. és a 13. 64–65. jegyzet.

DL-DF jelzet	Kiadás dátuma	Pecset	Pecset típusa	Kritikai jegyzék száma
DL 921.	1275. okt. 6. u.	1. pecset	Függő	165.
DL 949.	1276. nov. 27.	1. pecset	Hátlapon - csak hátoldal	169.
DL 954.	1276.	2.1. pecset	Függő	170.
DL 996.	1278. jan. 20.	2. pecset	Hátlapon - csak előoldal	174.
DF 269474.	1278. okt. 28.	2.1. pecset	Függő	175.
DF 236705.	1278.	Nincs adat	Függő	176.
DL 1023.	1278. k.	2. pecset	Hátlapon - csak hátoldal	179.
DF 248640.	1279.	2.1. pecset ¹³	Függő	181.
DF 200703. B	1280. szept. 26. e.	2. pecset	Függő	185.
DL 1043.	1281.	2. pecset	Hátlapon - csak előoldal	192.
DF 236495.	1281. e.	Nincs adat	Függő	194.
DL 76161.	1282. jan. 13.	2. pecset	Hátlapon - csak hátoldal	197.
DL 1119.	1282. márc. 28.	2.2. pecset	Függő	198.
DF 200708.	1283. szept. 28.	2. pecset	Függő	206.
DL 86863.	1284.	Bevarrt/Nincs adat	Függő	223.
DL 1179.	1284.	2.3. pecset	Függő	224.
DF 283665.	1289.	Nincs adat	Függő	234.
DF 200718.	1290. szept. 6. e.	Azonosíthatatlan	Függő	242.

1. kép – Izabella (Erzsébet) királyné pecsétjének előlapja, 1278
(ld. a 8. jegyzetet)

2. kép – Izabella (Erzsébet) királyné pecsétjének hátlapja, 1278

második pecsétjét ugyanis kétszer módosította, a Takács Imre által leírt pecset különbözik a most közölt 1278-as pecsettől, és az 1284-ben használttól egyaránt.

¹³ Kép közlése: Megpecsételt történelem i. m. 31.

A táblázat adatait olvasva jól látszik, hogy Izabella királyné pecsétváltására 1276. november 27. után kerülhetett sor. Ez esetben az 1276. év hónap nap nélkül datált oklevelet feltehetőleg november 27. és december 31. között adták ki. Vagyis az új pecsétnyomót is ezen időintervallumok között készíthették. Az új pecsétnyomó módosításának idejét az egyes pecsétek töredékessége miatt nem tudjuk meghatározni ilyen pontosan. Az első módosításra 1279 és 1282. március 28. között került sor, a másodikra pedig 1284-ben, vagy előtte. Pontosabb meghatározásra a történeti eseményekkel való összevetés adhat lehetőséget.

Befejezésül néhány általános megjegyzés. A teljes középkori magyar pecsétanyag felkutatásának nehézségeit jól mutatja ez az eset. Az oklevelek maguk jól kereshetőek a DL–DF adatbázisában, de ezeknek a mai Magyarországon kívül őrzött része csak fekete-fehér fényképmásolatban tekinthető meg online, ami nem teszi lehetővé a pecsétek alapos vizsgálatát. Helyszíni kutatás előtt a legtöbb esetben még annak megállapítására sem nyílik lehetőség, hogy a pecsét ép, vagy sem. Ha az Árpád-házi uralkodói pecsétek tekintetében sem könnyű az összes pecsét felkutatása, a későbbi korszakok esetében ugyanez a feladat még nagyobb nehézséget jelent az anyag bősége miatt. Az Árpád-házi királynék és királynők esetében rendelkezünk olyan kiadással, ami pecsétmutatóként is szolgálhat, hasonlóképpen a későbbi korokra vonatkozó modern oklevéltárakhoz. Ezek feladata azonban elsősorban nem az adott év pecsétmutatójának elkészítése volt. Nagy lendületet adhat a szfragsztikai, heraldikai kutatásoknak az egyes külföldi levéltárak anyagáról készített pecsétmutatók publikálása.¹⁴ Sietve teszem hozzá, hogy ez sem kisebb feladat, ugyanis

amellett hogy nagy emberi és anyagi befektetést igényel, külön engedélyeztetési eljárásokat kell intézni. A *Corpus Sigillorum Hungariae Mediaevalis* sorozat következő kötetei előkészítésénél viszont érdemes lenne figyelembe venni a kutatás imént felvázolt lehetőségét. Például Rozgonyi János tárnokmestertől (1434–1438) az MNL OL DL–DF adatbázis alapján egy olyan levél sem maradt fenn, melyet az Országos Levéltár őriz, jellegükből kifolyólag ugyanis a tárnoki városoknak címezték őket. Természetesen amennyiben a teljes anyag összegyűjtése nem is szándéka a szerzőknek, szerkesztőknek, ez az írás sem hiánypótlás, csak kiegészítés, észrevétel.

A sorozat első kötetében szerkesztési hibaként veszi számba a kötet ismertetője, hogy az MNL OL-en kívül őrzött oklevelek DF jelzetét még zárójelben sem adták meg, csak az eredeti levéltári jelzetet. Ez valóban nem szerencsés, hiszen az online adatbázis segítségével könnyebben visszakereshetőek a hivatkozások, ott azonban a legegyszerűbb a DL–DF jelzet alapján történő keresés, hiszen az eredeti (rég) jelzetet az őrző intézmények megváltoztathatták.

Zárásképpen én is szeretném üdvözölni a sorozat elindítását. A szerzőktől a levéltárosi-segéd tudományi szemponatok alaposabb betartását és talán módosított szerkesztési elveket lenne érdemes követni a későbbiekben, de a kötet így is elérte célját. Amellett hogy magas színvonalú művészettörténeti és heraldikai elemzéseket olvashatunk a bevezető tanulmányban, több olyan pecsét is szerepel a katalógusban, ami eddig nem jelent meg színes másolatban. Ráadásul elindított egy diskurzust, ami talán közelebb vihet minket a középkori pecsétek megismeréséhez és mielőbbi publikálásukhoz.

¹⁴ Bár az MNL OL DL anyagáról jelenleg is csak Csánki Dezső munkája áll rendelkezésre: [Csánki Dezső]: A Magyar Királyi Országos Levéltár Diplomatikai Osztályán őrzött pecsétek mutatója. Tizenkét fénynyomatú táblával. Bp., 1889. (és annak kézírata: MNL OL V 19.) Talán kívánatos lenne az elmúlt több mint egy évszázad kutatásain alapuló pecsétmutató.

MISKEI ANTAL

Keresztek és feszületek használata III. Károly magyar királlyá avatásán 1712-ben*

1. A kereszt jelentősége az európai kultúrkörben

A kereszt (*crux*; *sztaurusz*) az emberiség történelmének talán legismertebb szimbóluma. A keresztény kultúrkörben Jézus Krisztus kereszthalálának, a megváltásnak és általában a keresztény hitnek a jelképe. Ennek az egyszerű mértani formának egyik fajtája a feszület (*crucifixus*), amely nem más, mint a megfeszített Krisztus testét, az úgynevezett *corpust* is hordozó kereszt. Az idők folyamán számos formája alakult ki (körmeneti kereszt, kazulakereszt, mellkereszt, kettős kereszt stb.). Használata a képzőművészetben, a népi vallásosságban, a liturgiában, az egyházi címerben, a hatalmi szimbolikában, a hétköznapi életben és a halottkultuszban egyaránt tetten érhető.

A keresztény templomok alaprajza I. (Nagy) Konstantin császár 313. évi milánói rendelete értelmében lett kereszt alakú. A liturgiában a szentély központi helyét elfoglaló oltár Krisztus keresztjét jelenítette meg. A templomtornyokra a 6. század óta helyeztek keresztek. A kő- és fakeresztek szabadban való állításának szokása a 7. század végén jelent meg a brit szigeteken, majd onnan továbbterjedve honosodott meg Európa nyugati és keleti felében.

A kereszt kultusz jelentőségéhez nagymértékben hozzájárult, hogy az nemcsak a keresztény hit szimbólumaként vált ismertté a hívek körében, hanem Szent Pál apostol hithirdető tevékenysége folytán a Golgota szent megváltó fájára is utalt, mi több, bekerült a hatalmi reprezentáció kelléktárába is.¹

* A tanulmány a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság megalakulásának 130., illetve újjáalakulásának 30. évfordulója alkalmából Budapesten, 2013. szeptember 16-án megrendezett tudományos konferencián elhangzott előadás bővített változata. III. Károly magyar királlyá avatásáról első ízben a 2012. szeptember 1-jén Esztergomban tartott „Ius coronandi” című konferencián esett szó.

¹ A keresztről és a feszületről általában: E. Dinkler–V. Schubert: Kreuz. In: Lexikon der Christlichen Ikonographie. (Hrsgg. von Engelbert Kirschbaum.) II. Band. Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1970. (a továbbiakban: LChI, II. 1970.) 562–590.; R. Hausherr: Kruzifixus. In: LChI, II. 1970. 677–695.; J. Harenfuss: Kreuz. I. Religionsgeschichtlich. In: Lexikon für Theologie und Kirche. (Begründet von dr. Michael Buchberger. Hrsgg. von Josef Höfer, Rom und Karl Rahner.) Innsbruck. VI. Band. Feiburg, 1986. (a továbbiakban: LThK, VI. 1986.) 605–606.; J. Sauer: Kreuz. II. Christl. Kreuzesformen. In: LThK, VI. 1986. 606–607.; J. Blinzer: Kreuz. III. Bibeltheologisch. In: LThK, VI. 1986. 607–608.; G. Römer: Kreuz. IV.

2. III. Károly koronázásán használt keresztek és feszületek

III. Károly magyar királlyá avatására 1712. május 22-én került sor Pozsonyban.² A szertartást Keresztély Ágost eszter-

Symbolik. V. Kult u. liturg. Verehrung des Kruzifixes. In: LThK, VI. 1986. 608–610.; E. Lucchesi–Palli: Kreuz. VI. In der christl. Kunst. In: LThK, VI. 1986. 610–611.; E. Lucchesi–Palli: Kreuz. VII. Das Kruzifix. In: LThK, VI. 1986. 612–614.; G. Römer: Kreuz. VIII. Die Legende vom K. Christi. In: LThK, VI. 1986. 614.; D. Schaeffers: Kreuz. IX. Geschichte der K. reliquien. In: LThK, VI. 1986. 614–615.; K. Hofmann: Kreuz. X. Rel. Genossenschaften. In: LThK, VI. 1986. 615–617.; Wilhelm Ziehr: A kereszt. Jelkép és valóság. Bp., 1998.; Majer István: Ezer műkereszt. Bp., 1884. 9–21.; Diós István: feszület. In: Magyar Katolikus Lexikon. (Főszerk.: Diós István. Szerk.: Viczián János.) (a továbbiakban: MKL), III. 1997. 653–655.; Diós István–Végh János: kereszt. In: MKL, VI. 2001. 551–558.; Diós István: kereszt imádása. In: MKL, VI. 2001. 560–561.; Percze Sándor: A kereszt teológiája. Győr, 2002.; Újvári Edit: kereszt. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. (Főszerk.: Kőszeghy Péter.) (a továbbiakban: MML), V. 2006. 325–331.; Majer I.: i. m. 9–21. A keresztek szerepe a halottkultuszban: Kunt Ernő: Temetők népművészete. Bp., 1983. 19–40. (Magyar Népművészet)

² III. Károly magyar királlyá koronázásának legértékesebb forrásai a 18. században összeállított szertartástervezetek és koronázási jegyzőkönyvek. Ezek közül a legfontosabbak: Österreichisches Staatsarchiv, Wien. Haus-, Hof- und Statatsarchiv. Hofarchiv. (a továbbiakban: ÖSA HHStA) Zeremonialprotokoll. Band 7. Fol. 121–164. Az előkészületekről ld. uo.: Fol. 81–87., 91–93., 109–112. és 114–116. A Zeremonialprotokoll kivonatai ld.: ÖSA. HHStA. Ungarische Akten (Hungarica). Specialia. Fasc. 269. [Krönungsakten] (a továbbiakban: UA) Fol. 26–56., illetve az egész további másolata: Fol. 61–91.; ÖSA Allgemeines Verwaltungsarchiv. Trauttmansdorff Aa 3. Varia = Kart. 120. Fol. 16–18. és 149–151. A fogalmazvány-példányt ld.: ÖSA. HHStA. UA. Fol. 8–17. és 18–25. A bécsi levéltári adatokat Pálffy Géza közölte. Ld.: Pálffy Géza: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Századok, 138 (2004) 5. sz. 1094–1095. A német nyelvű Zeremonialprotokoll (v.ö. 7. jegyzet) latin nyelvű változatát ld.: Prímási Levéltár, Esztergom. Archivum Ecclesiasticum Vetus. (a továbbiakban: PL AEV.) Nr. 371/5. 1–46. (Az eredeti számozás 1–44.); PL Acta Radicalia. Classis V. Nr. 479. 1–98. (Ezúton is köszönöm dr. Hege-dűs Andrásnak, az Esztergomi Prímási Levéltár igazgatójának, hogy az iratokat rendelkezésemre bocsátotta.); Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) A 95 Magyar Kancelláriai Levéltár. Acta diaetalia. Ordo coronationis (5. cs.); MNL OL E 142. Magyar Kamara Archivuma. Acta Publica. Fasc. 13. Nr. 32. Ezek mindegyike szertartás-fogalmazvány. Az adatokat Pálffy Géza publikálta. Ld.: Pálffy G.: i. m. 1094.; Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár. Zirci Ap. Lt. XIIg. Kéziratár 450. Acta et observata penes diaetam Hungaricam Posenii celebratam, item Coronationem Domini Caroli VI. ibidem peractam Anno 1712. per Engelbertum Hermann Professum Wellehradensem, Plenipotentiatum

gomi érsek végezte. A ceremónia lebonyolítása során két főpap segédkezett a bíborosnak: Csáky Imre kalocsai érsek és Erdődy Gábor esztergomi nagyprépost.³

A spanyol földről érkezett és 1711. december 22-én Frankfurtban német-római császárrá koronázott⁴ uralkodó pozsonyi koronázásán közjogi szempontból az alábbi három kereszt játszott meghatározó szerepet:

Ablegatum Reverendissimi Domini Domini Floriani Abbatis. pag. 46–56. és 104–108. A forrást Hende Fanni dolgozta fel (*Hende Fanni: Ad dignitatem regiam sublevetis. A 18. századi magyar királykoronázások történetéhez. Szakdolgozat. Pázmány Péter Katolikus Egyetem. Piliscsaba, 2011.*). Hermann Engelbert apát feljegyzése nyomtatásban is megjelent: Az 1712. évi pozsonyi diéta egy ciszterci szerzetes szemével. (Szerk. Forgó András.) Pannonhalma–Veszprém, 2013. (Fontes ex Archivo Sancti Martini editi I. A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 32.); Országos Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Fol. Lat. 4053.; Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (a továbbiakban: EFK) Batthyány-gyűjtemény. 9. doboz. Cat. I. Rex. Tit. VIII. Coronatio. Rubrica d. Numerus 2. (rövidítve: R VIII. d/2) 1–18. (latin) és 1–76. (német); EFK Batthyány-gyűjtemény. 337. doboz. Cat. I. Rex regum. Tit. II. Coronationalia. Rubrica d. Numerus 1. (rövidítve: RR II. d/1) 1–34. Mindkét dokumentum szertartástervezet, azaz ordó-fogalmazvány, ám szövegük nem azonos. A Főszékesegyházi Könyvtárban fellelhető azoknak a liturgikus edényeknek is a listája, amelyek 1712-ben Nagyszombatból kerültek át Pozsonyba: EFK RR II. d/1. Nr. 2138. 175. Az elbeszélő kút-fők közül legfontosabb M. Kovács János 1742-ben Pozsonyban megjelent műve: A magyar kronikának rövideden le-rajzolt sommája, melynek az első része Pethő Gergely munkájából szedettetett; rész szerént külömb külömb féle könyvekbül-is bővítettett; a második része pedig némely írásokból ki-véteztett, és a magyar nemzetnek jeles emlékezetire 's hasznára ez új formában ki-bocsattatott. II. kötet. Pozsony, 1742. 101–121. A koronázásról továbbá Lányi Pál Gömör vármegye alispánjának a naplója szolgál hasznos információval. Ld. ennek kiadását *Thury Etele: Lányi Pál gömöri alispán naplója, az 1712. évi pozsonyi országgyűlésről. Történelmi Tár, 5 [1904] Új folyam. 1–34.* A 18. század végén közzétett összefoglalások szintén sok érdekességet tartalmaznak, ám tudni kell róluk, hogy szerzőik nem az egyedi jelenségek bemutatására fektették a hangsúlyt, hanem sokkal inkább az általános vonásokat emelték ki és összegezték. Ld. pl. *Barits Adalbert: A magyar királyok' és királynék' koronázásoknak inneplése, melylynek Szokott szer-tartásait Német nyelven le-írta, és közre bocsátotta N. Nemzetes Barits Albert [...]* Magyarra fordította Lambach Elek. Pest, 1790.; *Decsy Sámuel: A magyar Szent Koronának és az ahoz tartozó tárgyaknak Historiája.* Bécs, 1792. Kevés szóval említik az 1712. évi ceremóniát a propagandisztikus céllal nyomtatott röplapok, ráadásul ezek a dokumentumok igen elenyésző számban maradtak ránk. Ld. ezekről: Magyar és magyar vonatkozású röplapok, újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1718. (Összeállította: Hubay Ilona.) Bp., 1948. 246. Nr. 1192.

³ A Prímási Levéltárban és az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban található iratok eleinte „egri püspöknek” (*episcopus Agriensis*) (PL AEV. Nr. 371/5. 20.; PL Acta Radicalia. Classis V. Nr. 479. 48.), majd arbai püspöknek (*episcopus Arbensis*) nevezik Erdődy Gábort (PL AEV. Nr. 371/5. 27., 29. és 45.; PL Acta Radicalia. Classis V. Nr. 479. 64., 68. és 97.). A két elnevezés azért félrevezető, mert az egri püspökséget 1715-ig Telekessy István irányította, míg az arbai (Dél-Dalmácia) püspöki címet Erdődy – eddigi ismereteink szerint – csupán 1713-tól viselte. III. Károly koronázási szertartásán Erdődy Gábor esztergomi nagypréposti minőségében működött közre, amely méltóságot 1711. május 31-én nyerte el Keresztély Ágost esztergomi érsek jóvoltából.

⁴ *Marczali Henrik: Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig (1711–1815).* In: A magyar nemzet története. (Szerk. Szilágyi Sándor.) VIII. kötet. Bp., 1898. 18. Az uralkodó Magyarországhoz való viszonyára: *Kalmár János: III. Károly és Magyarország 1711-ben. Levéltári Szemle, 39 (1989) 4. sz. 44–50.*

1. kép – A békefeszület

<http://www.szelepcsényi.hu/index.php?page=/index.nml&subpage=/hu/csalad/gyorgy2.nml>
(Letöltés ideje: 2012. december 1.)

Békefeszület: 29,5 cm magas, 12,5 cm széles, 1612–1622 között Prágában készített kora barokk stílusú aranyfeszület.⁵ Alkotója egy délnémet (augzburgi?) mester lehetett. Négyágú talpon áll. A korpuszt és a talpon lévő puttókat szobrászmáncok (*émail de ronde bosse*) fedik, azaz az aranyszobrok teljes felületét zománcolták. A feszületet díszkövek és igazgyöngyök díszítik. Talpán a prágai ötvösműhely jellegzetes, zománcból és apró drágakövekből képzett füzérdísz látható. Szelepcsényi György esztergomi érsek (1666–1685) anyalok által tartott zománc címere 1667-ben került rá. A prímás címerének ábrája: zöld alapon vörös mezőben koronás ágaskodó oroszlán, jobb első lábával arany napot, bal lábával arany csillagot tart. Körirata: *Georg. Szelepcheni Arciepi. Strigonen. A[nno] 1667.* Az 1687-ben felvett leltár már említést tett róla. Latin neve: *instrumentum pacis; pax; pacificale; osculatorium.* Egyéb elnevezései: csökkereszt, oltárkereszt, Szelepcsényi György keresztje.⁶ III. Károly koronázásakor két

⁵ Őrzési helye: Esztergomi Főszékesegyházi Kincstár. Leltári szám: 1964.70.1. (a továbbiakban: EFK Ltsz.)

⁶ *Dankó József: Történelmi műirodalmi és okmánytári részletek az esztergomi főegyház kincstárából.* Esztergom, 1880. 73–75.; *Ipolyi Arnold: A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények története és műleírása.* Bp., 1886. 215–217.; *Gerevich Tibor: A koronázási kincsek. Vasárnapi Újság, 64 (1917) 2. sz. 30.*; *Lepold Antal: Főszékesegyházi Kincstár.* In: Esztergom műemlékei 1. rész. Múzeumok, Kincstár, Könyvtár. (Összeállította: Genthon István.) Bp., 1948. 248–249. (Magyarország műemléki topográfiaja. I. kötet. Esztergom. 1. rész); *Cséfalvay Pál: Az esztergomi főszékesegyházi kincstár.* Bp., 1984. 18. Nr. 34. (Kép: 34.); *Cséfalvay Pál: Az Esztergomi*

alkalommal vették igénybe. Először a Szent Márton-templom bejáratánál, amikor az uralkodó, miután Keresztély Ágost esztergomi érsek (1707–1725) meghintette a szentelt vízzel, megcsókolta a feléje nyújtott feszületet. Másodszer a szentmisében az Úrfelmutatáskor, amikor Csáky Imre kalocsai érsek adta át a királynak, aki az átlényegülés során a feszület imáadásával vallotta meg hitét a jelenlévők előtt.⁷ A koronázási menetben Csáky Zsigmond tárnokmester vitte a békefeszületet.⁸

Eskükereszt: 40,2 cm magas, eredetileg famagon lévő, hétkaréjos szárvégekkel ellátott aranykereszt, amely egyben ereklyetartó is. A szentkereszt-ereklyét a szárak metszésénél illesztették be.⁹ Az esztergomi műhelyben készült tárgyat kacsfiligránok, drágakövek (zafir, gyémánt, ametiszt, smaragd) és gyöngyök ékesítik.¹⁰ Felső része 13. század második feléből származó, bizánci hatást is tükröző román stílusú alkotás, amelynek magyar (?) mestere egy kompozícióba foglalta a latin és a görög keresztet.¹¹ Az ötvösmű gombját és talpát Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) 1634-ben javíttatta ki. Ekkor készült az elő- és hátoldalon a négykaréjos, csillagsugaras Magyarok Nagyszonyaplakett, valamint – három eredeti filigrános mező felhasználásával – a talpazat, vésett aljú zománccal. Innentől fogva vált használatossá a királyavatási szertartásokon.¹² Batthyány József hercegprímás (1776–1799) jóvoltából 1790-ben négy-négy darab ametiszt és smaragdkő került rá, Keglevich Zsigmond nagyprepost bőkezűségének köszönhetően pedig 1803-ban újabb értékes drágakövekkel látták el.¹³ Írott

2. kép – A koronázási eskükereszt
<http://mek.oszk.hu/01900/01954/html/index207.html>
 (Letöltés ideje: 2012. december 1.)

forrásainkban először a 16. század első felében (1528 után) szerepel.¹⁴ Az 1659. évi összeírás összeállítója Szent István király ajándékként tüntette fel.¹⁵ Latin elnevezései: *crux*; *simulacrum crucifixi*. III. Károly a pozsonyi Szent Márton-templomban a főoltár alsó lépcsőfokára térdelve erre a keresztre tette le az egyházi esküt, majd miután megcsókolta, mindkét kezét az evangéliumos könyvre helyezve kérte az Úr áldását. A Szent Mihály-kaputól nem messze fekvő, vörös-fehér-zöld színű posztóval borított emelvényen az uralkodó kelet felé fordult, s jobb kezének két kiegyenesített ujját – mutatóujját és középső ujját – a kereszt fölé téve elmondta az úgynevezett dekrétális (világi) esküt, amelyben ígéretet tett az ország szabadságának és a rendi kiváltságoknak a megőrzésére.¹⁶

Bazilika, Kincstár és Vármúzeum. Bp., 1992. 44. (Kép: 45.); *Tóth Endre–Szelényi Károly*: A Magyar Szent Korona. Királyok és koronázások. Bp., 1999. 67.; *Szilágyi András*: Oltárkereszt. In: *Ius coronandi*. Katalógus az Esztergom–Budapesti Főegyházmegye gyűjteményeinek koronázási emlékeiből rendezett kiállításához. (Szerk. és a kiáll. rend. Hegedűs András.) Esztergom, 2012. (a továbbiakban: *Ius coronandi*, 2012.) 55–56.; *Dankó J.*: i. m. 73–75.; *Majer I.*: i. m. 73.; *Lepold A.*: i. m. 248–249.; *Cséfalvay P.*: Az esztergomi főszékesegyházi i. m. 18. Nr. 34. (Kép: 34.); *Cséfalvay P.*: Az Esztergomi Bazilika i. m. 44. (Kép: 45.)

⁷ PL AEV. Nr. 371/5. 20. és 28.; *M. Kovács J.*: i. m. 110. és 114.

⁸ PL AEV. Nr. 371/5. 22.; *M. Kovács J.*: i. m. 111.

⁹ Őrzési helye: EFK Ltsz.: 1964.4.1.

¹⁰ A koronázási eskükereszten nem található hegyikristály, jóllehet az a 11. századi „*crux gemmata*”-kon gyakori díszítőelem. Ld erről: *Zsámbéky Monika*: 14–15. századi magyar kincsleletek. *Művészettörténeti Értesítő*, 32 (1983) 3. sz. 114.

¹¹ A bizánci hatásról: *Tóth Endre*: koronázási eskükereszt. In: *MML*, VI. 2006. 75.

¹² Deér József szóbeli tájékoztatása szerint az eredeti eskükereszt a salzburgi székesegyház kincstárában található, 33,7 cm magas, 12. században készült, filigránokkal, drágakövekkel és hegyikristállyal díszített aranyozott ezüst kettős kereszt lehetett, amelyet Beckensloer János esztergomi érsek vitt magával 1476-ban, amikor I. Mátyás király ellenfeléhez, III. Frigyes német-római császárhoz menekült. Ld erről bővebben: *Kovács Éva*: Árpád-kori ötvösség. Bp., 1974. 18–19. és 46.; *Tóth E.*: koronázási i. m. 75. A salzburgi kettős kereszt Szent István-i eredetűnek s egyben 10. századi alkotásnak gondolja Csomor Lajos és Petneházy István. – *Csomor Lajos*: Szent István koronázási jelvényeinek eredete. Székesfehérvár, 1988. 14. (Historia klub füzetek 1.); *Petneházy István*: Magyarország 1000 éves ereklyéi. Kőszeg, 2000. 238–240.

¹³ *Bock, Franz*: Der Schatz der Metropolitankirche zu Gran in Ungarn. Wien, 1859. 19–22.; *Gerevich Tibor*: Magyarország románkori emlékei. Bp., 1938. 239–240. (Magyarország művészeti emlékei I.); *Rákossy Anna*:

A kincstár. 1200 év egyházművészete. In: *Az Esztergomi Bazilika*. (Szerk.: Beke Margit.) Strasbourg, 2011. 124.; *Szilágyi András*: Koronázási eskükereszt. In: *Ius coronandi*, 2012. 53–54.; *Dankó J.*: i. m. 63–65.; *Majer I.*: i. m. 71–72.; *Gerevich T.*: A koronázási i. m. 28.; *Lepold A.*: i. m. 222.; *Kovács É.*: i. m. 48.; *Cséfalvay P.*: Az esztergomi főszékesegyházi i. m. 9–10. Nr. 3.; *Cséfalvay P.*: Az Esztergomi Bazilika i. m. 28–29.; *Tóth E.–Szelényi K.*: i. m. 64–67.; *Rákossy A.*: i. m. 124.

¹⁴ *Dankó J.*: i. m. 65.; *Majer I.*: i. m. 71. Oláh Miklós esztergomi érsek 1553-ban készített leltárjegyzékében is említés történt az eskükeresztről (PL AEV. Oláh Miklós egyházkormányzata [1553–1568]. Nr. 86. Az esztergomi székesegyház leltárának restaurált eredeti, valamint másolati példánya [1553. december 17.] 2. és 4.).

¹⁵ Az 1659. évi leltárjegyzékben az alábbi bejegyzés olvasható: „Cruza alia maior similiter ex Auro puro, lapidibus itidem pretiosis ornata, a Sancto Stephano primo Regni Hungariae Rege donata, super quam Reges Hungariae tempore coronationis jurare consueverunt.” Magyarul: „A másik nagyobb kereszt hasonlóan tiszta aranyból [készült], valamint értékes drágakövekkel van díszítve, Szent István, Magyarország első királyának adománya, amely felett Magyarország királyai a koronázás ideje alatt esküdni szoktak.” (*Dankó J.*: i. m. 65.; *Majer I.*: i. m. 72.)

¹⁶ PL AEV. Nr. 371/5. 23. és 32.; *M. Kovács J.*: i. m. 112. és 116.

Apostoli kereszt: Itáliában 1480 körül aranyból és ezüsből készült, zománccal, niellóval és domborművekkel díszített, reneszánsz stílusú, 32 cm magas és 26,1 cm széles ötvösremek.¹⁷ Az a feltevés, miszerint a tárgy Francesco Francia bolognai műhelyében készült volna, nem igazolható. Latin neve: *crux; crux legationis*. A keresztszárak végén négykaréjos mezőben, sötétkék zománc felületből az előlapon felül egy kicsinyeit saját húsával tápláló pelikán, alul Mária Magdolna, a vízszintes szárvegeken Szűz Mária (a nézőnek balra, Krisztustól jobbra) és János evangélista (a nézőnek jobbra, Krisztustól balra) háromnegyed alakos domborművű képe jelenik meg. AZ INRI feliratú tábla 17. századi rátét. A hátoldalon a karéjokban a Madonna és a négy evangélista – Máté, Márk, Lukács, János – alakja látható. Zománcozott gombú szarát 1875-ben Simor János hercegprímás (1867–1891) költségén javították ki Bécsben, amelyre a *Crucem restaur. nodum et hostile novum fieri iussit Card. Simor a. d. MDCCCLXXV.* felirat utal. A szóban forgó tárgy első írásos említése 1553-ból származik.¹⁸

Az apostoli keresztet III. Károly királlyá avatásán a koronázás és a trónra ültetés után Erdődy Gábor esztergomi nagyprépost vette át Draskovich János királyi főkamarástól, és a koronázási menetben az uralkodó előtt vitte. A jelenet a magyar király apostoli küldetését igyekezett kifejezni.¹⁹

Werbőczy István elmélete szerint, amely Hartvik püspök 12. század elején összeállított legendájának közlésén alapozik, az apostoli kereszt a Magyar Királyság keresztény jellegének szimbóluma, s azonos azzal a kettős kereszttel, amelyet az „apostolnak” nevezett Szent István király az első ezredfordulón II. Szilveszter pápától kapott.²⁰ A Kálmán király (1095–1116) megbízásából összeállított életrajz szerzője nyomtatékosan hangsúlyozta: István király a pápától azzal a felhatalmazással nyert koronát, apostoli áldást és előviteli keresztet, hogy a magyarországi egyházszervezet kiépítésé-

ben és irányításában „mindkét jogn” – isteni és világi jogn – eljárhasson. Az „apostol” értelmező onnan ered, hogy miként Krisztus tanítványai, úgy István is minden előzmény nélkül, szinte a semmiből, kizárólag a római Szentszék közreműködésével teremtette meg a Magyar Királyság egyházszervezetét. A Hartvik-legenda szövegét liturgikus olvasmányként 1215-ben III. Ince pápa (1198–1216) a „mindkét jogn” kifejezés elhagyása után engedélyezte.²¹

3. kép – Az ún. apostoli kereszt
<http://www.tti.hu/lendulet/537-ius-coronandi-konferencia-es-kiallitas-esztergomban>
 (Letöltés ideje: 2012. december 1.)

¹⁷ Őrzési helye: EFK Ltsz.: 1964.39.1,2

¹⁸ PL AEV. Oláh Miklós egyházkormányzata (1553–1568). Nr. 86. Az esztergomi székesegyház leltárának restaurált eredeti, valamint másolati példánya (1553. december 17.). 2. és 4.; [Franz] B[ock]: Das apostolische Kreuz im Graner Domschatze (Mit 1 Holzschnitt). *Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, 14 (1869) LXVI–LXVII.; *Tiberio Gerevich*: Ippolito d' Este, Arcivescovo di Strigonio. *Corvina*, 1 (1921) 49.; *Szegfű László*: Néhány X–XI. századi magyar hatalmi jelvényről. In: „Fons, skepsis, lex.” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. (Szerk. Almási Tibor–Révész Éva–Szabados György.) Szeged, 2010. 424–426.; *Decsy S.*: i. m. 55–56.; *Fr., Bock.*: Der Schatz i. m. 7–8.; *Dankó J.*: i. m. 71–73.; *Majer I.*: i. m. 72–73.; *Ipolyi A.*: i. m. 214–215.; *Gerevich T.*: A koronázási i. m. 28–29.; *Lepold A.*: i. m. 239.; *Cséfaly P.*: Az esztergomi főszékesegyházi i. m. 16. Nr. 27.; *Cséfaly P.*: Az Esztergomi Bazilika i. m. 41–43.; *Tóth E.–Szelényi K.*: i. m. 67. Az apostoli kereszt Szent István korában még egyszerű, hordozható rúdra helyezett latin kereszt volt, s csak később azonosították a kettős kereszttel. A keresztet Árpád-kori történetéről jó áttekintést nyújt Dávid Katalin összefoglaló munkája: *Dávid Katalin*: A kereszt mint jel és ereklye az Árpád-kori Magyarországon. Bp., 2003. 19–26.

¹⁹ PL AEV. Nr. 371/5. 21., 29. és 44–45.; *M. Kovács J.*: i. m. 111. és 121.

²⁰ *Werbőczy István*: Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve. Latin–magyar kétnyelvű kiadás. Az 1894-es fordítást készítette és bevezette Csiky Kálmán. Az 1990-es kiadás bevezető tanulmányának szerzője Bónis György. Bp., 1990. 78. (I. rész, 11. cím, 3. §.) (Tudománytár); *Bertényi Iván*: Új magyar címertan. Bp., 1993. 66.

²¹ *Bogyay Tamás*: A Szent Korona, mint a magyar történelem forrása és szereplője. In: Nyugati magyar esszéírók antológiája 1986. (Vál. és szerk. Borbándi Gyula.) Hága, 2005. 43.; *Borosy András*: apostoli királyság. In: MKL, I. 1993. 353.; *Szovák Kornél*: apostoli királyság. In: Az Árpádok világa. Magyar művelődéstörténet a kezdetektől 1301-ig. (Főszerk. Szentpéteri József. Szerk. Stemler Gyula.) Bp., 1999. 294. (Magyar Kódex 1.). Ennek ellenére a Magyar Királyság uralkodói számos alkalommal megpróbáltak érvényt szerezni apostoli királyi igényüknek, ám erőfeszítéseik a 18. század derekáig sikertelennek bizonyultak. Végül Mária Terézia királynő (1740–1780) 1758. augusztus 14-én a Római Kúriától megkapta az „apostoli király” (*rex apostolicus*) címet, de XIII. Kelemen pápa (1758–1769) külön kiemelte, hogy ezzel semmiféle jog nem jár együtt. Az más kérdés, hogy a királynő és tanácsadói nem így vélekedtek az ügyről, s a pápai adományt jogalapul használták fel az egyházi ügyekbe való beavatkozásra. Ld. erről bővebben: *Fraknoi Vilmos*: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Történeti tanulmány. Bp., 1895. 471–480.; *Hermann Egyed*: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. 303. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I.); *Adriányi Gábor*: A magyar királyok apostoli címe. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2 (1990) 77–87.; *Bertényi Iván*: Hozzászólás Adriányi Gábor előadásához. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2 (1990) 89–91.; *Katus László*: Egyházi-politikai kapcsolatok a török kiűzése után (1700–1848). In: Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve. (Szerk. Zombori István.) Bp., 1996. 181.; *Katus László*: Egyházi és politikai kapcsolatok a török kiűzése után (1700–1848). In: A magyar kereszténység ezer éve. (Szerk. Cséfaly Pál és Maria Antonietta De Angelis.) Bp., 2001. 104–105.

KÖNYVISMERTETÉS

Négy címertani munkáról

Milan Šišmiš (zost.): *Erbové listiny. Patents of Arms.* (Bibliotheca Heraldica Slovaca 5.) Slovenská Genealogicko-Heraldická Spoločnosť, Martin, 2006. 236 p. (ISBN 80-89023-86-X)

A szemrevaló kiállítású, keménytablás kötésben megjelent szlovák nyelvű kötet a 2005. október 19–20-án Turócszentmártonban (Martin) tartott „Erbové listiny”, azaz „Címereslevelek” című nemzetközi konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatát tartalmazza. A nagy érdeklődést kiváltó konferenciát a Szlovák Genealogiai és Heraldikai Társaság (Slovenská Genealogicko-Heraldická Spoločnosť, a továbbiakban: SGHS) szervezte és három országból is érkeztek rá előadók: Szlovákiából, Csehországból és Magyarországról.¹

A konferenciát és a kötetet is a szlovák heraldika doyenje, akkoriban a Nemzetközi Heraldikai Akadémia tagja és az SGHS tiszteletbeli elnöke, az akkor 75 éves Prof. Dr. Jozef Novák, Dr. Sc. tiszteletére ajánlották, aki maga is tartott előadást, amelyben körüljárta a címereslevél fogalmát, történetét, jellegzetességeit. A tanulmánykötet három részre tagolódik: a Milan Šišmiš, az SGHS titkára által írt rövid bevezetőt (7. o.) követi a szlovák, cseh és magyar szerzők 22 kisebb-nagyobb közleménye (9–211. o.), amelyek angol nyelvű összefoglalóit is olvashatjuk (212–221. o.), végül a munkát név-, hely- és tárgymutató zárja (222–236. o.).

A közzétett előadások a heraldika és az ahhoz kapcsolódó segédtudományok széles spektrumát fogják át. A legtöbb cikk egy-egy család címereslevelét vagy címerhasználatát járta körül: így Frederik Federmayer az illésházai Illésházy család pecsétjeivel, Karel Maráz a chlumi és košumberki Slavata család adományleveleivel (1616, 1621, 1626, 1642), Juraj Roháč (aki a konferencián nem adott elő) hradnai Holy Pál (1488), Radoslav Ragač a Fabricius család (1621), Martin Bartoš a lőcsei Hain család (1652), Elena Síkorová a cseh nemyšli Mitrovszky család (1790) címereslevelével foglalkozott. Többen tanulmányoztak városi vagy községi címeradományokat, így Božena Malovcová Késmárk város (1463), Leon Sokolovský Klenóc község (1853), Šarlota Drahošová pedig Bars vármegye (1552, 1668) armálisait mutatta be. Dušan Buran, aki szintén nem adott elő a konferencián, *Az udvar és a városháza között – a városháza és a káptalanház között. A felsőmagyarországi városok 15.*

századi címeresleveleinek díszítéséhez fűzött művészettörténeti jegyzetek című tanulmányában észak-magyarországi városok (Kassa, Pozsony, Késmárk, Bártfa, Lőcse) középkori címeresleveleit elemezte művészettörténeti szempontból. Vladimír Rábik a települési címeres pecsétekhez használt viasz színével és az ezzel kapcsolatos királyi adománylevelekkel foglalkozott, amelyek közül tizenötöt közre is adott, a különböző települések által használt pecsétviasz típusait összefoglaló táblázattal egyetemben. Tomáš Krejčík a 15–18. századi cseh címereslevelek diplomatikai tárgyú elemzését közölte. Többen intézmény- és jogtörténeti szempontból jártak körül a témakört: Marek Starý a csehországi címeradományozás ottani jogi körülményeit ismertette, a Jiří Brňovják–Pavel Hruboň szerzőpáros a VI. (III.) Károly idején a bécsi kancellárián működött címerinspektorátussal és az általa végzett címervizsgálattal foglalkozott, Jan Županič pedig a Habsburg Birodalomban a 18–19. században alkalmazott, eredetileg Mária Terézia által 1752-ben megszabott heraldikai és címereslevél-kiadási szabályzat és gyakorlat elemzését publikálta. Zbynek Žouželka a 19. századi osztrák nemesi lajstromok morva és sziléziai szempontú forrásértékét mutatta be, míg a heraldika és a falerisztika kapcsolatának témakörében ketten is alkottak: Igor Graus (Roháčsal és Burannal együtt ő sem adott elő a konferencián) és az egyetlen magyar előadó, Pandula Attila egyaránt a mindenkor adományozott címerekben megjelenő különböző lovagrendi jelvényeket (Sárkány-rend, Szent István-rend, francia Becsületrend, konstantini Szent György-rend stb.) vizsgálták konkrét példák alapján. Végül, de nem utolsósorban Karel Müller a különböző cseh és szlovák közgyűjtemények által összeállított címereslevél-jegyzékeket ismertette és véleményezte, Zdenko G. Alexy pedig a szlovák vonatkozású címereslevelek nyilvántartásának mikéntjéről és a magyar közgyűjteményekkel való együttműködés szükségességéről fejtette ki véleményét. A sort Radoslav Ragač rövid közleménye zárja, amelyben a magánkézben lévő armálisokról való információszerzés fontosságára hívta fel a figyelmet. A kötetben meg nem határozott oknál fogva Ferdinand Uličný és Jakub Hrdlička előadásai nem jelentek meg.

Az ilyen tematikájú kiadvány esetében elvárható módon színes képekkel illusztrált és gazdagon jegyzetelt kötet – ahogy szinte az egész szlovák heraldikai és genealogiai irodalom – jóformán minden cikkében magyar vonatkozásokat tartalmaz. Éppen ezért ezúton is fel kívánom hívni a figyelmet arra, hogy az e téren egyébként igen aktív északi szomszédunk heraldikai és ehhez kapcsolódó szakirodalmára a magyarországi szakmának oda kell figyelnie, hiszen

¹ A konferencia ismertetése megjelent: *Pandula Attila: A Szlovák Heraldikai és Genealogiai Társaság Címereslevelek című nemzetközi konferenciája. Turul, 79 (2006) 51–53.*

a szlovák kutatók által feldolgozott forrásbázis gyakorlatilag teljes egészében hungarikának tekinthető. A címerek és címereslevelek iránti szlovák és cseh érdeklődést jól mutatja, hogy az SGHS az első után hat évvel, 2012. október 23–24-én, azonos helyszínen megtarthatta az „Erbovní listiny II” című konferenciát is, amelynek tanulmánykötetével azonban a szervezők még adósa.

Michal Fiala–Tomáš Krejčík–Jiří Brňovják–Jakub Hrdlička: Litterae armorum. Erbovní listiny národního archivu v Praze. (Nobilitas in Historia Moderna 4.) Archiv hlavního města Prahy – Ostravská univerzita v Ostravě; Ostrava–Praha, 2011. 134 p. CD-ROM melléklettel. (ISBN 978-80-86852-34-8 [Archiv hlavního města Prahy], ISBN 978-80-7368-842-4 [Ostravská univerzita v Ostravě], ISBN 978-80-7368-843-1 [Ostravská univerzita v Ostravě, CD-ROM])

A tetszetős kiállítású, a mellékelt CD-ROM alcímének megfelelően multimédiás kiadvány az Ostravai Egyetem Bölcsészettudományi Karának Történelem Tanszéke által már évek óta működtetett (és a karon működő Gazdaság- és Társadalomtudományi Központ által finanszírozott) kutatási projekt, a *Nobilitas in historia moderna* keretében megjelent könyvsorozat negyedik köteteként látott napvilágot. A nemzetközi összefogásban, cseh, szlovák, lengyel és osztrák kutatók részvételével működő projekt célkitűzése az újkori csehországi illetve Habsburg-monarchiabeli nemesség életének, politikai, kulturális és társadalmi szerepének széleskörű, akár mesterszakos vagy doktori diplomamunkák keretében történő vizsgálata, továbbá nemzetközi konferenciák és szemináriumok szervezése által az ezzel kapcsolatos információcserének biztosítása, és ezeknek a kutatások publikálása.² A sorozatban eddig megjelent egy tanulmánykötet a 18–19. századi cseh nemesség üzleti életéről (Brňovják–Zářícký [szerk.], 2008), egy másik a nemességre, nemesítésekre vonatkozó írott forrásokról (Brňovják et al., 2009), valamint a felsősziléziai barokk kori nemesség képviselője, Kryštof Bernard Skrbenský z Hřístě emlékiratainak kommentált kiadása (Brňovják et al., 2010), a most tárgyalt kötet, végül még egy tanulmánykötet, ezúttal a felső-sziléziai nemességről általánosságban (Brňovják et al., 2012).³

A jelenleg ismert kötet fizikailag két részből áll: a papíralapú kötet mellett a papírtartóban találjuk a tulajdonképpeni forrásközlést és a képanyagot, valamint a teljes nyomtatott anyagot tartalmazó CD-ROM-ot is. A kötet tartalmazza a Brňovják és Hrdlička által írt előszót (7–10.), a bevezető tanulmányt (11–72.), a publikált forrásanyag rövid leírását (73–74.), a kiadott címereslevelek regesztákból álló jegyzékét (75–93.), a bevezető és a tanulmány német nyelvű fordítását illetve összefoglalóját (94–101.), végül a forrás-, irodalom-, rövidítés- és képjegyzéket (102–123.), valamint a tárgymutatót (124–134.).

A Tomáš Krejčík tollából származó, *Új ismeretek a címeres és nemesítő oklevelek fejlődéséről* címet viselő tanulmány igen kimerítően foglalkozik a címereslevelekkel mint iratokkal, különös tekintettel azok formai jellemzőire, szembeállítva a többek között Csehországban is alkalmazott birodalmi oklevélkiadási gyakorlatot

a térségben az armálisok tekintetében kissé „különutas” magyarul. A vonatkozó közép-európai (cseh, szlovák, lengyel, osztrák) szakirodalom áttekintését követően Krejčík behatóan foglalkozik az armálisok különböző típusú díszítményeivel, a könyv alakúak kötései, végül szinte minden részletre kiterjedően elemzi a címerfestményeket, azok minden, a címeren kívüli részét is beleértve. A címerminiatúrákat nyolc kategóriára osztja a címerszőnyeg kitöltésének módja, tartalma alapján (pl. a tájkép, a márványpadló és -talapzat, a kísérőcímer, az architektonikus háttérelmek vagy a különböző allegorikus mellékalakok meglététől vagy hiányától függően), amelyeket részletesen le is ír. A szerző kitér a kancelláriai címerfestészetre és címerfestőkre is, értékes adatokat közölve a 18. században állandósult tisztség viselőiről, így például a nálunk is ismeretes Krahl családról. Összegzi a címereslevelekben megfestett címerek művészettörténeti fejlődését is a 14. századi kezdetektől a monarchia végéig. Összességében igen figyelemreméltó írásról van szó, amely ráadásul olyan szemszögből tekinti át a címeresleveleket, amely a magyarországi szakirodalomból ilyen átfogó jelleggel gyakorlatilag hiányzik.

A kutatás fő forrásbázisául és a digitális forráskiadvány alapjául a cseh Nemzeti Levéltárban, Prágában (*Národní Archiv v Praze*) őrzött mindazon oklevelek szolgáltak, melyekben az adományozott, megerősített és/vagy bővített címer leírása és miniatúrája, vagy ezek legalább egyike megtalálható volt. Ezért ugyan kimaradt néhány olyan megerősítés, amely nem teljesítette ezt a kritériumot, azaz sem megfestve, sem leírva nem volt benne a címer, de ezzel együtt a kiadott gyűjtemény összesen 199, túlnyomórészt eredeti oklevelet számlál. A közel kétszáz, főként német, kisebb részben cseh és latin nyelvű oklevél az 1420–1918. évkörből származik, így a címereslevéladás gyakorlatilag teljes korszakát felöleli. A 199 oklevél 38 különböző adományozótól származik, akik közül a maga 38 darabjával kiemelkedik I. Ferdinánd király, s akik között egy-egy adománnyal képviseltetik magukat Zsigmond király (No. 1.), V. Károly császár (No. 10.), Mátyás osztrák főherceg, a későbbi II. Mátyás (No. 83.), I. (IV.) Károly császár (No. 199.), sőt, I. Napóleon francia császár is (No. 189.). A közreadott gyűjtemény túlnyomó részét magánszemélyeknek adott adományok alkotják, a többi pedig céhnek (No. 47.: a prágai bogrnárcéh), egyházi intézményeknek (No. 8.: a doksan-i kolostor; No. 105.: egy plébániatemplom és egy kolostor Prágában), valamint településeknek (No. 2.: Krupka; 6.: Kozojedy; 199.: Dolní Poustevna) szól.

A kötethez mellékelt CD-ROM-on található a kiadvány digitálisan megvalósított része. Az adathordozót megnyitva egy egyszerű megjelenítő felület jelenik meg, amely alapvetően két részre oszlik. Jobboldalt az adott oklevél címerfestményének jó minőségű, színes, digitális képe látható (ez többféleképpen nagyítható is), baloldalt pedig az oklevélhez tartozó, igen részletes és tartalmas szöveges leírás. Ez a következő részekből áll: 1.) fejrész, amely röviden tartalmazza az irat alapvető tartalmi adatait, azaz az adomány dátumát, kiadásának helyét, a kiadót, valamint a kedvezményezette(ke)t és a tárgyat; 2.) a teljes oklevélszöveg közlése, amelyből azonban kihagyták a formulárisabb részeket, így pl. az *intitulatio* nagyobb részét, vagy a *corroboratio* bizonyos részeit; 3.) az oklevél fizikai leírása, amelybe beletartozik a nyelv, a fennmaradási forma, a hordozóanyag, a méretek, a pecsét formai meghatározása (pl. hogy pecsétfészkekben van-e), végül a pecsétzsinór színei, illetve indokolt esetben kitértek az oklevél állapotára is, például ha „a plica egy

² A projektről bővebb információ található a honlapján: <http://katedry.osu.cz/khi/nhm/> (hozzáférés: 2014.10.22.)

³ Az egyes kötetekről részletesen: <http://katedry.osu.cz/khi/nhm/publikace.html> (hozzáférés: 2014.10.22.)

részét levágták”; 4.) az irat pontos levéltári jelzete; 5.) szakirodalmi hivatkozások, főként cseh és német nyelvű kiadványokból, rövidítve; 6.) a címer korszerű, cseh nyelvű, mindig a szöveg alapján készült leírása (így a meg nem festett címerek is le lettek írva), amelyben a festmény megléte esetén megadták annak helyét és méreteit is; 7.) a címerfestmény leírása, amely a címerszőnyeg minden elemére kiterjedt; végül 8.) megjegyzések, amelyek leginkább a festmény és a szöveg esetleges eltéréseit vagy a szöveghez a festmény alapján fűzött pontosításokat jelentették. Kényelmes funkció, hogy a középvonal mellett található kis „+” gombokkal a szöveget illetve a képet teljes képernyősre lehet állítani. A két fő elem kivül a felületen 1–4. sorszámossal, PDF formátumban megtaláljuk a kötetben is szereplő bevezetőt, tanulmányt, jegyzéket és német összefoglalót is. Baloldalt alul található az irodalmi és egyéb rövidítésjegyzék legördülő menü formájában. Végül efölött találjuk a keresési lehetőségeket, amelyek segítségével helyre, személynévre és tisztiségre tudunk keresni az adatbázisban – szintén legördülő listából választva. A lemez mindezekon túl hangzóanyagot is tartalmaz: különböző (részben) heraldikai témájú történeti forrásokból, így Bartolus de Saxoferrato: *Tractatus de insignis et armis*, illetve Smil Flaška z Pardubic a Rychemburka *Nová rada* című műveiből is meghallgathatunk mai csehre fordított részleteket Alfred Strejček színiész előadásában. Tulajdonképpen csak két hiányosság említhető a forráskiadvánnyal kapcsolatban: egyrészt jó lett volna egy lehetőség a szabad szövegű keresésre, másrészt pedig még informatívabb lehetett volna az adatbázis, ha nem csak a festményekről közölne képeket, hanem az egész oklevélről.

A magyarországi gyakorlattól eltérően, amely szerint a nemes- és címeradományozás kizárólagos felségjog volt, a Német-Római Birodalomban, és így Csehországban is, a király delegálta ezt a jogot (*velká komitiva*, *grosse Komitive*) azon előkelőknek, akik a császári palotagrófi (*císařský palatin* vagy *falckrabí*, *kaiserliche Hofpfalzgraf*, *comes palatinus caesareus*) méltóságot viselték, s így adományozhattak nemességet és címet is az arra érdemeseknek. Ilyen típusú adománylevélből 15 darabot találhatunk a gyűjteményben. Szintén érdeklődésre tarthat számot az az oklevél, amelyben I. Lipót 1680-ban úgy rendelkezett, hogy a prágai Szent Vencel szemináriumban végzett azon nemtelen származású hallgatók, akiket a Károly-Ferdinánd Egyetemen a bölcsészettudományok *magister*-évé avattak, automatikusan cseh nemességet (*nobiles de lauro*) és közös címet kapjanak (No. 138.). Különleges darabnak tekinthető a vogtlandi nemesség képviselői által 1730-ban kiadott oklevél Liebman Kasimir von Beußt nemesi származásának megerősítéséről (No. 165.). A sok látványos címerkép között számos heraldikai érdekességet is találhatunk, ilyenek például a szarka (No. 159.), a koronás cethal (No. 145.), a sáska (No. 33.), a medvemancs (No. 181.), a földgömb (No. 112.), a hód (No. 170.), a hegyes koronás aranysisak (No. 120.), vagy a tompa nyílveszők (No. 79.) szerepeltetése a pajzsban. Az élő heraldika korának egyszerűségét idézi az utóbb Magyarországra is átszármazott pabienitzi gróf Woracziczky család késsel és ezüsttel negyedelt, egyébként tar címerpajzsa (No. 149.). Kiemelendő még a doksany-i kolostor prépostjainak 1519-ben Budán adott pecsétadományozó oklevél is, amelyben a címerfestmények módjára egy téglalap alakú címerszőnyegben egymás tetejére helyezve ábrázolták a mandorla alakú nagyobb és a kör alakú titkospecsétet is (No. 8.). Mint köztörténetileg is érdekes darabot, Klemes Wenzel von Metternich gróf 1813-ban kelt hercegi és

címerbővítő oklevélét említem meg, amely a 190-es szám alatt szerepel az adatbázisban.

Külön említésre méltó a gyűjteményben található négy darab magyar címereslevél. Ezek az alábbiak:

II. Mátyás magyar király Sággy Péternek és Györgynek magyar nemességet és címet ad, 1610.10.19. (No. 83.);

I. Lipót magyar király Kirchenbauer János Jakabnak és családjának magyar nemességet és címet ad. Pozsony, 1659.11.29. (No. 127.);

I. Lipót magyar király Rosz de Thorntoun Vilmosnak és családjának magyar nemességet és címet ad. Laxenburg, 1672.05.09. (No. 135.);

Ferenc József magyar király jóváhagyja, hogy hatházi Gombos László ny. vezérőrnagy örökbe fogadja Arner László hadnagyot és Johnon Gergely hadnagyot, valamint engedélyezi az örökbefogadottaknak, hogy mostohaapjuk magyar illetve erdélyi nemességét és címerét használják (No. 195.).

Összességében elmondható, hogy a kiadvány alaposan és reprezentatív módon bemutat egy jelentős levéltári címereslevél-gyűjteményt, s számunkra betekintést nyújt a Cseh Királyság törtelmének egy igen látványos szeletébe.

Szekeres Attila István: Litterae armales. Címeres nemeslevelek Románia Országos Levéltárának Kovászna megyei fiókjában. Diplome de înnobilare și blazon aflate în fondurile Biroului Județean Covasna al Arhivelor Naționale ale României. Sepsiszentgyörgy, T3 Kiadó, 2013. 86 p. (ISBN 978-973-1962-48-1)

A nem túl nagy terjedelmű, de szemrevaló forrásismertető könyvecske jól illeszkedik Szekeres Attila István erdélyi heraldikus eddigi, főképpen a címertan és a címerhasználat erdélyi vonatkozásait vizsgáló munkásságába. A magyar–román kétnyelvű kiadvány témája megegyezik a szerző által a Babeş-Bolyai Tudományegyetem történelem szakjának elvégzésekor, 2008-ban megvédett dolgozatával, amennyiben a Román Nemzeti Levéltár Kovászna megyei, azaz sepsiszentgyörgyi fiókjának armálisait mutatja be.

A kötet a szerző Előszavával kezdődik, amelyből megtudjuk, hogy a szóban forgó anyagot 2008 óta már körüljárta konferencia-előadásban s részben publikálta is, végül a teljes kiadásra a jelen keretek közt kerülhetett sor. A törzsszöveg négy fejezetre tagolódik, ezek a *Nemeslevelek* (6–7. o.), *Címer nélküli armálisok* (7–11. o.), *Címerképpel ellátott nemeslevelek* (11–30. o.) és *Következtetések* (30–32. o.) címetek viselik. A kötet közepén helyezkedik el a címereslevelekkel foglalkozó kiadvány esetében szinte elengedhetetlen színes képanyag, amelyben minden egyes ismertett oklevélről és azok címerfestményeiről is találunk a szerző által készített felvételeket (33–56. o.). A kötet második fele a magyar szöveg román nyelvű változatát tartalmazza, amelyet szintén Szekeres készített el, s Dr. Tudor R. Tiron heraldikus, a Román Akadémia Heraldikai, Genealógiai és Szfragisztikai Nemzeti Bizottságának tagja írt hozzá bevezetőt. A könyv egy magyar és román szakmunkákat egyaránt tartalmazó irodalomjegyzékkel (84. o.), egy angol nyelvű absztrakttal (85. o.) és a tartalomjegyzékkel zárul.

A *Nemeslevelek* fejezet elsőként általánosan ismerteti a fent említett sepsiszentgyörgyi levéltárban őrzött tizennégy, 1568 és 1792 között keletkezett eredeti címereslevelet. Ezt követően részletesen kifejti – mintegy a két csoportra bontás indoklásaképpen –, hogy

miért fordulhatott elő, hogy egy armálisban nem találunk címerfestményt. Eszerint a fizikai okokat (mint a címerkép ollóval történő kivágása, vagy az oklevél hiányos fennmaradása) leszámítva elsősorban az erdélyi megnevesítettek szerény anyagi lehetőségeit okolhatjuk a taksa kifizetésének, így a kép megfestésének elmaradásáért.

A hét oklevelet⁴ bemutató második fejezetben a szerző az egyes iratokról megadja az adományozó, az adományos(ok) és az ellenjegyző(k) nevét, a két utóbbit nagyon helyesen betűhív átírásban is, az adomány helyét, keltét és tárgyát, az esetleges kihirdetési záradék adatait. Rendkívül precíz állapotleírást ad az oklevelekről, beleértve minden elképzelhető méret, így a címerkép, a plica, a szövegűkötő, a pecsét méretének megadását is. Közli az adománynak az erdélyi vagy magyar Királyi Könyvekbe való esetleges bejegyzésének tényét és helyét is. Egy forráskiadvány alapvető ismérve, a levéltári jelzet pontos megadása sem hiányzik, ezt lapalji jegyzetben teszi a szerző. Mindezen információkat minden esetben az alapvető családtörténeti szakirodalomban⁵ az aktuális családról és a címereslevélről magáról fellelhető adatok közlése zárja. A szintén hét armalist⁶ ismertető, a címerképek megléténel és a szerző ezek iránti érdeklődésénél fogva érthető módon az előzőnél lényegesen terjedelmesebb harmadik fejezet szerkezete természetesen hasonlít az előzőére. Kiegészül viszont a címerre vonatkozó információkkal, mégpedig az oklevélszövegben szereplő latin illetve német nyelvű címerleírás teljes közlésével és fordításával, valamint a címerfestménynek a legapróbb részletekig lemenő, végtelenül precíz műleírásával, és esetenként valamely kapcsolódó heraldikai vagy történeti kitekintéssel, kommentárral. A kötet végül egy „Következtetések” című rövidke fejezettel zárul, amely egyébként joggal viselhetné az „Összegzés” címet is, hiszen gyakorlatilag a címerképes oklevelekről írottak tömör összefoglalását olvashatjuk benne.

Összességében elmondhatjuk, hogy egy viszonylag kicsi, de összetételénél fogva az erdélyi címereslevelek műfaját mintegy válogatásként jól képviselő gyűjtemény pontos és részletes bemutatását, s így a közgyűjteményi tematikus forráskiadás egy jól használható és követésre érdemes példáját tartjuk a kezünkben.

Néhány óhatatlanul becsúszott hibára, pontatlanságra azonban fel kell hívnom a figyelmet. A 8. oldalon az adományosok felsorolásában *Georgius* Balint tévesen Bálint *Gergely*ként szerepel, holott a György a megfelelő név. A Baczarábai-oklevélnél a szerző nem említi a fejedelem aláírását – sem annak hiányát –, pedig ott kell lennie (a képen nem látszik a plicától), ezzel szemben a Radó, másnéven Bakcsi-armális esetében kifejezetten Lipót király aláírásának

hiánya szerepel a szövegben, pedig az jól látható a reprodukción is. A Budai-adománynál lemaradt a plicán szereplő kihirdetési záradék ismertetése. Említés nélkül maradt a tény, hogy, amint az a Kaczkóy, másként Tompca-adomány szövegéből kiderül, azon eredetileg III. Károly „secretum maius sigillum”-ának, azaz nagyobb titkospecsétjének kellett függenie, tehát a jelenleg az oklevéllel együtt őrzött és külön fotón (42. kép) bemutatott királyi pecsét biztosan nem hozzá tartozik (a kép, pontosabban a sas és a pajzs alakja alapján talán III. Ferdinánd titkospecsétje lehet). Végül az utolsó, Damó névre kiállított oklevél egyes lapjain található illetékbélyegzőn látható „2 F” feliratot tévesen II. Ferenc monogramjaként oldja fel a szerző, pedig ugyanezt a – feltehetően kétforintnyi („duo floreni”) összeget jelölő – bélyegzőt már Mária Terézia óta⁷ megfigyelhetjük az okleveleken, és valójában az okirat kiállításáért kiszabott taksa megfizetését igazolja, többek közt négyforintos,⁸ illetve 15 krajcáros⁹ névértékű társaival egyetemben.

Kiseb hiányérzetet kelthet, hogy a kihirdetési záradékok adatai következtlenül vannak megadva, a mindenkor megadott teljes dátumon kívül (a 19. oldalon 1929 helyett feltehetően 1629 értendő) hol a kihirdető vármegye, hol a kihirdetésnek helyet adó település neve marad ki – csak a Kelemen-armálisnál olvasható mindhárom adat. Vélhetően nem minden jelentőséget nélkülöz, hogy a magyarországi és erdélyi címereslevelekben mindenkor meg van adva, hogy az illető adományost éppen Magyarország vagy Erdély nemesei közé emelik (vagy mindkettő, mint az Erdélyben Bocskai Istvánig történt), ám ez az információ nem olvasható a leírásokban. Logikátlanok tűnik – és ez már komolyabb hiányosság – az a gyakorlat, hogy a címerképet nélkülöző armálisokban olvasható címerleírást nem közli a szerző, s így semmit sem tudunk meg az azokban adományozott címerekről, amelyek pedig a szöveg alapján rekonstruálhatók lettek volna. Végezetül, ki kell térnem a szerző által készített és – az egyébként többek között szintén erdélyi címerekkel foglalkozó – Szalkai Tamás által ellenőrzött latin fordítások esetenkénti pontatlanságára is. Az ellenjegyzők aláírásában szereplő tisztség-név következetesen „secretar”-ként és „cancellar”-ként szerepel, ami helyesen – a rövidítés feloldásával – „secretarius” és „cancellarius” lett volna. A címerleírások fordításainál pedig sajnos előfordul, hogy a latin eredeti és a magyar fordítás között jelentős eltérések tapasztalhatók. Hogy csak az egyikből, a Vrissevecs-armálisból ragadjak ki példát, a sisakdíszre vonatkozó „columbam albam expansis alis inferiori conformem”¹⁰ szövegrészt hibásan „fehér galamb, kiterjesztett szárnyait *alacsonyán tartva*” formában fordítja, a címerleírás végén pedig a „quemadmodum haec omnia in principio sive capite praesentium litterarum nostrarum pictoris edocta manu artificio propriis genuinis suis coloribus clarius depicta, lucidius ob oculos intuentium posita conspiciuntur” mondat így fest a fordításban:

⁴ Szentmihályfalvy Péter, 1568; étfalvi Csiszér Mihály, 1609; barátosfalvi Nagy István és a parancsnoksága alatt álló katonák, 1611; dálnoki Lázár István, 1643; illyefalvi Bodoki Mihály, 1664; vajdahunyadi Baczarábai István, 1685; Radó alias Bakcsi András, 1703.

⁵ *Reichenauer von Reichenau, Constantin–Csergheő, Géza von–Bárczay, Oscar von: J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Siebenbürgen.* Nürnberg, 1896.; *Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal I–XII.* Pest, 1857–1868; *Kempelen Béla: Magyar nemes családok I–XI.* Budapest, 1911–1932; *Sándor Imre: Czimerlevelek I–II.* Kolozsvár, 1910–1912; *Andrássy Gyula gróf (bev.): Magyarország címeres könyve.* Budapest, 1913.; *Pálmay József: Háromszék vármegye nemes családjai.* Sepsiszentgyörgy, 1901.

⁶ Marosvásárhelyi Békésy János, 1610; alsócsernátoni Kelemen György, 1628; angyalosi Borbély alias Forró Ferenc, 1629; Vrissevecs alias Berdóczy Miklós, 1662; beresztelki Budai Mihály, 1698; Kaczkóy alias Tompca Sándor, 1712; lisznyói Damó József, 1792.

⁷ Pl. Christian Schön 1765. évi (MNL OL R 126 – 1. t. – No. 42.) és Peter Affolder 1779. évi (MNL OL R 126 – 1. t. – No. 53.) címereslevelein.

⁸ Pl. Franz Hutschenreiter 1817. évi címereslevelén (MNL OL R 126 – 1. t. – No. 77., a bélyegző felirata: „4 F”, azaz „4 floreni”) és Peter Mekarski 1821. évi adománynál (MNL OL R 126 – 1. t. – No. 60., a bélyegző felirata: „4 Gulden”).

⁹ Pl. Peter Mekarski 1821. évi adománynál (MNL OL R 126 – 1. t. – No. 60., a bélyegző felirata: „15 Kreutzer”).

¹⁰ Helyesebb fordítása: „az alul lévővel [ti. a pajzsbelivel] megegyező fehér galambot kiterjesztett szárnyakkal”.

„ahogyan *jelenlegi híres festőnk* tanult keze által fent, elől megfestve látszik”.¹¹

A latin fordítások hiányosságaitól és a néhány kisebb hibától eltekintve azonban a kicsi, de annál részletesebb és precízebb leírásokat közlő kötet, remélem, követendő példa lesz a romániai levéltárak magyar és erdélyi címereslevél-kincsének reménybeli jövőbeni forráskiadásai számára, amelyek nélkül ennek az igen látványos és nagy forrásértékű irattípusnak a határon túlra szakadt állománya gyakorlatilag ismeretlen maradna számunkra.

Körmendi Tamás (szerk.): *Középkori magyar címereslevelek I. 1439–1503*. ELTE Eötvös Collegium, Budapest, 2013. 96 p. (ISBN 978-963-89596-7-6)

Áldásy Antal a *Monumenta Hungariae Heraldica* 1926-ban megjelent harmadik, utolsó kötetének előszavát azzal zárja, hogy a kötettel jó időre lezárul a Fejérpataky László által 1901-ben elkezdett sorozat kiadása, s talán majd csak az utókor fogja tudni feleleveníteni ezt a vállalkozást.¹² Most elérkezett ez a pillanat, hiszen Körmendi Tamás és az ELTE és az Eötvös Collegium fiatal hallgatóiból és doktoranduszaiból verbuvált munkacsoportja komoly munkával huszonegy, teljes szövegükben jobbára kiadatlan középkori címereslevelet¹³ tett közzé e kis kötetben.

A kiadvány a Körmendi Tamás által írt bevezetőből (5–7. o.), egy rövidítés- és irodalomjegyzékből (8–12. o.), a huszonegy oklevél közzétételéből (13–92. o.) és az illusztrációkból (93–96. o.) áll. A bevezetőből kiviláglik, hogy a munkának kettős célja volt: egyfelől a fent már említett forráskiadási hagyomány folytatása, másfelől pedig a pályakezdő kutatók, történészek szakmai fejlődésének előmozdítása, hiszen a címereslevelek feldolgozása során a diplomatikától a heraldikán és a genealógián keresztül az archontológiáig mindenféle segédtudományba belekóstolhattak, s így komoly módszertani gyakorlatra tehettek szert. A kötet tartalomjegyzékét nézve feltűnik, hogy az oklevelek egyébként időrendben haladó sora Albert király armálisával kezdődik. Ennek oka, hogy a négy Anjou-kori címereslevelet már kiadták, a Zsigmond-koriak kiadása pedig – amint a bevezetőből kiderül – a jelen kötetben is két oklevelet jegyző Kálmán Dániel jóvoltából, előkészületben van. Körmendi részletesen ismerteti a kiadás módszertani oldalát is. Ennek megfelelően minden oklevél leírása a legfontosabb adatokat közlő fejrészéből, az oklevél levéltári jelzetét, fizikai leírását (állapotát, méreteit), az

¹¹ Helyesebb fordítása: „amint mindez jelen oklevélünk elején avagy tetején a festő tanult keze és művészete által saját valódi színeivel világosabban meg van festve, és a szemlélők tekintete előtt tisztábban látszik”.

¹² *Monumenta Hungariae Heraldica*. Magyar czimeres emlékek. III. (Szerk. Áldásy Antal): Bp., 1926.

¹³ 1. Perneszi, 1439; 2. Félégyházi, 1449; 3. szokonyai Fejér, 1453; 4. pucky Flins, 1454; 5. Szentei alias Sárói, 1456; 6. csíkszentmártoni Bec, 1456; 7. Mikolai, 1456; 8. dobóci Zalai, 1457; 9. bedegi Nyáry, +1457; 10. szentmihályi Cobor, 1458; 11. Tarnócai, 1466; 12. závogyai Závodszi, 1466; 13. kövesszarvi Gosztonyi, 1467; 14. óvári Sibrith, 1471; 15. Deli (Gargel), +1477; 16. csecsei Vámos, 1480; 17. Saccius, 1490; 18. szentmihályi Abrahamovics, 1493; 19. Kubinyi, 1497; 20. nezdei Mernyei, 1498; 21. miksinci Dragisics, 1503. Ezek közül a 7., 10. és 16. kizárólag a 2005-ben publikált jegyzékből (*Nyulásziné Straub Éva*: Mohács előtti címereslevelek. In: *Studia professoris – professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára*. [Szerk. Almási Tibor–Draskóczy István–Jancsó Éva.] Bp., 2005.) ismert.

esetleges kancelláriai jegyzeteket és a vonatkozó szakirodalmat tartalmazó apparátusból, a teljes, az elfogadott szövegkiadási elveknek megfelelően átírt, lapalji jegyzetekben javított latin szövegből és az armálisnak a címer leírását és művészettörténeti elemzését, valamint az adományosról és családjáról a szakirodalomban fellelhető adatok összefoglalását tartalmazó értékeléséből áll.

Sajnos – és ez egy heraldikai témájú forráskiadvány esetében fájó hiány – anyagi okokból kifolyólag nem volt lehetőség a megfestett címerképek mindegyikének közlésére. A huszonegy közül színesben csak a borítón láthatunk egyet, s további négygel a kötet végén találkozhatunk, fekete-fehérben. Ez annál is inkább sajnálatos, mert hiába találhatók meg az oklevelek fényképmásolatai pilanatok alatt az Országos Levéltár online DL–DF-adatbázisában, ezek jelentős része a címerek szempontjából szinte használhatatlan fekete-fehér mikrofilmnyagítás.

Az oklevelek kiadásába befektetett aprólékos és fáradtságos munka feltétlen elismerése mellett fel kell hívnom a figyelmet néhány pontatlanságra. Néhány esetben hiba csúszott az alapvető adatok közé: csíkszentmártoni Bec Jakab atyafiának neve helyesen csíkszentgyörgyi Bec Bálint (33. o.); dobóci Zalai László armálisában Kerektői Ferenc és Albert apja nem Albert, hanem Antal (41. o.); Tarnócai Benedek mellékadományosa valójában máriasi Ördög Gergely (53. o.); a Vámos család címereslevelének kedvezményezettje pedig helyesen Vámos László fia Máté (69. o.). Néhány esetben pontatlanok a magyar nyelvű címerleírások, amit a képek, azaz az ellenőrzés lehetőségének hiánya némiképp súlyosbít. A már említett Fejér-armális címerét a szerző két alkalommal is leírja (22. és 24. o.), ám a mázakat csak részben ismerteti. A pajzs helyes leírása egyébként: háromszögű pajzsban, kék mezőben lándzsával balról jobbra átdöfött levágott páncélos kar aranymarkolatú kardot markol, amely alatt fekvő arany félhold látható.¹⁴ A dobóci Zalai-címer leírásában a szerző elfelejtette megemlíteni, hogy a sasok koronásak (43. o.). A Saccius Jánosnak adott címer esetében nem derül ki, hogy a pajzs kék (74. o.).¹⁵ A kötet utolsó, a miksinci Dragisics család részére kiállított oklevele esetében csak azt hiányolom, hogy nem történik utalás az eredeti címereslevél sorsára (91–92. o.), noha a hivatkozott Csoma József illetve Donázy Ferenc tanulmány egyértelműen az eredeti címerfestmény alapján készült reprodukciót közli, a jelen kötetben viszont csak az irat 18. századi másolatait hivatkozta a szerző.

A felsorolt kisebb-nagyobb pontatlanságok ellenére a szerzők – Biriszló Bence (2 db), Gál Judit (2 db), Kádas István (2 db), Kálmán Dániel (2 db), Locsmándi Dániel (2 db), Mihálykó Ágnes (2 db), Simonkay Márton (2 db), Szekeres-Ugron Villó (2 db), Tarján Eszter (1 db), Ternováczi Bálint (2 db) és Toronyi Alexandra (2 db) – munkája máris oszlopos helyet érdemel a magyar címereslevélkiadás történetében, és a kötet címének végén helyet foglaló római egyes sorszám alapján remélem, nem kell sokat várnunk a – némiképpen pontosabb – folytatásra.

Avar Anton

¹⁴ A címer mázaira vonatkozó információ az oklevél őrzési helye, a MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárának igazgatója, Kujbusné dr. Mecsei Éva jóvoltából áll rendelkezésemre.

¹⁵ A címereslevél kisméretű, de színes képe itt látható: <http://21.archive.com/1308/2504/54/Tatj3W.jpg>, 2014.09.26.

E számunk szerzői

AVAR ANTON segédlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Bp.)

KARLINSZKY BALÁZS igazgató (Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár)

MISKEI ANTAL egyetemi docens (Eszterházy Károly Főiskola, Eger)

NEUMANN TIBOR tudományos főmunkatárs (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp.)

NOVÁK ÁDÁM PhD-hallgató (Debreceni Egyetem)

TÓTH ENDRE egyetemi docens (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bp.–Piliscsaba)

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség a beérkezett kéziratok közléséről két anonim szakmai bíráló (lektor) véleményének ismeretében hoz döntést. A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon érdemi változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt lehetőleg 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) írásokat vár. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratok megjelentetésére is van lehetőség indokolt esetben (maximum 100 000 „n”). Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni. A tanulmányokban csak a jegyzetekben történik hivatkozás, nem kell felhasznált irodalom- vagy rövidítésjegyzéket készíteni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében kérjük az alábbiak betartását:

- A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk. Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk.
- Az oldalhivatkozásokor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40., 61–72.).
- A hivatkozásokor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.
- Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól (pl. Bp.–Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.). A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl. Bp.,).
- Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely és év után zárójelben tüntessük fel: pl. (Monumenta Hungariae Historica).
- Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után az „In:” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.
- Folyóiratban megjelent cikkekre történő hivatkozásokor nem tesszük ki az „In:” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám: pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52. Az éven belüli számot csak abban az esetben jelöljük, ha a folyóiratnál nem folyamatos a lapszámozás az egyes számok esetében.
- Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, majd az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: *Nagy I.*: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, írjuk, hogy „Uo.”. Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különíteni (pl. rövidített címmel, kerülve az évszamos rövidítést) és erre hivatkozni. Ha szerkesztett műre, forráskiadványra vagy sokszerzős műre történik hivatkozás, akkor a cím után zárójelben közöljük a továbbiakban alkalmazott rövidített címet (pl. a továbbiakban Reg. Arp.). Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. *Nagy I.*: i. m. XI. k. Pest, 1858.)
- A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.
- Írásaikat minden esetben Word for Windows szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe elektronikus úton a turul@mol.gov.hu vagy a szerkesztőség tagjainak címére. A szöveget balra zártan írják, és a kurziváláson kívül semmilyen kiemelés (kövérítést, aláhúzást, ritkítást) vagy formázást ne alkalmazzanak. A tapadó írásjeleket is kurziválni kell, ha az előtte álló szó kurzív.
- A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.
- A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „lábjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az oldal aljára kerülnek.
- Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális formában a kézírathoz csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek. Csak nyomdai szempontból jó minőségű képeket tudunk közölni. A Magyar Országos Levéltár anyagából közlendő képet nem szükséges mellékelni, csak a pontos jelzetet feltüntetni.
- Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstűkőr-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat is Word for Windows szövegszerkesztő programban kérjük.
- Csak a jegyzetekben (ld. = lásd, vö. = vesd össze, pl. = például) használjunk rövidítéseket, a főszövegben ne, ott tehát kiírjuk, hogy „például”.
- A főszövegben és a jegyzetekben az idézeteket nem kurziváljuk, csak idézőjelbe tesszük. Az idegen nyelvű (többnyire latin) kifejezéseket, formulákat viszont kurziváljuk.
- A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különnyomatokat csak külön igény alapján, megegyezés szerint készítünk. Az aktuális számból a tanulmányok szerzői öt tiszteletpéldányt kapnak, valamint dolgozatukat elektronikusan PDF formátumban.

Példák a hivatkozásokra:

Monográfiák esetében:

Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp., 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.)

Folyóiratok esetében:

Ghyczy Pál: Kanizsai Dorottya címereslevele 1519-ből. *Turul*, 46 (1932) 68–70.

Szerkesztett kiadvány esetében:

Thallóczy Lajos: Jajcza (bánság, vár és város) története 1450–1527. (Az oklevéltárat szerk. Horváth Sándor.) Bp., 1915. (Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria XL.) 76.

Tanulmánykötetben megjelent írás esetében:

Kubinyi András: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére. (Szerk. Koszta László.) Szeged, 1995. 309–355.

Digitális adathordozók esetében:

Engel Pál: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. Oslis nem.